

Kovács Miklós
Üzenet a kalapács alól

Változó Világ Sorozat
Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

A könyv megjelenését
A Magyar Köztársaság Művelődési
és Közoktatási Minisztériuma
támogatta

Kovács Miklós

Üzenet a kalapács alól

Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

Ungvár

1998

Politika és hatalom

Politika az intézményes demokrácián innen és túl

— A hatalmi harcok logikája —

BEVEZETÉS

Az én értelmezésem szerint a politikatudományok feladata a politikai élet szabályszerűségeinek kimutatása, azok korrekt leírása. A klasszikus politológia alapját a demokratikus államok politikai élete adja, azon belül is a választásokkal kapcsolatos jól mérhető, kommentálható tényezők összessége¹. A hosszú ideje rendszeresen megismétlődő választások rengeteg adatot szolgáltatnak az elemzésekhez és a levont következtetések alátámasztásához².

Teljesen nyilvánvaló azonban, hogy a politikai döntéseket és történéseket egy sor más olyan tényező is determinálja, amely nem vezethető vissza a választási harcok kapcsán általában leírt jelenségcsoportra³. Ide tartoznak egyrészt azok, amelyeket olyan társadalmakban lehet megfigyelni, amelyekben egyáltalán nem tartottak, vagy tartanak választásokat. Másrészt a demokratikus államok politikai életének azon megnyilvánulásai, amelyek kívül esnek a demokratikus intézmények hivatalos működésén⁴.

Dolgozatom témája tehát a politikának az intézményes demokráciák funkcionálásán kívül eső jelenségeinek leírása, egy konceptuális séma felvázolása a fő törvényszerűségekről, illetve azok összefüggéseiről. A legkényesebb probléma az elemzéssel kapcsolatban metodológiai jellegű. A választott témakörben ugyanis igen nehéz, vagy teljesen lehetetlen megfelelni a tudományosság bevett elvárásainak. Ez azonban tulajdonképpen tudományelméleti probléma. A természettudományok működési sémájából levezetett tudománykonceptiók ugyanis nem igen tudnak mit kezdeni a kvantifikálhatatlan és önmagukat nem ismétlő jelenségekkel⁵. Általában egyszerűen biztosítanak számukra egy kategóriát, például „idioszinkronikusoknak” nyilvánítják őket, amely alsóbbrendű osztály a

matematizálható nomotetikus tudományokhoz képest⁶. A dolgozat megírásakor tehát ezt a problémát zárójelbe kell tenni.

Az előzőhöz szorosan kapcsolódik a műfaj problematikája is. A politológia témakörébe leginkább a modern demokratikus társadalmak mérhető, vagy legalábbis formalizálható megnyilvánulásaiával foglalkozó műveket sorolják. Az alapfogalmak taglalása és elemzése a politikai filozófia témakörébe tartozik. Mivel eléggé általános koncepciót kell megfogalmazni, ezért nem kerülhető meg a politikai antropológia témaköre sem. És akkor még nem is beszéltünk a történelemtudomány, rendszer-, és játékelméletek fellelhető elemeiről⁷. A kialakult műfaji keretek miatt is vállalni kell egy jókora támadási felületet a bíráló szempontjából.

Meg kell említeni még egy tényezőt, ami írásom megítélését problematikusá teszi, amit én ideológiainak neveznék. Természetesen nem valamilyen pártideológia szempontjából, hanem abban az értelemben, hogy a különböző társadalomkonceptiók többnyire fejlődélméletekhez vannak kötve. Ez azonban azzal jár, hogy társadalmakat hierarchikus sorrendbe raknak, amelynek a csúcsán a „fejlett” stádiumot elérték helyezkednek el, alattuk pedig a fejlődés alacsonyabb szintjén állók. Az alacsonyabb kategóriába helyezett társadalmak jelenségeit így óhatatlanul a fejlettebbek szemszögéből vizsgálják. Nem marad számukra más szerep, mint hogy illusztrálják a fejlődési folyamatot, ami a modern formák kialakulásához vezetett.

A fejlődélméleti megközelítés következménye, hogy a modern társadalmak jónéhány szerves alkotóelemét atavizmusként klasszifikálják. Azért használom tehát az ideológia kifejezést, hogy az értékszempontúságot jelöljem vele a társadalmak tudományos elemzésekor⁸. A dolgozat beállítottsága instrumentális, a politikai tények relevanciáját az adott társadalom szabályozásában betöltött szerepük, hatékonyságuk alapján értékeli. Nem az a lényeges tehát, hogy milyen viszonyban áll az adott politikai fenomén egy fejlettnak becímkezett politikai rendszer működésével, hanem az a szerep, amit a

saját társadalmi környezetével való kölcsönhatásban játszik. Az instrumentális megközelítésből az is következik, hogy nem cél egy alternatív vagy modernizációs elmélet, de még egy ciklikus modell előállítása sem.

A témát pozitívan úgy lehet meghatározni, mint a hatalmi harcok logikáját⁹. A hatalmi harcok nagyjából egyidősek az emberi társadalmakkal. A leíráshoz tehát szükség van egy általános elméleti keretre, amely elég tág ahhoz, hogy annyi különböző féle társadalom beleférjen az adott szempontból. Írásomat tehát ennek a koncepciónak a felvázolásával kell kezdenem. Ugyancsak az első részben kell tisztázni a fogalmakat. Igyekszem természetesen ugyanabban az értelemben használni őket, ahogyan elfogadottak, de néhol pontosítani kell őket, illetve szükség lesz néhány új terminusra is.

A második részben fejtem ki részletesebben elképzeléseimet a szabályszerűségekről, amelyeket a hatalmi harcok megvívása közben lehet tapasztalni.

Befejezésül a hatalmi harcok hatásával foglalkozom a társadalomfejlődés dinamikájára.

Fogalmi keret

Kettéágazó politika-meghatározással fogok operálni, amelynek az egyik ága mint társadalmi alrendszer, a másik mint általános cselekvési sémát ragadja meg a politika fogalmát.

Az első megoldandó feladat a politikai szféra határainak meghúzése a társadalmon belül, ha strukturalista-funkcionalista megközelítésből szemléljük a problémát. Meg kell határozni a politikát mint alrendszer, annak belső sajátosságait és viszonyát a többi alrendszerhez. A gond az, hogy az elhatárolás óhatatlanul mesterséges lesz. Bármely alrendszer működésének lehet ugyanis politikai relevanciája. Bármely alrendszer működésében lehetnek a politikai szférával analóg elemek. A problémát, úgy vélem, nem lehet egy intézményrendszerre vonatkozó definícióval megoldani, mert a politika tényleges határai egyrészt elmosódtak, másrészt az elmosódott határok is

állandóan mozognak. Célravezetőbbnek tűnik a tárgy felől megközelíteni a dolgot. Abból indulok ki, hogy a politika a közügyek intézésével kapcsolatos teendők ellátása. Az elhatárolás problematikáját ezzel sem lehet megoldani, hiszen mindenből lehet a társadalom egészét érintő tényező. Egyszerűen arról van szó, hogy az intézményi elhatárolódásokon túlnyúlva, a politika kiterjed minden, a társadalom egészét érintő ügyre. Amennyiben van ilyen ügy, az a politika témája¹. Magától értetődik, hogy bizonyos típusú ügyek mindig közügyek, amelyek egyszeri és egyedi döntésekből és történésekből állnak, kihatásaik pedig a társadalom egészét közvetlenül érintik. Ilyen a külpolitika és az államhatalom tényleges birtoklásáért folyó harc. Ez az a két témakör, amelyik függetlenül attól, milyen messzire terjed a politikum szférája az adott helyen és időben², politikai.

El kell különítenünk valamilyen ismérvet arra vonatkozólag, hogy mi avatja közüggé az állami szférán kívül eső kérdéseket. Ez az ismérv szerintem a diszfunkcionalitás. Akkor válik egy államon kívüli ügy politikailag relevánssá, ha az adott alrendszer megszokott szabályozási mechanizmusai nem tudják kezelni. A politika állandó témája tehát a társadalom makrostruktúrájának alakítása is. Ez nem egyszerűen állami beavatkozást jelent a civil társadalomba. Formailag persze ez a helyzet, hiszen az állami szféra bevonása nélkül lehetetlenség egy stabil új struktúrát kialakítani. Az átalakulás azonban nem egyszerűen az állam voluntarista beavatkozásának következménye, hanem válaszreakció a társadalmi igényre, amely diszfunkcionalitás esetén óhatatlanul jelentkezik. Hogy az állam felé irányuló igény közvetítése és az állami beavatkozás milyen formában történik meg, ebből a szempontból mellékes.

A politika mint társadalmi alrendszer tehát a társadalmi struktúra szabályozásának és újraszabályozásának ágense. Határai mozgásban vannak, amelyek hol jóval túlnyúlnak az állami szférán, hol annak a határain belülre húzódnak vissza. Ha ugyanis egy struktúra stabilizálódik, az állam működésének nagy része is formalizálódik, vagyis depolitizálódik.

Ha a politikát, mint specifikus tevékenységfajtát közelítjük meg, akkor megint csak egy, a klasszikus politikafelfogástól eltérő meghatározáshoz jutunk. A politikai cselekvés általánosan elismert kulcsmotívuma a hatalom megszerzése, növelése, illetve gyakorlása. A hatalom lényege pedig a képesség, hogy emberek más embereket a saját akaratuk szerinti cselekvésre készítsenek³. A hatalom, a hatalmi potenciál egyenlőtlen elosztása alapvető feltétele bármiféle vezető-irányító tevékenység végzésének. Nem találunk olyan társadalmi alrendszert, amelyet ne irányítanak, amelyeken belül hatalmi pozícióban lévő emberek ne tudnák akaratukat érvényesíteni a kisebb hatalmi potenciállal rendelkező emberekkel szemben⁴. Bármilyen hatalom gyakorlásának jellege alapvető analógiát mutat a politikai hatalom gyakorlásának struktúrájával. A társadalom bármely modellje, így a napjainkban legelterjedtebb strukturalista-funkcionalista modell is, a társadalom szervezettségéből indul ki, ami érvényes annak alapegységeire is. A szervezettség pedig nem más, mint különböző hatalmi potenciállal bíró pozíciók rendszere. Ahol pedig megszerezhető hatalom van, ott harc is folyik a hatalom megszerzéséért. A politikának mint tevékenységformának a lényege tehát a hatalom megszerzéséért és megtartásáért folytatott harc általi determináltság. A politika hatalomdeterminált tevékenység.

Mi különbözteti meg a politikai hatalomért folytatott harcot a más jellegű hatalmi harcoktól?

Elvi szinten véleményem szerint semmi. Gyakorlatilag a politikai szférának az adott időben érvényes kiterjedése. Minden hatalmi harc potenciálisan politikai jellegű. A gyakorlatban csak azok, amelyek a politika témakörébe vágnak, tehát a külpolitikát, az államhatalom tényleges birtoklásáért folytatott harcot és a társadalomszervezést érintik.

A hatalmi harcok belső törvényszerűségeit a második (mint tevékenységforma) politikameghatározás segítségével tudom körvonalazni. Az első megközelítésre (mint alrendszer) azért van szükség, hogy a levont

következtetések, a megfigyelt szabályszerűségek társadalmi hatásairól is képet alkothassunk.

A hatalom mindig behatárolt minőségileg és mennyiségileg. Bármely hatalmi pozíció birtokosa az alacsonyabb hatalmi potenciállal bírók egy meghatározott részét befolyásolhatja és azokat is csak meghatározott tevékenységfajták végzésében. A hatalmi pozíció ugyanis a politikai terep része. A politikai terep a különböző hatalmi pozíciók strukturált együttese. A küzdelem a politikai terep minél nagyobb szegmensének a birtoklásáért folyik.

A politikai terep kifejezés implikálja az állandóságot, vagyis hogy a hatalmi harc hosszú időn keresztül stabil körülmények között megy végbe⁵. Ez némileg ellentmond annak, amit a politikai szféra fluktuáló határaitól megállapítottunk. Az ellentmondást úgy lehet feloldani, hogy leszögezzük:

1. az állandóság egy véges időtartamra vonatkozik,
2. a hatalmi harc kihat a politikai terep átalakulására,
3. a politikai terep egésze átalakulásának sajátos dinamikája van. Mindezek figyelembevételével mellett a hatalmi harcok logikájának elemzésére lehet összpontosítani a figyelmet. Ehhez azonban fel kell vázolni azt, miként alakulnak ki hosszú ideig alig módosuló politikai terepviszonyok. Természetesen a kérdés értelme sokkal szélesebb, a makrotársadalmi struktúrák stabilitására is vonatkoznia kell, hiszen bármely nagyobb léptékű változás bármely társadalmi alrendszerben politikai relevanciával bír, a politikai terep megváltozásához vezet.

A magyarázatot egy társadalmi szerződési modellben szeretném megadni. Ez a modell jelentősen elüt a klasszikus és a modern társadalmiszerződéselméletektől^{6,7,8}. Azért választottam mégis ezt az elnevezést, mert a stabilitás magyarázatát én is a legitimitásban látom^{9,10}. Bármely társadalmi berendezkedés addig stabil, amíg az adott közösség tagjai elfogadják, vagy eltűrik¹¹. A legitimitást de facto értelemben használom, tehát elvonatkoztatva¹² annak ideológiai alapjától, a de jure értelmezéstől. A

legitimáció problematikája egyik aspektusa az általánosabb kérdésnek, hogy hogyan kapcsolódik egymáshoz a társadalom makrosémája és a társadalmat alkotó egyén öntörvényű viselkedése. Mi vezeti arra az egyént, hogy elfogadja az általános szabályokat?

Induljunk ki abból, hogy a hatalmi harcok résztvevői ugyanúgy viszonyulnak a politikai terephez, mint a sportoló a pályához és a játékszabályokhoz. Természetesen ebben az értelemben a leggyakoribb szabálytalanságokat is a rendszer részeinek kell tekinteni. Ezen a ponton a sportpálya-modell elveszíti érvényességét, ugyanis minden sportnak nélkülözhetetlen eleme a bíró, aki a szabálytalanságokat megállapítja és szankcionálja. A politikában nincs bíró, itt csak játékosok vannak. Az eredeti modellt módosítva úgy működik a dolog, mint amikor kamaszok futballoznak a grundon és maguk bírálják el, érvényes volt-e a gól vagy sem. Ha nem tudnak megegyezni, kitör a verekedés. Érdekes módon ez a politikában is viszonylag ritkán fordul elő, vagyis a hatalmi harcok résztvevői között általában létezik valamiféle konszenzus, amely úgy működik, hogy kiközösítik az alapkonszenzust megsértő egyéneket, bárhol is foglaljanak helyet a hierarchiában. Vagyis, azért tartják be a szabályokat, mert a megsértésükkel járó következmények lehetetlenné teszik a megszegéssel elérni kívánt haszon élvezetét. Tisztában vagyok vele, hogy egy ilyen séma nem válasz a kérdésekre, legfeljebb arra jó, hogy részletezze a társadalmi tehetetlenség hatásmechanizmusát. Tartalma abban foglalható össze, hogy egy rendszer azért működik, mert a múltban is működött. Csakhogy egyetlen működő rendszer sem örök, valamikor összeállt és elfoglalta dezintegrálódott elődje helyét. Azután is többször átalakul, jelentős módosulásokon megy át, hol csökken, hol kiterjed a térben megőrizve önazonosságát.

Célravezetőnek tűnik először arra a kérdésre magyarázatot adni, mi a társadalmi szerződés tartalma. Vagyis, mely témákban van szükség közmegegyezésre a rendszer működtetéséhez.

Az első a közösség határainak a meghatározása, méghozzá két vonatkozásban: 1. a többi politikai közösséghez (államhoz) képest, 2. a társadalmon kívüliekhez képest. Az első az egyszerűbb: mely államhoz (esetleg más hasonló egységhez) tartozónak ismeri el magát a népesség túlnyomó többsége.

A társadalmon kívüliek azok az emberek, akik az adott politikai közösség keretei között élnek anélkül, hogy elismernék az ezt összetartó közmegegyezést. A társadalmon kívülieket két nagy csoportra lehet osztani: a bűnözőkre és a másditűekre. Az első kategóriába azok tartoznak, akik mást értenek közbüntény alatt, mint a társadalomhoz tartozók, a második kategóriába azok, akik a hivatalos államvallástól (vagy államideológiától) eltérő vallás (vagy ideológia) mellett tesznek nyíltan hitet. Meg kell jegyezni az utóbbiakkal kapcsolatban, hogy a hivatalos állam ideológia koránt sem fedí le, illetve esik egybe a társadalmi szerződéssel. Ez utóbbinak vannak olyan aspektusai, amelyekről nem szól hivatalos szabályozás, másrésztől a hivatalos ideológia jelentős részét soha nem veszik komolyan. Ráadásul az államideológiáknak lehetnek bevett változatai. A „másditűek” kategóriájába tehát a másként gondolkodóknak a nyílt hitvallást, vagyis a konfrontációt vállalók csoportja tartozik. A társadalmon kívüliek mindkét csoportjának van néhány közös jellemzője.

Az első, hogy a társadalmon kívülieket nem illetik meg a politikai közösségbe tartozóknak kijáró jogok és bánásmód. Az állam erőszakszerveinek hivatalos célja a két csoport megszüntetése, amelynek következtében a társadalmon kívüliek különböző erősségű, de állandó üldöztetésnek vannak kitéve.

A kívülről rájuk nehezedő nyomás az általuk vallott, a többségtől eltérő értékrendszer miatt szubkultúrákká alakítja ezeket a csoportokat, amelyeknek belső kohéziója értelemszerűen erősebb, mint a társadalom „bevett” szubkultúráinak¹⁵.

A társadalmon kívüliek szubkulturái funkcionális kapcsolatban állnak a társadalommal, mivel az adott rendszerrel összeegyeztethetetlen, de meglévő társadalmi igényeket elégítenek ki, illetve annak elkerülhetetlen melléktermékei¹⁶.

A társadalmon kívüliek a lakosság elenyésző hányadát alkotják a politikai közösség tagjaihoz képest, még ha figyelembe vesszük az enyhébb megítélés alá eső szubkulturák tagjait is. Ha az elenyésző arány megnövekszik, az a politikai közösség krízisét mutatja. Ennek lehet oka, hogy a meglévő konszenzus által szentesített rendszer képtelen integrálni a népesség jelentős hányadát, vagy megszűnik, esetleg ki sem alakul a konszenzus a lakosság jelentős hányadát magában foglaló szubkultúra megítélésében.

A másik témát, amelyben konszenzusra van szükség, többféleképpen lehet megnevezni a jellemző aspektusai szerint. Ezek az aspektusok a relatív szegénység problémája, a társadalmi funkciók hierarchiája, az uralkodó elit rekrutációja.

Pozitív értelemben vett társadalmi egyenlőség nem létezik és nem is létezett. A rendelkezésre álló javak egyenlőtlenül oszlanak el. A többség az elitfunkciókat betöltőkhöz képest mindig szegény, bármilyen értelemben vett lehetőségei korlátozottak az uralkodó csoportokhoz képest. Tehát óhatatlanul jogosnak és/vagy szükségszerűnek kell el ismerniük a kiváltságokat; pontosabban szükségesnek, amikor a rendszer keletkezik és szükségszerűnek, amikor stabilizálódott. Az elemzés szempontjából az első eset érdekesebb, hiszen az elején lemondunk az olyan magyarázatokról, hogy „azért van, mert mindig is volt”. Az alávetetteknek tehát el kell ismerniük, hogy némely társadalmi funkció ellátása az ő érdekük is, ezek privilégiumokkal járnak, és hogy ezeket a helyeket valamilyen állandó ismérvek alapján be kell tölteni. Az adott rendszer elitfunkcióinak meghatározásával együtt jár annak személyi állománnyal történő feltöltésének hogyanja és mikéntje. Természetesen mindez a többi társadalmi funkció hasonlóképpen történő meghatározásával is együtt

jár, egészen addig, amíg a legkevésbé tiszteletreméltó réteg alatt meghúzzák a társadalom határát, odaszorítva alá a társadalmon kívülieket.

Mindezekkel együtt megjelenik a társadalmi konszenzust szimbolizáló ideológiai-jogi rituálérendszer¹⁷, amely látható, kézzelfogható hálóként fogja össze a politikai közösség tagjait és szubkultúráit¹⁸.

Hogyan születhet meg egy ilyen egyetértés, hiszen a szerződő felek alapvetően ellentétes érdekeltségűek? A kényszer alatt születő egyezséget nem lehet szerződésnek tekinteni. Azok a korok, amelyek egy-egy évszázadokig fennálló társadalmi képlet születését előzik meg, éppen az erőszakosságukkal ütnek el a többitől. Mégis, bár a látszat szerint egy-egy ilyen kornak a többitől erősebb zsarnok vet véget tűzzel-vassal, a konszolidáció az egyetértést jelzi. Esetleg úgy, hogy aki nem értene egyet, az megszűnik tényező lenni a harcban. Ilyen mélységű felfordulások csak vákuumban keletkezhetnek, a megszokott válságkezelő mechanizmusok sorozatos csődje esetén, amikor a politikai közösség nem rendelkezik a kihívások megválaszolásához szükséges eszközökkel és energiákkal¹⁹. A társadalom szétesik a lehetséges válaszokat hirdető csoportokra, amelyek összeütközése tovább mélyíti a válságot. Ennek következtében a társadalom bizonyos értelemben egyneműbbé válik — minden egyén és csoport majdnem egyformán veszélyeztetettnek érzi magát, kiszámíthatatlannak a környezetet és a jövőt, regressziót tapasztal az előző állapotokhoz képest²⁰. A politikai közösség átpolitizálódik, a közügyekre fordított idő és energia megsokszorozódik, kiüresedett, vagy újonnan létrejött eszmék, rituálék telítődnek jelentéssel. Általánossá válik az igény a konszolidációra és éles verseny bontakozik ki a lehetséges megoldások között. A mozgásban lévő társadalom ugyanakkor elszokott a tekintélytisztelettől és bőségesen állnak rendelkezésre eszközök a nem kielégítő rendezés megkérdőjelezésére. A legtöbbször ez is történik. Rövid idő alatt néhány rendszer, ideológia és politikusgárda követi egymást, lehetőséget adva egy meggyötört nemzedéknek (illetve ami marad belőle), hogy megkösse a

társadalmi szerződést, vagyis egy történelmi élmény alapján elfogadja szükségszerűnek a konszenzus adott formáját a politikai közösség határaitól és a relatív szegénység kezeléséről.

A rögzülés elsősorban szociálpszichológiai jellegű²¹, egy nemzedék számára magától értetődővé válik az adott politikai képlet fenntartásához szükséges eszközrendszer minden eleme²², és ami ennél is fontosabb, a társadalomra veszélyt jelentő tényezők is határozott körvonalat, ezzel együtt elutasítást nyernek²³. A politikai közösség egészének aktív közreműködésével, de legalábbis jóindulatú beleegyezésével lépnek fel ellenük.

A társadalmi szerződés tehát egy, a politikai közösség egésze által átélt történelmi élmény tanulságainak rögzülése a közösség tagjainak a viselkedésében²⁴. Az erre ráépülő társadalomrétegződés, válságkezelő mechanizmus, jogrendszer, mitológia, társadalomtudomány önálló életre kel és saját törvényszerűségei szerint működik^{25, 26}. Ez természetesen csak az alapképlet, legfeljebb egy-két nemzedéknyi időre érvényes, mert a történelmi élmény halványulni kezd. A kialakult struktúra azonban fenntartja magát, különösen addig, amíg a kihívások hasonlítanak azokra, amelyek a szerződés megkötésekor hatottak. Ismétlődésük újratermeli a történelmi élményt, és ezzel biztosítja az adott képlet fennmaradását.

A fentebb leírt helyzet egy modell ideáltipikus működésére vonatkozik. Egy jelenségnek a legnagyobb hatókörben a lehető legrövidebb idő alatt történő lejátszódására. Igaz, hogy a társadalmi jelenségek egy nagyon szűk körére. De vajon nem lehet-e ezt a modellt szűkebb körben kevésbé átfogó jelenségek, társadalmi történések magyarázatára felhasználni²⁷? Mi történik, ha egy történelmi élmény a politikai közösség csak egy részének jelenik meg reflexbeidegző egyértelműséggel? Vagy akkor, ha hiányzik minden egyértelmű domináns tapasztalat nemzedékeken keresztül?

Azok az esetek, amikor történnek ilyen általános hatású események, de a politikai közösség részei számára más és más élményt jelentenek, a káosz korára

tartoznak. Arról az esetről, amikor az események csak a társadalom egy-egy szegmense számára jelentettek általános érvényű tapasztalatot, más megvilágításban még lesz szó.

A hatalmi harcok logikája

A homo politicus ideáltípusa majdnem annyira elterjedt, mint a homo economicus-é. A politológiai elemzésekben az emberek viselkedését mégis inkább gazdasági sémák szerint elemzik. A politikában résztvevő polgár mint vállalkozó cselekszik, racionálisan elemezve a várható anyagi hasznot befolyásoló tényezőket hozza meg döntéseit.

Az adott elemzés más megközelítést igényel. Abból kell kiindulni, hogy a politikában résztvevő embereket hatalmi potenciáljuk növelésének szándéka motiválja¹. Ez az antropológiai megközelítés nem új, de nem is bevett². Abban a kérdésbe, hogy ez vagy más koncepció az elfogadhatóbb, nem akarok belemenni. Véleményem szerint nem is lehet igazán átfogó antropológiai koncepciót alkotni, hiszen az ember „totális lény”, különböző megnyilvánulásában teljességgel megfelelehet akár egymással ellentétes sémáknak is.

A politikai terep strukturáltságának az az egyik következménye a hatalmi harcok résztvevője szempontjából, hogy a hatalmi pozíciók két fajtájúra oszlanak. Az egyik kategóriába azok tartoznak, amelyek alárendeltségi viszonyban állnak a hatalmi harc résztvevője által betöltött pozícióval, és azokra, amelyek nem. Ebből következően a hatalmi potenciál növeléséhez kétfajta tevékenységet kell kifejteni: az egyiket az uralt pozíciók irányában, a másikat a függetlenekkel szemben.

Az elsőt nevezzük belpolitikának, a másikat külpolitikának. A kettő összefüggéséről külön kell beszélni.

BELPOLITIKA

Abból indulunk ki, hogy a politikai terep, tehát a hatalmi pozíciók hierarchiája és a kapcsolatrendszerüket szabályozó normák adottak. A birtokolt szegmens tényleges hatalmi potenciáljának növelése tehát a pozíciókat betöltő személyektől függ. Nevezzük ezek összességét kíséretnek. A hatalom gyakorlása a politikai terep strukturáltsága miatt elképzelhetetlen kíséret nélkül. Az elemzést nincs értelme onnan kezdeni, amikor a hatalmi harc résztvevőjének nincs kísérete. A kíséretborzás szabályszerűségei ugyanis megegyeznek a kíséret-szervezésével.

Az, hogy a hatalmi harcok résztvevője készen kapja a terepviszonyokat, nem jelenti azt, hogy hatalmi potenciáljának növelése érdekében ne próbál hatná meg megváltoztatni a kialakult hierarchiákat és szabályokat. A tereprendezés természetesen a belpolitika fontos, külön tárgyalandó témaköre.

Visszatérve a kíséretszervezéshez, a hatalmi harcok résztvevőjének két szempontot kell egyidejűleg szem előtt tartania. Az egyik a kíséret sokoldalú reakciókészsége, a másik a lojalitása.

Az első abból következik, hogy a politikai terep uralt szegmense integráns része a terep egészének, tehát állandóan többféle külső behatásra kell hatékonyan reagálnia³. A hatalmi potenciált a külső kihívásokra adott inadekvát válaszok mellett lehetetlen növelni, hosszabb távon pedig megtartani sem lehet. Az adekvát reakciókhoz birtokolni kell a szükséges szaktudást és a szaktudás hordozójának olyan pozícióban kell elhelyezkedni, amiből biztosítható a kíséret egészének meg-felelő reakciója.

A hatalmi harcok résztvevője tehát állandóan a sikerképesség nyomása alatt áll⁴. Ehhez a szabályszerűséghez több alkalommal és témában is visszakanyarodik még az elemzés. Az a szempont, ami miatt most hangsúlyozzuk a magától értetődő tény, hogy a hatalmi harcok résztvevőjének sikereket kell produkálnia (vagy legalább hitelesen annak feltüntetni történéseket), az időperspektíva⁵. Sok politikai manőver sikeres

lebonyolításához ugyanis időre van szükség, amit a sikerkényszer nyomása alatt kell kihúzni. Viszont épp az ilyen nagyobb ívű manőverek révén lehet a legnagyobb mértékben növelni a hatalmi potenciált. A hatalmi harcok résztvevőjének tehát emiatt is elemi érdeke, hogy enyhítse a közvetlen sikerfüggést. Ehhez azonban lojális kíséretre van szüksége.

A lojalitás annak a mutatója, mennyire hajlamos a kíséret tagja bennmaradni a hatalmi harcok résztvevője által vezetett csoportban. A lojalitás szerkezete nagyon különböző lehet annak forrásai szerint.

Ha ideáltipikus eseteket konstruálunk, akkor az első helyen az anyagi érdekeltségen alapuló lojalitású kísérettagot kell megemlítenünk⁶. Ez addig marad a kíséretben, ameddig az biztosítani tudja a ráeső hatalmi potenciál mérhető (jövedelem és presztízs szempontjából) növekedését, vagy legalább stabilitását. Mihelyt az adott kíséret veszít pozícióiból, vagy elakad az előrejutásban, az anyagi érdekeltségű csapattag bármikor átállhat egy nagyobb hatalmi potenciált biztosító kíséretbe.

A lojalitás másik legtöbbször emlegetett forrása az eszméhez való ragaszkodás, vagyis az adott politikai csoport számára integratív funkciót betöltő ideológiához való hűség. Az ez által determinált kísérettag mindaddig lojális marad, amíg a csoport (különösen annak vezetője) követi az eredeti ideológiát, illetve annak a kísérettag által is elfogadott értelmezését.

A lojalitás forrása lehet a csoporttagokhoz, elsősorban annak vezéréhez fűződő személyes barátság. Ennek a képletnek megfelelően a kísérettag addig marad a csapatban, amíg személyes jóviszonya fennáll a vezetővel, illetve a társaság kulcsfiguráival.

Mindezekhez a szempontokhoz hozzá kell sorolni még egyet, amelyet általában nem emlegetnek mint tényezőt a lojalitás tartóssága szempontjából. Ez a beágyazottság. Amikor a fentebb felsorolt lojalitásforrások egyike sem hat és a kísérettag mégis bennmarad a csapatban, abban a beágyazottság játszik szerepet. Lényege az egyén más csoportba való integrálódási képességének csökkenése.

Ez két dologban nyilvánul meg: abban, hogy a kísérettag képességei és tudása teljesen alkalmazkodik a kíséret viszonyaihoz, másrészt abban, hogy a többi szóbajöhető kíséret tagjai szemében már túlságosan is odatartozóvá vált ahhoz, hogy befogadják. A beágyazottság, mint lojalitásforrás a csapat hosszantartó fennállásának és/vagy markáns elkülönültségének lehet a következménye.

A lojalitás mellett a kísérettagok képességeit kell még figyelembe venni a csapat megszervezésénél. Ezek egy részét, mint az elemzés szempontjából érdektelent, ki lehet zárni, mivel szakmai és nem politikai jellegűek.

A politikusi képességek egyik részét a hatalmi harcok érvényben lévő szabályszerűségeinek ismerete adja. Tisztában kell lenni a használatos és használható módszerekkel, képesnek kell lenni helyesen választani közülük, majd alkalmazni őket. Releváns ismereteket kell felhalmozni a politikai terepről, vagyis „kézügyességgel” és beidegződésekkel kell rendelkezni a politikában mint mesterségben.

Bármely szakmát lehet azonban művészi fokon művelni. Az ehhez szükséges többletet azonban nem csak a politikában nehéz megnevezni. A tehetség, az ihlet a politikában is meg- van és ott is nehezen ismerhető fel.

A politikusi képességek között van egy másik jól elkülöníthető tétel, mégpedig a motivációs bázis. A hatalmi harcok résztvevőjének várható teljesítménye szempontjából döntő jelentősége van annak, mennyire erős, és milyen irányultságú a belső indíttatás, amely előreviszi a hatalmi potenciálja növeléséért folytatott küzdelemben. Maguk a szakmai készségek is csak úgy fejlődhetnek ki, ha a kellően erős motiváció az elsajátításukhoz szükséges ideig tartja benn az egyént a hatalmi harcban. Nem beszélve arról, hogy az ambíció mennyire meghatározza az alkalmazott módszerek sokféleségét, a tervek keresztülvitelének következetességét.

A motiváció típusaival kapcsolatban is fel lehet vázolni ideáltipikus eseteket. Ha a társadalom dinamikája szempontjából indulunk ki, akkor a motivációt nagysága és irányultsága szempontjából is két-két típusra kell

osztani. A nagysággal kapcsolatban az a lényeg, hogy mekkora előrejutásra motivál a politikai terepen. Vagyis működhet egy bizonyos előre meghatározott hatalmi pozíció megszerzéséért és a hatalmi potenciál végtelen növeléséért.

A motiváció irányultsága lehet eszköz- és célorientált. Eszközorientáltság esetén a hatalmi harcok résztvevője azért akar birtokolni valamilyen hatalmi pozíciót, hogy annak segítségével valamilyen ideologikus célt valósítson meg. Célorientáltság esetén egyszerűen az motiválja a résztvevőt, hogy birtokolni akarja az adott hatalmi pozíciót.

A két felrajzolt vektor segítségével a motiváció szempontjából meglehetősen élethű politikustípusokat lehetne felrajzolni, de nem ez volt az elemzés célja. A lojalitással és a politikai kvalitásokkal kapcsolatos fejtegetések célja az, hogy a kíséretszervezés inherens problematikáját lehessen vázolni a segítségükkel.

A hatalmi harcok résztvevőjének az az érdeke, hogy kíséretének mind a politikai képességeit, mind a lojalitását növelje. A kettő azonban igen nehezen egyeztethető össze. A kíséret vezetője tisztában van azzal, hogy kíséretének tagjai szintén a hatalmi harcok résztvevői, tehát az ő terveikben neki jut sakkfigura szerep. A hatalom gyakorlása, amikor az egy bizonyos méretet túlhaladott, csak hozzáértő kíséret segítségével lehetséges. A politikusi képességeknek viszont kulcsfontosságú összetevője az erős motivációs bázis. Minél nagyobb politikai szaktudás járul ehhez, annál nagyobb potenciális veszélyt jelent a kíséret tagja a vezető számára. Kézenfekvő és sokszor alkalmazott megoldás a kíséretszervezésben a lojalitás előtérbe helyezése a politikai tudáshoz képest. Ennek fő következménye az, hogy szerény szaktudással és gyenge motivációs bázissal rendelkező kíséret- tagok töltik be a hatalmi harcok résztvevője által ellenőrzött politikai tereprész kulcspozícióit. A politikai kíséret egészének reakciókészsége részeinek megfelelő készségeből adódik össze. A részeket éppúgy érhetik nem standardizált kihívások, mint az egészt. Ha az illetékes kulcspozíciót birtokló kísérettag nem képes rendezni az

ügyet, az áttevődik a kíséret vezetőjéhez. Ha az ilyen esetek több irányból ismétlődnek, a kíséret vezetője túlterheltté válik, rossz döntéseket hoz, politikai potenciálja csökken.

A politikai terep uralásának feltétele annak áttekinthető megszervezése. Amit nem lehet áttekinteni, azt nem lehet uralni sem. Ehhez azonban önállóságot kell biztosítani a kíséret tagjainak, vagyis lehetőséget arra, hogy önálló kíséretet építsenek ki. Normális körülmények között persze kialakulnak a bevett szabályok az autonómiák mértékéről, minőségi és mennyiségi hatáiról. Ez azonban a domináns és az alárendelt pozíciókra egyaránt vonatkozik. A domináns pozíció autonómiákat enged meg, vagy von el az alárendelt pozícióktól, azok összessége pedig behatárolja a domináns pozíció birtokosainak a mozgásterét.

Folytassuk azon tényezők elemzését, amelyek lehetőséget adnak a fenti dilemmák kezelésére és persze tovább súlyosbítják is azokat.

A kíséret általános felépítésének elemzése sok mindent megvilágít. A kíséret először is értelemszerűen két részre oszlik. A belső körre, tehát a vezető által közvetlenül áttekinthető körre, és a külsőre, azokra, akik a vezetővel csak közvetett kapcsolatban állnak⁹. A belső körbe a hierarchiában a vezetőtől egy-két fokozattal lejjebb elhelyezkedők tartoznak.

A belső körön belül két csoportot kell elkülöníteni. Az egyikbe a kulcspozíciók birtokosai, a kíséreten belüli legerősebb csoportosulások vezetői, a vazallusok tartoznak. Ezek mintegy saját jogon, az általuk uralt politikai terep adta hatalmi potenciál birtokában szólhatnak bele a döntésekbe. A másikba a vezető bizalmát bírók, de saját kiépített potenciállal nem rendelkezők, a kegyencek tartoznak. A kegyencek legitimitásának forrása a vezető beléjük vetett bizalma.

Mindezek a strukturális sajátosságok egyszersmind konfliktusforrások is, amelyek a következők:

1. a belső kört alkotó vazallusok és a kegyencek közötti ellentétek,

2. rivalizálás az ambiciózus és megfelelő politikai kvalitású erős pozíciót betöltők között, amely külön csoportosulások kialakulásához vezet,

3. a külső és belső kíséret közötti viszony.

A kíséret egészének egybentartása a hatalmi harcok résztvevőjének érdeke¹⁰. A külső kíséretet azonban a vazallusok kíséretei alkotják, ezek tehát a kíséret belső körének tagjaihoz is lojálisak. A vezető célja, hogy a kíséret külső körének lojalitása hozzá legyen erősebb. A csoportidentitás kialakítása nélkül ezt nem lehet elérni. A csoportidentitás velejárója a hosszabb időn keresztül együttes és sikeres politizálásnak. Alighanem a külső kíséret lojalitásának is ez a legfőbb biztosítéka. De, amint erről már szó volt, a közvetlen sikerképességet enyhíteni kell, az ehhez szükséges lojalitástöbbletet viszont csak ideologikus úton lehet előállítani^{11, 12}.

Ideológiát kohéziós erőként felhasználni új ideológia előállítása, vagy egy meglévő kisajátítása útján lehetséges.

Egy új ideológia generálása jókora kezdeti lendületet képes adni egy, a hatalomért harcba induló csoportnak. Jó lehetőséget biztosít a rekrutációhoz induláskor, majd a folyamatos utánpótlásra. Pótlólagos legitimációs forrást biztosít a csoport vezérének, mint az integráló mitológia főpapjának. Értelemszerűen erősebbé válik a csoport belső összetartása. Lehetőség nyílik ambiciózus és hozzáértő kísérettagok benntartására.

Mindezen előnyök olyan mértékben hatnak, amennyire az integratív ideológia hasonlít vagy elüt a politikai terep többi részét elfoglaló konkurens csoportok nézeteitől. Ha csak kis mértékben tér el, a vele járó fent felsorolt előnyök is minimalizálódnak.

Minél nagyobb a különbség, annál jobban érvényesülnek az ideologikus csoportképződés hátulütői. Ezek közül az első az elszigetelődés¹³. A kíséret egészének beszűkülnek a lehetőségei a politikai terep többi részével fenntartott kapcsolatok területén. A külpolitikai elszigeteltség azzal jár, hogy nem lehet szövetségeket alkotni, tehát az ellenséges szándékú szövetségeket ellensúlyozni

sem. A hatalmi potenciál növelésének lehetősége minimálissá válik, esetleg az ilyen csoportosulás meg sem tud kapaszkodni a politikai terepen. Ha az ideológia különbsége elér egy fokot, a rá épülő csoport szubkultúrává válik, akár társadalmon kívüli szubkultúrává. Egy ilyen szubkultúrának pedig — ahogy arról már szó volt — csak a káosz idején vannak esélyei.

Az ideologikus jelleg hosszantartó túlsúlya a nem ideologikus lojalitású kísérettagok hiányát okozza. Ez nagy valószínűséggel a csoport reakciókészségének csökkenéséhez vezet. Ehhez járul még a reagáláskor használható eszközök ideologikus alapon történő beszűkülése. Sőt, esetleg el sem jutnak a reagálásig, mert az ideologikum túlsúlya szelektív percepcióhoz vezet, és így fontos kihívásokat nem is érzékelnek, nem hogy adekvát választ tudnának rá adni. A túl komolyan vett ideológia a felhasználható módszerek, eszközök, taktikák körét leszűkíti azzal, hogy tabunak nyilvánítja őket, megengedi viszont olyanokét, amelyeket a politikai terep más részein tartanak megengedhetetlenek.

Az ideologikus csoportintegrációnak az egyik legszembeötlőbb destruktív vonása a hitviták fellángolása. Ez mind a siker, mind a kudarc esetén megfigyelhető. Az ideológiai látásmód alapvető axiómája az ideológia egésze helyességének elve. A tartós és nyilvánvaló sikertelenségre a válasz nem lehet más, mint az ideológia reformja. Az alapvető helyesség elve ezt azonban csak úgy teszi lehetővé, ha valamely változatot a sikertelenség okozójaként kvalifikál és eretnekségnek nyilvánít. Ez óhatatlanul az ideologikus csapat osztódásához vezet, harchoz az előzőleg birtokolt politikai tereprész fölötti teljes ellenőrzésért. Alternatív értelmezés megjelenése csapást jelent az ideológia integráló képességére, így a kíséret nagy része lemorzsolódásának okává válhat. Az addig egységesen birtokolt politikai terep részei értelemszerűen kisebb potenciált biztosítanak, a megmaradt potenciálok pedig tartósan egymás ellen kerülnek lekötésre.

Siker esetén, amikor az addig zárt ideologikus kíséretnek a politikai terep egy nagyobb szegmensét kell megszállnia az előzőekhez képest, ellentétes folyamat zajlik le. Elengedhetetlenné válik nagyszámú szakértő, illetve karrierista, anyagi orientáltságú kísérettag integrálása.

Ez az ideologikus jelleg csökkenésével jár, akár úgy, hogy a csoport enged merevségéből az aktuálpolitikai siker érdekében, akár úgy, hogy nő az adott nézetrendszer elfogadottsági foka. A legvalószínűbb az, hogy a két tendencia egyszerre érvényesül. Elképzelhető az is, hogy az ideológia kizárólagossá válik. Mindegyik esetben az történik, hogy az ideológia elveszíti integrációs funkcióit, hiszen megszűnik egy csoportot a közegtől elválasztó határvonal lenni. Az integrálódó karrieristák egyszerűen álcázzák magukat, csatlakozva az uralkodó ideológia táborához.

Az eredeti csoportban a sikerrel kapcsolatban ugyanazok a folyamatok mehetnek végbe, mint a kudarc esetén. A hatalomgyakorláshoz a politikai terep nagyobb szegmensein fel kell adni néhány tabut az eszközökkel és módszerekkel kapcsolatban, míg másokat meg kell tanulni tiszteletben tartani. Az integratív ideológia hivatalossá történő transzformációja tehát konfliktusforrás, a kíséretnek esetleg nagyszámú és komoly potenciállal rendelkező része ragaszkodhat az integratív ideológia komolyanvételéhez. Ez a már leírt hitvitákhoz, szakadáshoz és más hasonló következményekhez vezet.

Igaz tehát, hogy a hatalmi harcok résztvevője számára az ideológia a kíséret növelésének és lojalitása erősítésének legolcsóbb eszköze, elsősorban a külső kíséret vonatkozásában¹⁴, hogy ily módon funkcionáljon, ahhoz a fentebb leírt hátulütők miatt mégis komoly és sokirányú erőfeszítéseket kell tenni. Az első ilyen funkció a kultusz ápolása. Ehhez tetszetős és értelmes formában állandóan újra kell fogalmazni a mitológiát. A legmegfelelőbb forma a történelmi távlat, amit a mitológia kifejez. A mitológia két legfontosabb összetevője a pantheon és a legendárium. Fel kell sorolni a tiszteletre méltó

elődöket, mint a megfelelő erélyek hordozóit és a legfontosabb tanulságokat illusztráló fontosabb múltbeli eseményeket.

Tulajdonképpen ide tartozik a megfelelő szimbólumrendszer — úgy mint gesztusok, jelszavak, kanonizált művek, ünnepek stb. — kialakítása és fenntartása.

A kultusz ápolása tulajdonképpen papi funkció. Az ide tartozó szertartásokban és más szimbolikus értékű cselekedetekben való részvétel a vezető elmulaszthatatlan kötelessége. Hasonlóképpen a megfelelő tudományos propagandajellegű anyagok készítésében való részvétel. A vezető vagy személyesen végzi ezeket a funkciókat, vagy ebben járatos emberekre bízva az ezzel kapcsolatos munka egy részét. Az utóbbi esetben (bizonyos mértékben mindig ez áll fenn) a kultusz ápolása hatalmi pozíciót képez a kíséreten belül.

A kultusz maga csak háttérrel biztosít, amelynek nem túl sok köze van az aktuálpolitikához, abban fel nem használható és emiatt nem is korlátozza jelentősen azt.

Az ideológia aktuálpolitikai felhasználásához közvetítő mechanizmusra van szükség. Ez ideologikus tesztek kialakításában és felhasználásában nyilvánul meg. Valamely társadalmi konfliktusban meghatározott álláspont vallása kell, hogy legyen az ideologikus táborhoz való tartozás tesztje. Az ideológiai tesztek viszont már közvetlen politikai relevanciával bírnak. A hatalmi harcok résztvevője segítségükkel már komolyabb előrejutást érhet el, természetesen nagyobb kockázat vállalásával.

A hatalmi harcok résztvevőjére háruló egyik állandó funkció a döntések megideologizálása. Ez minden szélesebb körben ismertté váló döntéssel (potenciálisan minden döntés ilyen) kapcsolatban felmerülő szükségszerűség. Tehát a döntést úgy kell tudni beállítani, mint a hivatalos ideológia alkalmazását egy konkrét kérdésre. A releváns politikai információk — mint arról már szó volt — sohasem férnek be teljesen egy meghatározott ideológiai keretbe. Tulajdonképpen a hivatalos ideológiákkal kapcsolatos különböző elvárások

azok, amelyek a releváns politikai információk körébe tartoznak és így gyakorolnak hatást a döntéshozatalra.

A fenti funkció részesete az ideologikus kvalifikáció kényszere, mivel a nyilvános állásfoglalás szintén politikai döntés, még ha nincsenek is közvetlen következményei. A különbség csak annyi, hogy ebben az esetben a cselekvéskényszer közvetett.

Az ideológiai manipulációk tárgyalt módjai elsősorban a kíséret külső körére vonatkoznak. A belső körnek abból a szempontból van jelentősége, hogy itt helyezkednek el a hatalmi harcok résztvevőjének riválisai, akik a közvéleményként funkcionáló külső kör hangulatait kihasználhatják.

Az ideológia felhasználása a belső kör tagjaival szemben az ideologikus tesztkérdéseken keresztül történhet. Amikor egy ilyet megkonstruálnak, az egyik legfontosabb szempont, hogy a belső körből kit hogyan érint a kérdés. Ráadásul így is megtörténhet, hogy a célbavett érkezik átalakítani álláspontját. Az érintettek köre túl nagyra is sikerülhet, ami növeli az ellenállást és hatékony ellenakciókat is indukálhat. Az ilyen manőverek túlkonkretizálhatják az ideológiát, miáltal az veszít általános integrációs képességéből. Az ideológiát tehát a belső kör viszonylatában igen szűk keretek között lehet felhasználni, elsősorban akkor, ha a belső ellenzék hibát követ el, és nehezen megideologizálható lépésre szánja el magát.

Az ideológiai jellegű belpolitikai aktivitás gyűjtőfogalma a demagógia. Alapfeltétele, hogy az, aki alkalmazza, világosan tudja, milyen lépések támogatására (vagy fordítva), milyen hangulatot akar kelteni a közvéleményben. A közvélemény értelemszerűen egybeesik a külső kísérettel. A belső kíséret tagjai ugyanis ismerik a pontos tényeket és az igazi indítékokat, tehát ők immunisak, a külső kíséret alatt elhelyezkedőket pedig nem kell meggyőzni, mivel nincsenek abban a helyzetben, hogy akár megértsék, akár reagáljanak a demagógiára.

A következő belpolitikai kérdéskör a külső és belső kíséret viszonyrendszerét illetően az őket elválasztó határvonal kérdése. Nem egyértelmű ugyanis, hová kell meghúzni a határvonalat. A kulcspozíciók birtokosainak, a legfőbb vazallusoknak értelemszerűen ide kell tartozni. Ha viszont a belső kör csak belőlük áll össze, akkor ez a hatalmi harcok résztvevőjét óhatatlanul teljesen alvezéreinek szolgáltatja ki. A belső kíséret határait tehát távolabb kell meghúzni. A kegyencekről már volt szó. Érdeemes viszont bevonni a legfontosabb alvezérek után következő néhány fokozatot. Ebben az irányban addig érdemes tágítani a kört, ameddig a fő vazallusok informáltsági szintjét elérő kísérettagokat foglalhat magába. Az első hiba tehát, amit el kell kerülni, az a határ rossz meghúzása. A túl tág határ az áttekinthetetlenségen, a túl szűk pedig a kiszolgáltatottságon keresztül csökkenti a hatalmi harcok résztvevőjének potenciálját. Mindkét esetben a releváns politikai információk figyelmen kívül hagyása okozza a potenciálcsökkenést, csak az első esetben azáltal, hogy a releváns tények elvesznek a túl nagy információtömegben, a másodikban pedig úgy, hogy el sem jutnak hozzá, elakadva a túlhatalmú alvezéreknél¹⁵.

A következő fontos kérdés a hatalmi és szubhatalmi szféra közötti átjárhatóság kérdése, tehát gyakorlatilag a rekrutációé.

Hogyan használhatja fel a hatalmi harcok résztvevője a szubhatalmi szférába tartozók törekvését a politikai terepen történő előrejutásra? A folyamat nagyrészt a vezető közvetlen közreműködése nélkül történik. A kontroll a folyamat fölött lehetőséget biztosít lojális belső kíséret kialakítására¹⁶. Ugyanakkor feszültségeket idéz elő a belső kíséretben, mivel az előrejutásba való beleszólás valamely kísérettag hatáskörének elvonásával jár. Ez az ellentét kiküszöbölhetetlen, mivel a kíséret tagja a maga részéről szintén optimális lojalitás elérésére törekszik, amelynek lehetőleg erősebbnek kell lenni, mint a legfelsőbb vezetőhöz fűződőnek. Normális körülmények között a rekrutáció tényleges menete alkufolyamat eredménye a kíséret vezetője és a belső körhöz tartozó érintett kísérettag között¹⁷. A szubhatalmi szférából a hatalmi szférába

való átkerülés önmagában véve még nem közvetlenül része a hatalmi szférán belüli harcoknak. Az előrehaladás nagyon gyors is lehet, de csak ha valaki már a hatalmi szférán belül van. A rekrutáció lényege a hatalmi harcok résztvevője szempontjából, hogy megfelelő tulajdonságokkal rendelkező személyek kerüljenek az áttekinthetőség körébe. A megoldandó probléma a belső kíséretben belül ennek okán keletkező ellentétek és működési zavarok kezelése. A passzivitás a káderkérdésben értelemszerűen a nominálisan uralt politikai terep felosztásához vezet a legerősebb kísérettagok között, tehát vállalni kell az ezzel járó feszültségeket.

A hatalmi harcok résztvevőjét mindenképpen korlátozzák a terep strukturális sajátosságai. Ha az teljesen kíséretszerűen van megszervezve, akkor az alvezérek erős pozíciói zavarnak a saját kíséret kiépítésében, ha pedig formalizált, a bürokratikus szabályok. A vezető tehát csak az informális hálózatokon keresztül növelheti mozgásszabadságát. A formális viszonyrendszer mellett egy nem formális is kiépít, részben a formális viszonyrendszerek szereplőivel, részben azok körén túl. Az informális hálózat a hatalmi harcok résztvevője szempontjából a releváns információk áramoltatásának az eszköze. Információt lehet ezen keresztül kapni, megfelelő helyre továbbítani. A fontosabb adatok, tények relevanciáját lehet ebben a szférában tisztázni. Mivel a politikai terepen nagyon sok egymással egyenrangú pozíció van, a viszonyrendszer a betöltőkön, a tereprészeket birtokló kíséretnek képességein múlik. A formálisan egyenrangú pozíciók között is általában hierarchizált a viszony, csak ez a hierarchia a birtokosok pillanatnyi erőviszonyainak stabilitásáig érvényes. A pillanatnyi tényleges hierarchiák tisztázásának az informális hálózatok a legfontosabb színterei¹⁸.

A hatalmi potenciál és a hatalmi ambíció politikailag relevánssá tesz minden emberekkel való érintkezést. Mivel a hatalmi potenciál növeléséhez információszerzésre, előállításra és továbbításra van szükség, ennek semelyik csatornája sem hanyagolható el, tehát a magánérintkezéseké sem. A

magánérintkezéseket tehát a „hivatalos” érintkezésekhez hasonlóan meg kell szervezni. Ez a politikai partnerekkel való kötetlenebb érintkezéstől a teljesen intim szféráig terjed. A szervezés egyik eleme a politikailag irreleváns elemek kiiktatása, illetve lehetőleg minden releváns elem bekapcsolása ebbe a szférába.

Ezeknek a praktikáknak is megvannak a maguk hátulütői. Az egyik az informális szféra formalizációja, mivel a politikai relevancia óhatatlanul szabályokat kényszerít rá, amelyek eltérnek a rendes magánszféra működésétől. Mivel a szféra formalizált és mindegyik idetartozó igyekszik összpontosítani magánérintkezéseit, a belső kíséret könnyen válik zárttá és belterjessé. A belterjesedés a rekrutációs bázis szűküléséhez vezet. Egy másik szignifikáns következmény az informális szférán alapuló hatalmi potenciál kialakulása. Igaz, ez óhatatlanul integrálódik a politikai terep többi pozíciója közé.

A belső kíséret kezelésének alapvető fontlaja a kíséreten belüli erőviszonyok manipulálása¹⁹. A belső kíséret tagjai hatalmi potenciáljuk növelése érdekében külpolitikát folytatnak, tehát különböző csoportosulásokat hoznak létre, amelyek vagy egymás, vagy a vezető ellen irányulnak. A hatalmi harcok résztvevőjének megfelelően kell kezelni ezeket. Elsődlegesen azt kell biztosítani, hogy ne keletkezessen a vezető ellen irányuló szövetség. A probléma a vezető szempontjából az, hogy az ilyen szervezkedés nem történik nyíltan, amikor pedig nyílttá válik, már késő. Ha a szervezkedők hibát követnek el, egyszerű a dolog, ha viszont nem, spekulálni kell. Ráadásul a támadás lehet közvetett és burkolt is, vagyis csoportosulás más ürüggyel is létrejöhet, és csak a vezető elszigetelésére irányuló sikeres manőverek után válik nyílttá, amikor pedig megint csak késő.

A megelőzésre néhány módszert lehet alkalmazni. Az egyik lehetőség az atomizáció, vagyis a belső kíséret tagjainak egymástól való elszigetelése. Ennek célja az, hogy tartós csoportosulások egyáltalán ne alakulhassanak ki a kíséreten belül. Az ilyen állapot mesterséges kialakításához többnyire erőszakos eszközök szükségeltetnek. Először is ki kell iktatni az integratív személyiségeket.

Gyengíteni kell a hatalmi pozíciókat és rotációt kell bevezetni azok betöltésénél. Ezek az intézkedések értelemszerűen mind a belső kíséret csoportmunkájának rovására mennek. Ráadásul egy idő után a belső 1 kíséret tagjai alkalmazkodnak ezekhez a viszonyokhoz is. Leginkább úgy lehet az atomizált képletet kialakítani, ha a belső struktúra a kegyencképletnek megfelelően épül fel. Ilyen esetben a kulcspozíciók betöltői valamennyien a vezető bizalmából merítik legitimitásukat egészen addig, amíg ki nem épül a saját kíséretük. Egy ilyen állapot fenntartásának ezért nélkülözhetetlen eleme a rotáció. A gyanakvás, bizalmatlanság és az egymás ellen irányuló állandó kisléptékű intrikák éppúgy velejárái egy ilyen rendszernek, mint a vezetőhöz eljutó infonláció erős torzulása²⁰. A belső kíséretben pedig állandó lesz az igény a helyzet stabilizálódására, amely a felső vezető bármely megingásakor a felszínre törhet²¹.

A legáltalánosabb módszer az egyensúlyozás a meglévő csoportosulások között, illetve a hiányzó egyensúly megteremtése. A mérleg nyelve pozíció a legbiztosabb a vezető számára. Az egyensúly csak abban az esetben hasznos, ha dinamikus és sokpólusú. A belső kíséret két intranzingens táborra való szakadása nem biztosít kellő mozgásteret, sőt óriási veszélyforrás a vezető számára. Ilyen esetben ugyanis a legtöbb kérdés külön jelentőségre tesz szert a két csoportosulás szembenállása szempontjából, ami hatékonyságrontó tényező. Két csoport tartós patthelyzetben való szembenállása erős csoportlojalitást idéz elő, amely felülmúlhatja a vezetőhöz fűződő lojalitást. Ez odáig mehet, hogy a vezető tényleges befolyása minimálissá válik, vagyis a politikai terep ellenőrzése átcsúszik a versengő kíséretvezetők kezébe. Mihelyt ez bekövetkezik, illetve az állapotok közelítenek ehhez a helyzethez, a vezető a maradék erejét már csak rosszul használhatja fel. Semlegessége mindkét felet ellenségessé teszi, ami bármely fél győzelme esetén hatalmi potenciálja elvesztésével jár. A vesztes oldalán való állásfoglalás egyértelmű. A győztes

oldalára állás, illetve a maradék potenciálnak az egyik rivális fél győzelemre segítésére történő felhasználása a kiszolgáltatottságot teszi véglegessé.

A fentebb leírt helyzet kialakulását néhány taktika megfelelő alkalmazásával lehet megakadályozni. Először is, a politikai terep egy bizonyos része fölött közvetlen ellenőrzést kell gyakorolni, ami azzal jár, hogy néhány pozícióba abszolút lojalitású embereket kell helyezni. A kegyencek pozícióban tartása pluszmunkát és konfliktustöbbletet jelent a hatalmi harcok résztvevőjének. Ha nem kegyenc az illető, akkor viszont lojalitása sem abszolút. A politikai terep egy részének közvetlen ellenőrzése tehát mindenképpen többletmunkát igényel, pótlólagos támadási felületet és túlterhelésveszélyt jelent. Ebben az esetben is, mint általában, a hatalmi harcok résztvevőjének hozzáértésén múlik, meg tudja-e találni a helyes mértéket.

A politikai terep egy részét semlegesnek kell megtartani, tehát kívül az éppen rivalizáló csoportokon.

Távol kell tartani az ideológiát a belső kíséret hatalmi harcaitól, mivel az ilyen alapon képződő csoportoknak túl erős a belső kohéziója és könnyen túlterjednek a belső kíséret körén.

Dinamizmust kell adni a politikának, gondoskodni róla, hogy a problematikus kérdések váltsák egymást, hogy az állandó kérdésekre adható állandó alternatív válaszlehetőségek köré ne alakulhassanak ki hatalmi csoportosulások.

Pluralizálni kell a politikát, tehát több kérdést kell hasonló intenzitással napirenden tartani, hogy a döntési alternatívák szerint egyidejűleg több csoporthoz tartozhassanak a belső kíséret tagjai, megakadályozva ezzel egyes csoportok kohéziójának túlerősödését.

Csak hogy ez a két utóbbi tényező nemcsak a belpolitikai aktivitás függvénye, hanem a külpolitikai behatások következménye is. Jelentkezhetnek olyan kihívások, amelyek hosszú időn keresztül tényleges súlyuk okán háttérbe szorítanak minden ügyet. Az ilyen kérdéseket tulajdonképpen csak a belső

kíséreten belül kialakított konszenzus alapján lehet kielégítően kezelni. A konszenzus többnyire feltételesen létezik néhány várható kihívás kezelését illetően. A problémák akkor kezdődnek, amikor — mindegy milyen okból — nem működnek a kíséret feltételes összefogási reflexei.

Ha a kíséret vezetője úgy ítéli meg, hogy egy kihívás kezelése feltétlen egységet igényel, akkor viszont ennek megteremtése érdekében mindent meg kell tennie, vállalva a már megemlített hátulütőket.

A belpolitikai aktivitás egyik állandó témája a hatalmi harcok résztvevője szempontjából a személyesen kezelendő ügyek szelekciója. Ez két tényező együtthatásából adódik: a megoldandó ügyek nagy számából és a sikerfüggőségből. Ezek arra készítetik a hatalmi harcok résztvevőjét, hogy a sikeresen megoldható ügyekben személyesen vegyen részt, a kezelhetetlenektől pedig disztinváljon.

A megoldandó ügyek szelektálásának az alapvető szempontja a hatalmi potenciálra való kihatásuk nagysága és közvetettsége. A két ismérv együtt adja a kérdés relevanciáját. A döntéskényszer késői felismerése, vagy figyelmen kívül hagyása veszélyezteti a hatalmi potenciált, mert növeli a kudarc valószínűségét. A releváns ügyekre tehát jó rálátással kell bírni. Ez azonban szorosan kötődik az azokkal való foglalkozáshoz. Egy releváns politikai információra igen nehezen lehet nem saját tapasztalás útján szert tenni (hozzájutni lehet, de a helyes megítélés már csak a saját felhalmozott tapasztalat alapján történhet).

Az indíttatás mindig erős, hogy a kíséret által elfogadott eszközrendszer túlhaladó megoldásokat indukáló problémákról tudomást se vegyenek. Az újszerű kihívásoknak a kíséretszervezés szempontjából jelentkező legfontosabb hatása éppen abban nyilvánul meg, hogy a kíséret átalakítását vonják maguk után. Nem megfelelő személyi állományú és strukturált kísérettel ugyanis nem lehet a megfelelő lépéseket meglépni. Ha mégis megpróbálkoznak vele, az a kíséret dezintegrálódását vonhatja maga után. A kíséret adott szerkezete a megszokott konfliktusok kezeléséből adódó legitimációs kényszer terméke. A

bevett normákon való túllépés a már megszerzett legitimációs bázisról való lemondással egyenértékű és ez a kíséret egészének közvetlen érdekeit sérti²².

Az újszerű kihívásoktól való távolságtartás tehát a lépéskényszer okozta belpolitikai következmények enyhítésének eszköze. A kíséret egy részének hozzákötése a kérdéshez úgy, hogy a többiek a vezetővel együtt kívülmaradnak, a vezetőnek biztosít manőverezési lehetőséget. Ez egyébként minden, esetleg más okból kétséges kimenetelű vállalkozás kezelésének is a módszere. Siker esetén politikai tőke halmozódik fel a kíséret egészének átalakítására, kudarc esetén pedig a régi állapotok visszaállítására a hatalmi harcok résztvevője hatalmi potenciáljának alapvető csökkenése nélkül. A séma negatív irányban is működőképes, vagyis amikor a távolságtartással a cél negatív tapasztalat előállítására a kíséretnek, amely politikai tőkeként a régi struktúra megerősítésére használható fel.

Az ügyektől való távolságtartás célja taktikai vagy stratégiai lehet, másként fogalmazva, a hatalmi harc szempontjai vagy a rendszerre ható lépéskényszer által motivált. Az első esetben a kíséretvezető célja a kíséreten belüli erőviszonyok megváltoztatása azáltal, hogy valamely csoportosulásnak a valószínű kudarc vagy siker körülményeit, tehát a hatalmi potenciálcsökkenés vagy -növekedés lehetőségét biztosítja. A második esetben a cél a kíséret struktúrájának és személyi összetételének megváltoztatása valamely funkció vagy feladat megoldása érdekében.

Ha stratégiai okokból kerül sor a manőverre, akkor az ügy csak következetes akciókkal vihető sikerre. Vagyis a megoldandó problémával foglalkozó hatalmi csoportosulást a lehetséges mértékben mentesíteni kell a közvetlen siker kényszere alól. A kíséret egészének tűréshatáráig kell támogatni az adott csoportosulást, hogy annak legyen ideje meggyőző eredményt felmutatni. Ha az adott kérdésben a sikertelenség fő oka a kíséret többi részének ellenállása, akkor az egész manőver értelmét veszti. Amikor taktikai

megfontolásokból ruház át egy vezető politikailag releváns ügyeket a kíséret egy meghatározott részére, akkor mindezt figyelmen kívül lehet hagyni.

A disztingválás manőverének is inherens veszedelemi vannak. Az egyik, hogy a távolságtartás az ügy feletti kontroll elvesztését vonhatja maga után. A felelősségtől való elzárkózás a politikai terep adott részének növekvő önállósodásához vezet. Mivel ezek az esetek újszerű kihívásokkal kapcsolatosak, könnyen megideologizálhatók, és emiatt erős kohéziójú csapatokat lehet létrehozni az uszályukban. Ennek lehetséges következményeit már tárgyaltuk.

Ha a hatalmi harcok résztvevője későn disztingvál, fosztja meg támogatásától az adott csoportosulást, akkor osztozik annak kudarcában. Előfordulhat az is, hogy a vezető belesodródik az ügybe, és közvetlenül kezd el foglalkozni vele. Ilyenkor a kudarc nemcsak a hatalmi potenciál csökkenésével, de elvesztésével is járhat.

Az eddigi megközelítésünkhöz ragaszkodva a hatalmi harcok sajátosságait azoknak a makrotársadalmi berendezkedésre gyakorolt hatása szempontjából vizsgáljuk. A távolságtartásnak így mint az újszerű kihívásokra képes belső struktúra kialakulása eszközének van jelentősége. A politikai terep átstrukturálódása és a kíséret összetételének megváltozása így nagyobb megrázkódtatások nélkül mehet végbe. Korántsem lehet úgy tekinteni ezt a folyamatot, mint tervezhetőt, a hatalmi harcok résztvevője által minden következményében előre végiggondolt akciót. A vezető személy szerint teljesen érdektelen is lehet az adott témában, válaszolhat ilyesfajta manőverekkel a kíséreten belülről kiinduló kezdeményezésre. A hatalmi harcok résztvevője szempontjából az az optimális eset, amikor a releváns kérdésekben spontánul alakulnak ki rivális csoportosulások, lehetőséget adva a manőverezésre az adott kérdésben nagyobb energiaráfordítás nélkül. Természetesen csak abban az esetben, ha idejében sikerül helyesen megítélni az ügy jelentőségét.

A hatalmi potenciál növelésének kézenfekvő módszere a terepszervezés. Ez a hierarchiák egyértelműsödését, a hatalmi pozíciók közötti viszony formalizációját jelenti. A hatalmi harcok résztvevője úgy kívánja biztosítani uralmát, csökkenteni vazallusai potenciálját, hogy az alárendelt hatalmi pozíciók funkcióit és hatáskörét pontosan szabályozza. A módszer lényege tulajdonképpen a hatalmi pozíciók cselekvési lehetőségeinek leegyszerűsítése, ami által növekszik a birtokolt politikai terep áttekinthetősége. Ez a Weber által racionalizációnak, illetve bürokratizációnak nevezett folyamat lényege a hatalmi harcok megvívásának szempontjából. A kíséretvezető igyekszik hivatalnokká változtatni a vazallusait.

A terepszervezéssel kapcsolatban felmerülő főbb problémák a következők. A terepet eleve birtokolni kell, hogy hozzá lehessen fogni az átszervezéséhez. Le kell küzdeni tehát a hatalmi pozíciókat már birtoklók ellenállását. Mivel a tereprendezés a kíséret igen nagy hányadának érdekeit sérti, így nagy valószínűséggel vált ki szervezett, általános ellenállást.

A tereprendezés nem nyúlhat túl a rendelkezésre álló káderanyag politikai kultúráján. Ha nincs bennük elég gyakorlat és affinitás a formalizáltsághoz, a tereprendezés kudarcba fullad. Lehet próbálkozni nagyobb formalizáltsági fokozaton álló szubkultúrából származó káderanyag import jávai. Ez esetben persze marad a régi kíséret ellenállásának problémája.

Ahogy arról már szó volt, a politikai terep pozíciói nem teljesen az eleve adott erőviszonyok szerint rendeződnek, hanem az azokat elfoglaló kíséretnek tényleges lehetőségei szerint változnak. Az eltérést a hivatalos és a tényleges hatalmi potenciál között a kíséretnek különbözősége miatt eleve nem lehet megszüntetni. A valóságos erőviszonyokat figyelmen kívül hagyó tereprendezés megerősíti az informális hálózatok erejét, oda terelve a releváns politikai információ és döntéshozatal nagy részét. Vagyis a terepszervezés könnyen áttekinthetlenebb formában termelheti újra a terep kíséretszerű strukturáltságát.

További hátulütője a tereprendezésnek, hogy jelentős kötöttségekkel jár úgy a vezető, mint a kíséret egésze számára. A politika és a bürokrácia között (is) kibékíthetetlen ellentét van, mivel a politikai kihívások lényegükből fakadóan formalizálhatatlanok²³. A releváns formalizálódás egyet jelent a politikai szférából való kicsúszással. Az irreleváns formalizáció viszont a kíséret reakciókészségét veszélyeztető tényező. A birtokolt tereprész áttekinthetőségi szempontok miatt erőltetett formalizációja óhatatlanul politikailag jelentős kihívások tömegére teszi lehetetlenné a hatékony válaszreakciót. A tereprendéssel járó fő veszély tehát az, hogy a formalizáció túlterjed természetes határain és bénítólag hat az egyedi voluntarisztikus döntések, tehát az igazi politika szférájára.

A kíséretszervezés további kézenfekvő módszere, ami tulajdonképpen a formalizáció részesete, a politikai hatalom közvetítő elemének a felhalmozása. A hatalmat minden korszakban megpróbálják mérhetővé tenni valamilyen kézzelfogható és felhalmozható közvetítőelem segítségével. Mivel a hatalom lényege az emberek irányítása, viszont az ember sohasem teljesen egydimenziós, tehát a hatalmi potenciál sem lehet teljesen egy meghatározott közvetítőelem mennyiségének függvénye. Mindazonáltal a törekvés egy ilyen helyzet kialakítására állandó és a formalizációs folyamat gerincét adja.

A hatalmi harcok résztvevője tehát hatalmi potenciálja növelésének érdekében igyekszik minél nagyobb mértékben koncentrálni az általános közvetítőelemet. Hogy ez meglegyen, az a formalizációnak is alapfeltétele. Egységes értékmérő nélkül nem lehet pontos hierarchiát felállítani a hatalmi pozíciók között, sem formalizálni a köztük lévő viszonyrendszert. Az általános tendencia az efféle gondolkozási séma elterjedésére úgy hat, hogy csökkenti a pozíciók birtokosainak ellenállását a politikai terep formalizálásával szemben.

Az ideális formalizáción belül nemigen marad hely az ideologikus és a személyes viszonyon alapuló legitimitásnak, a rendszerből tehát hiányzik az ebből eredő hajtóerő. Azaz hiányozna, ha lehetséges lenne a káderállomány

unifikációja. Mivel ez lehetetlen, a formalizáció elkerülhetetlen mellékterméke a hatalmi harc informális síkokra történő terelése.

A formalizáció és az általános közvetítő felhalmozása ráadásul olyan öngerjesztő folyamat, amely túlhalad a politika bevett keretein. A koncentráció ugyanis előfeltételezi az elvonást, az általános közvetítőét éppúgy, mint a döntéshozatal lehetőségét. A formalizáció nem jelent mást, mint a voluntáris döntések feljebb, illetve az informális szférába való áttolását.

A formalizáció növeli a hatalmi pozíciók kölcsönös egymástól való függését és növeli azok számát. Mivel mindez a viszonyrendszer egyre egyértelműbben az általános közvetítő révén érvényesül, a hatalmi pozíciók potenciálja egyre univerzálisabb lesz. Bármely hatalmi pozíció bármely másikra az általános közvetítő közegen keresztül tud hatni. Ezzel együtt bármely diszfunkcionalitás nehezen lokalizálhatóvá válik és képes a rendszer egészének veszélyeztetésére²⁴.

A hatalomnak két ismert közvetítője van: az erőszak és a pénz. Az előbbi az univerzálisabb, nem hiába nevezi Weber a fegyveres erőszak monopóliumát az állam ismérvének²⁵. Az én megközelítésemben az erőszak alkalmazásának képessége a hatalom alapvető forrása. Ugyanakkor a mércéje is a hatalmi potenciál minden más forrásának: valamilyen képesség annyiban és annyira forrása hatalmi potenciálnak, amennyiben birtokosa képes azt a „katonai” potenciál befolyásolására felhasználni, illetve arra konvertálni. A politikában nem jelenik meg állandóan így a dolog, mert korszakonként konszenzus alakul ki a módszerekről. Az erőszak felhasználásának lehetősége azonban ott lapul minden politikai hatalom mögött, mint az aranytartalékok a pénz és hitelrendszerek mögött²⁶.

„Mi kell a háborúhoz? Pénz, pénz és pénz!” — ez a régi mondás mutatja, hogy mennyire magától értetődőnek tekintik a pénz, mint az emberek irányítása eszközének szerepét. Szabadon konvertálható szinte bármely uralomfajtára és végső esetben fegyveres erővé is. De nagyon is igaza volt Machiavellinek,

amikor rámutatott, hogy a nagyobb gazdagság nem jelent automatikusan nagyobb katonai erőt²⁷.

A formalizációval kapcsolatban túlléptük a kíséretszervezés témakörét. Az adott megközelítésben ez jogos, hiszen a politikai terep bármekkora szegmense kíséretként van megszervezve.

A kíséretszervezés utolsó nagy, általános módszere a terror. Bizonyos fajta cselekvések ellen mindig bevett eszköz volt a fegyveres erőszak. Terrorról akkor beszélhetünk, amikor az adott korszakban a hatalmi elit által elfogadott mértéken túl alkalmazzák a megfélemlítés módszereit. A terror alkalmazója az általánosan rendelkezésre álló eszközök segítségével nem képes elérni kitűzött célját. Ezért voluntáris döntéssel törvényen kívül helyez meghatározott politikai (vagy annak minősített) cselekvési módokat és a személyi kört, akik a valószínű vagy tényleges ellenállást képviselik.

A terror racionális célja a politikai terep megváltoztatása²⁸. Ha ez valóban sikerül, a terrort meg lehet szüntetni, illetve az mintegy természetes módon kialszik, minthogy megszűnik az objektuma. A terror, ha bevetté és kiszámíthatóvá lesz, megszűnik terror lenni, legitim erőszakká változik.

A terror alkalmazása többféleképpen is hátrányt okozhat elindítójának. Először, a terror alkalmazója azzal, hogy önkényesen bevett politikai formákat, alakulatokat helyez törvényen kívülre, azok szemébe, akik ellen alkalmazza, maga is törvényen kívülivé, tehát totális politikai harc célpontjává válik. Gyors és átfogó siker nélkül a terror értelemszerűen polgárháborúhoz vezet, amely a politikai terep dezintegrációjával, tehát a terror elindítója hatalmi potenciáljának csökkenésével jár. A dezintegráció gyors és döntő siker esetén is bekövetkezhet a társadalmi interdependencia rossz felmérése esetén. Könnyen kiderülhet, hogy a politikai terep megsemmisített pozíciói és személyei az egész rendszer szempontjából nélkülözhetetlenek. Ezesetben a rendszer csak alacsonyabb szinten lesz újraintegrálható, ami megint csak az elindító hatalmi pozíciójának gyengüléséhez vezet.

Az ezt követő veszélyforrás a terror kumulatív jellegében rejlik. A terror két módon is újratermelheti magát. Az egyik ok az, hogy nehéz lokalizálni. Mivel a terror értelemszerűen a politikailag releváns közvélemény gyakorlatilag egésze számára önkényes, így az ellenállás is kiterjedhet az egészre. Az ellenállás enyhébb formái is terrort indukálnak, mert az ellenállás sikere veszélyeztetheti az akció eredeti célját.

A terror önfenntartását az elkülönülő terrorapparátus is elősegíti. Mivel a terror nem bevett politikai intézkedés, tehát működtetésére új hatalmi pozíciót kell kreálni, amelyet vagy újonnan hoznak létre, vagy pedig a meglévő erőszakintézményeket alakítják át erre a célra. Az ezt működtető személyi állomány elűt a kíséret egészétől, egyébként nem lenne alkalmas a bevett szokások átlépésére. Ennek a csoportnak a kommunikációja a politikai terep többi részével specifikusan funkcionálissá válik: felfogja az erőszakinputokat és hasonlókkal válaszol. Természetesen rövid időn belül a beérkezett inputok már másodlagosak, vagyis a saját erőszakcselekmények által indukáltak lesznek. Az erőszakkörforgás filterjéből könnyen annak motorjává váló terrorapparátus érdekeltté válik annak fenntartásában és növelésében. Ezért hajlamos új ellenfeleket kreálni. Ezzel együtt jár a törekvés a kíséret egészének átalakítására a saját képére, ami a belső kíséret dezintegrációjával jár, tehát közvetlen veszéllyel a vezetőre.

A terrorról eddig elmondottak arra az esetre vonatkoznak, amikor az adott politikai tereprész csúcspozíciójából indul ki. A terror a politikai arzenál kétélű fegyvereihez képest is különösen veszélyes. Racionális alkalmazása csakis korlátozott mértékben, más politikai eszközök optimálisan hatékony alkalmazása mellett lehetséges. Ezekkel lehet ugyanis elérni az erőszakláncreakció kontrollját. A kontroll, abban az esetben lehetséges, ha a kíséret kellőképpen összetartó a terrorapparátus fékentartásához. Hatékonyan tehát csak nagyon erős hatalmi potenciál birtokában lehet alkalmazni a társadalom perifériáján elhelyezkedő, vagy előzőleg oda szorított csoportokkal szemben.

Nagyjából ugyanez a helyzet, ha a terror objektuma a belső kíséreten belül helyezkedik el. A belső kíséret egészét nem lehet terrorizálni, legfeljebb egyik részét a másik segítségével. Az egyensúly politika szabályait kell ilyenkor is szemelőtt tartani.

A terror alkalmazásának még egy specifikus esetéről kell szólni, amikor ehhez a fegyverhez a politikai terep gyenge, periférikus pozícióját birtokló erő nyúl. Az ilyen terror racionalitását éppen az adja, hogy az adott terepviszonyok között a hatalmi harcok résztvevőjének nincs esélye az előrejutásra, tehát a politikai terep átalakítására van szüksége. Emiatt a politikai terep adott szegmensének teljes dezintegrációja nem jár számára potenciálvesztéssel. Sőt, a potenciál azáltal növekszik, hogy a válaszreakció erősíti a kíséretre nehezedő nyomást, erősítve annak kohézióját. Ha sikerül egy láncreakciót beindítani, akkor az azzal jár, hogy más kísérek is a terrort kezdeményező köré csoportosulnak. Az ilyen lépés csak ideologikus alapon képzelhető el. A bevett ideológia elismerése eleve lehetetlenné tenné a kísérettagoknak a terrorba való bevonását. Sikerre ez a taktika csak egy meglévő szubkultúrára támaszkodva tarthat számot, amely legalábbis a társadalom perifériáján helyezkedik el. A hatalmi harcok résztvevője úgy növelheti potenciálját, hogy az adott tereprész csúcspozícióiból kiinduló választerror az egész szubkultúrát belepréseli a kíséretébe. Ha a terror megindítását követő választerror nem képes pacifikálni a helyzetet, polgárháború — szubkultúraharc következik, amit a társadalmi szerződés felbomlásával kapcsolatban tárgyaltunk.

A KÜLPOLITIKA

A külpolitika a politikai terep más részeit ellenőrző kísérekkel fenntartott kapcsolatrendszer. Mivel a politikai terep szerves egységet alkot, a politikai cselekvések állandó determináló tényezője a nem ellenőrzött politikai tereptől való függés.

Az elemzést a külpolitikának a belpolitikában való felhasználási módjaival kell kezdeni. A sikerkényszer egyik vetülete az, hogy ha a belpolitikai

lehetőségek beszűkülnek, a külpolitika marad a siker egyetlen alternatív forrása. A belpolitikában felgyülemlett feszültségek levezetésének bevett módja az expanzív külpolitika. Az expanzív külpolitika a már ellenőrzött tereprészek erőforrásainak felhasználásával jár más tereprészek fölötti ellenőrzés megszervezésére. Ezen tereprészek kiosztása a kíséret gyarapodása és lojalitása növelésének biztos módszere.

A külpolitika pótlólagos rekrutációs lehetőségeket is biztosít. Más politikai tereprészekről átemelve gyakorlott és lojális kísérettagokra lehet szert tenni. Alkalmazásukkal el lehet kerülni a normálisan rekrutálódott kísérettagok többirányú kötődését, a politikai terephez fűződő szervezettebb kapcsolódásukból adódó nagyobb autonómiájukat.

Természetesen az idegenlégiósok alkalmazásának is vannak korlátai és mellékkövetkezményei. A hazai terep korlátozott ismerete miatt csak egyszerű feladatokra lehet őket használni a kezdeti időkben, integrálódásukkal párhuzamosan pedig veszítenek az elszigeteltségükből adódó lojalitásukból. A lojalitás forrása a kívülről behozott kísérettagoknál vagy anyagi, vagy ideologikus jellegű. Az anyagi erőforrások elapadása vagy valamilyen ideologikus ellentét kiéleződése nagyon gyorsan veszélyforrássá alakítja a behozott kísérettagok csoportjait. Idegen testként kiválthatják a régi kísérettagok egységes ellenállását, vagyis egy pótlólagos konfliktusforrással terhelheti meg ez a módszer a belpolitikát.

Belpolitikai célokra nemcsak a külpolitikai sikert, hanem a kudarccokat is fel lehet használni. Például disztigválva egy külpolitikai kudarctól megfelelő helyzetet lehet teremteni veszélyes belpolitikai ellenfelek eltávolítására. Külső veszélyeztetettség előidézésével növelni lehet a kíséret kohézióját; amit megfelelő belpolitikai lépések megtételéhez lehet felhasználni.

A külpolitika célja annak a momentumnak a megszüntetése, amely a belpolitikától elválasztja, tehát függőségi viszonyok kialakítása addig ellenőrizetlen tereprészek vonatkozásában. Mivel a hatalmi harcok minden résztvevőjének a

célja hatalmi potenciáljának növelése, ezért a túlzott kockázaton és ráfizetésen túl más nem gátolhatja az expanzióban. Ha tehát ellenőrzés alá lehet vonni a politikai terep egy jobb szeletét, akkor ezt meg is teszik. Maga az ellenőrzés sokféle lehet a tereprész teljes integrálásától a névleges függetlenségig.

Minél nagyobb tereprészt akar ellenőrizni valaki, annál inkább kénytelen a hatalmi harcok résztvevőinek kis számú megnyilvánulására korlátozni a kontrollt. A tényleges ellenőrzés lehet szűkebb és szélesebb a formalizált alá-fölérendeltségi viszonyoknál, a terep nagysága értelemszerűen növeli a belső kíséret tagjainak autonómiáját. Olyannyira, hogy belüggé válnak például a saját kíséret megszervezésével kapcsolatos kérdések. A kíséretvezetőnek ezzel kapcsolatban csak arra kell vigyáznia, hogy az övénél nagyobb vagy azt komolyan veszélyeztető hatalmi potenciál ne alakulhasson ki. Ennek két módja van, egy különösen jó kíséretszervezés vagy külpolitikai szövetségek létrehozása. A kíséretvezetőnek külpolitizálnia kell, hogy ezeket a veszélyeket elkerülhesse.

Az egyensúlypolitika az egyik következmény, ami ebből a megfontolásból fakad²⁹. A különösen nagy hatalmi potenciállal rendelkező kíséretekkel szemben összefognak az általa veszélyeztetett kisebb kísérettek. Minél nagyobb hatalmi potenciálról és veszélyről van szó, annál gyorsabban és annál többen. Mindazonáltal a relatíve legerősebb a veszélyeztetett kísérettek közül vezető pozícióra tesz szert a koalícióban, amely a veszéllyel együtt erősödik. A veszély elmúltával vagy csökkenésével a szövetségi viszonyok is átalakulnak. Némi ingadozás után új egyensúlyhelyzet létesül. Tulajdonképpen ugyanez játszódik le, amikor a potenciálnövekedés a belső szervezettség növekedésének eredménye. A képlet azzal egészül ki, hogy az egyensúly megbomlásának szenvedő alanyai gyors ütemben veszik át a hatalmi potenciál növelésében hatékonyak bizonyult módszereket.

A kíséretszervezés kapcsán vizsgált módszerek nagyrészt a külpolitikában is alkalmazhatók. Itt is fel lehet használni a propagandát a külpolitikai lépések

megtámogatására a saját, szövetséges, semleges, sőt ellenséges kíséret tagjai között is. Az informális hálózatok kiterjesztése a többi kíséretre szintén hasznos foglalatosság. Ezeken keresztül segíteni lehet őket az előrejutásban saját hierarchiájukon belül. Más kíséreteken belüli hatalmi csoportosulások támogatásának végső célja az adott kíséret fölötti ellenőrzés megszerzése.

Az eredményes beavatkozás alapfeltétele a már meglévő megosztottság a belső kíséreten belül. Ha nincs a kíséreten belül már létező első rangú hatalmi csoportosulás, akkor a beavatkozásnak csak információszerző jelentősége van. Röviden, támogatni csak azt érdemes, aki már amúgy is erős. Minél erősebb azonban a támogatott, annál kevésbé lehet a támogató biztos a viszonzatszolgálatában, illetve a lekötelezettség tartósságában. Az eredményes beavatkozáshoz tehát elengedhetetlenül szükséges, hogy az jól körülhatárolható, konkrét cél érdekében, arányos mértékben történjék. A beavatkozásnak is alapmotivációja, hogy hatalmi potenciálnövekedéssel kell járnia. Ha nem sikeres, akkor eleve felesleges energiáfordítást jelent, valamint a kudarccal járó presztízsveszteséget. A sikert az előre meghatározott cél elérése jelenti. Ha a kitűzött cél túlságosan általános és sokféleképpen értelmezhető, akkor nem lehet elérni. Tudni kell tehát, hogy melyik hatalmi csoportosulás által mit akar elérni a beavatkozó. Mindkét komponens elnagyolása kudarchoz vezet. Az elsőről, a megfelelő potenciál meglétéről már volt szó. Nem elég azonban egy vezetőképes garnitúrát hatalomhoz juttatni, mert annak azután is meglesznek a jól körülhatárolt érdekei, amelyek ellen nem cselekedhetnek, vagy ha mégis, az hatalmi potenciáljuk csökkenésével vagy elvesztésével jár. Mindezekon kívül még figyelembe kell venni a segítségnyújtás módját és annak propagandakörítését is. A külső segítség megfelelőképpen tálat ténye a támogatott csoport hatalmi potenciáljának csökkenéséhez vezet.

A beavatkozás negatív célú is lehet, vagyis egy kíséretre máshonnan irányuló beavatkozás ellensúlyozását szolgálva. Egy meghatározott kíséret által birtokolt politikai tereprész így válhat küzdőtérre jobb esetben, vagy egyszerűen

egy erősebb kíséret informális úton csatolt toldalékává. Minél gyengébb egy kíséret belső kohéziója, annál inkább „külpolitizálódik” az általa uralt politikai terep.

A legfőbb veszélyt a totális ellenőrzés céljából végrehajtott akció, a hódítás rejti magában. A hódítás egy egész társadalompolitikai terepe integrálódásának kísérlete. Nem merül ki a politikai terep kulcspozícióinak megszerzésében, mivel a kialakult politikai terep adta lehetőségek, bárki foglalja is el annak magaslatait, nem elégítik ki a hódító igényeit. Emiatt meg kell változtatni a politikai terepet, ami nemcsak az elit egy jelentős részének az ellenállását váltja ki, hanem a társadalomét is. Azért, mert a társadalom határaitól és az elit rekrutációjának módjáról társadalmi szerződés rendelkezik. A beavatkozás tehát csak az eliten belül már meglévő megosztottság mértékéig lehet eredményes. Olyan konstelláció, amely sérti az uralkodó elit egészének érdekeit, hosszú távon nem tartható fenn. A beavatkozás kudarca úgy következik be, hogy a külső befolyás nyomán indukálódó politikai folyamatok nemcsak elveszítik támogatottságukat, hanem elutasításukról konszenzus alakul ki. A konszenzus képviselője hatalmi potenciált biztosít bárkinek, aki ezt sikeresen képes felvállalni. A meghódított területeken tehát az ellenállás óhatatlanul megszerveződik, és ellensúlyozására egyre nagyobb külső erőforrásokat kell felhasználni.

Minden külső beavatkozás alapvető kockázata az ellenőrzés alóli kicsúszás. Mivel idegen terepről van szó, nehéz releváns információra szert tenni. Az energiaráfordítás eleve kockázatosabb.

A külpolitikánál is érvényes az, hogy a hatalmi potenciálok minőségük szerint is különböznek. A meglévő potenciál bizonyos aktivitásokra jobban, másokra kevésbé használható fel. Gyakori eset például, hogy valamelyik kíséret nem képes expanzióra, viszont igen nagy ellenállást képes kifejteni, amikor annak célpontjává válik.

A külpolitika tehát két állandó követelményt támaszt a hatalmi harcok résztvevőjével szemben. Az egyik, hogy a kíséret belső szervezettségi szintje elérje a környezetét. Ennek hiánya értelemszerűen a külpolitikai mozgástér beszűkülését, tehát a hatalmi potenciál csökkenését okozza. A másik követelmény, megfelelő szövetségi viszonyrendszer kialakítása a többi kísérettel. Negatív célkitűzésként a feladat: ellenséges, a saját hatalmi potenciált többszörösen meghaladó erőforrásokkal bíró külpolitikai környezet létrejöttének megakadályozása. A veszély ellensúlyozására alkalmas szövetségi viszonyok kiépítése. Expanzív célok esetén pedig a megfelelő túlsúly biztosítása.

A szövetségek építésénél a döntő kérdés az, hány pólusú az adott időszakban a politikai terep egésze, illetve mennyire közvetlen az adott pólusok hatása. Ha több pólus létezik, akkor több tere van a taktikázásnak, hiszen ebben a szituációban a legerősebbek is taktikázásra kényszerülnek. Ha csak kétpólusú a terep, akkor az alternatívák megszűnnek, a semleges tereprészek a túlsúlyos erőközpontok vetélkedéseinek a színtereivé válnak. Nagyon sok szerencsés körülménynek kell összejátszani ahhoz, hogy valamilyen gyengébb kíséret ilyen helyzetben is tudjon egyensúlyozni. Az egypólusúság csak átmeneti állapot lehet, ahogy az egyensúlypolitikával kapcsolatban megállapítottuk, a relatíve gyengébbek összefogása mindig megteremti az ellensúlyt.

Összefoglalásként: a hatalmi harcok szerepe a társadalom dinamikájában

Hogyan hozható egy nevezőre a kezdéskor felvázolt társadalomkép a hatalmi harcok sajátosságairól elmondottakkal?

Az első tisztázandó kérdés, hogyan viszonyul egymáshoz egy társadalom és az irányításáért harcba álló kísérek. A kettőt egy elitkoncepcióval lehetne összekötni. A legegyszerűbb modell szerint egy társadalomnak egy elitje van, amely ellátja a közösség életének szabályozásával kapcsolatos teendők összességét. Az alapmodell homogén közösséget tételez fel homogén elittel. Csakhogy egy társadalom sohasem teljesen homogén, tehát az elitje sem az. A

társadalomként minősített közösségek fő jellemzője éppen a komplexitás. A közösségnek fennmaradásához sokféle funkciót kell ellátnia, ehhez viszont sokféle szubkultúrát kell magában foglalnia. Az, hogy van egy-egy domináns lakosságtömeg, amely a többséget alkotja, és amely normálisnak számít, nem változtat a tényen, hogy a többiek szempontjából szubkultúra. Az a tény, hogy a különböző funkcionális társadalom részek általános elfogadottsága különböző, szintén nem sokat módosít az alaphelyzetten. Ahhoz, hogy egy társadalmi csoport funkcionálisan illeszkedhessen a társadalom egészébe, a funkcióján túli életmegnyilvánulásainak is alkalmazkodni kell a társadalmi feladat elvégzéséhez. A kérdés tehát csak az, meddig tartanak a feladat modifikációi, amelyeknek meg egy életstílus alkotja a hátterét. A kérdés tehát csak az, hol húzódnak a határok, viszont az elválasztott társadalomszeletek szubkultúraszerűségét nem lehet megkérdőjelezni.

A sokféle szubkultúrának értelemszerűen megvannak a maga elitjei, amelyeknek hatalmi potenciált biztosít az általuk szabályozott szubkultúra társadalmi súllyal. Természetesen ez a hatalmi potenciál mennyiségileg és minőségileg behatárolt.

Van-e minden szubkultúrának politikai relevanciája? Ha a politikának a bevezetőben kifejtett funkcionális meghatározásából indulunk ki, akkor a politikai jelentőség potenciális meglétét kell konstatálnunk. Egy szubkultúrának akkor nincs politikai relevanciája, ha jól működik, és a többiek is jól működnek. Ez alól egy kivétel van, a politika állandó témái közé tartozó tevékenységekkel foglalkozók köre, a politikai elit.

A politikai elit és a többi funkcionális elitek közötti viszonyrendszer a hatalmi harcok eredője.

A hatalmi harcok intenzitása és formái nagyon sokfélék lehetnek. A társadalom szempontjából mégis az a legfontosabb tényező, hogy vannak-e társadalomszervezésre irányuló céljaik a vetélkedő eliteknek. A legstabilabbnak az az állapot tekinthető, amikor a funkcionális elitek csak a saját

szubkultúrájukkal vannak elfoglalva, tiszteletben tartják a demarkációs vonalakat, a politikát pedig egy szubkultúrát alkotó külön elit kezeli anélkül, hogy társadalomszervezéssel foglalkozna: Sokkal elterjedtebb azonban az elitek harca a társadalom általános szabályozását ellátó államhatalomban történő részesedésért. Természetesen ez a harc többnyire bizonyos általánosan elfogadott szabályok szerint folytatódik, és viszonylag ritka az erőszak alkalmazása, a társadalmi szerződés felmondása jelentős szubkultúrák által.

Mennyire tekinthető szükségszerűnek, hogy a szubkultúrák kíséreteket alkossanak a hatalmi harcban? Ha a hatalmi harcok belső logikájának szempontjából közelítjük meg a dolgot, akkor a válasz kézenfekvő. A hatalmi harcok résztvevőjének alapvető érdeke, hogy nagyszámú, erős belső kohéziójú kísérete legyen. Tehát vagy azok közül toboroz (elsősorban külső) kíséretet, akik eleve ugyanahhoz a szubkultúrához tartoznak, vagy igyekszik kialakítani egy újat. Ez utóbbi esetben ideologikus szubkultúrák jönnek létre.

Az elitstruktúráknak igen nagy lehet a jelentősége a társadalom szempontjából. A társadalomnak, mint politikai közösségnek éppolyan a külpolitikai beágyazottsága, mint egy kíséretnek. A fennmaradáshoz óhatatlanul hatékony külpolitikára és társadalomszervező belpolitikára van szüksége. Mindez hosszú távon elképzelhetetlen erre specializálódott erős belső kohéziójú elit nélkül. A lehetséges alternatívák körül kikristályosodva pólusok keletkezhetnek az uralkodó eliten belül, de ezek sokáig nem veszélyeztetik annak kohézióját. Csakhogy ha máshonnan nem, akkor a külpolitika felől társadalomszervezési kényszert implikáló kihívások érik az eliteket. A társadalomszervezés viszont óhatatlanul felborítja a politikai és a funkcionális elitek közötti egyensúlyt.

A kényszer kiindulópontja lehet egy politikai közösség, amely „spontán” fejlődés végeredményeként hajtja végre azt a belső átalakulást, amely külpolitikai potenciálja megnövekedéséhez vezetett. Automatizmusról nem beszélhetünk több okból sem. Először is, mert a politikai közösség súlya

elenyésző maradhat a végrehajtott transzformáció után is. Másodszor, a megnövekedett potenciált külpolitikai szövetségrendszerekkel lehet ellensúlyozni. A megnövekedett potenciálnak lehetnek minőségi specifikumai, vagyis létrejöttében olyan körülmények játszanak közre, amelyek mások számára adaptálhatatlanok. A társadalomszervezési kényszer tehát csak akkor hat, ha egy relatíve jelentős állam külső expanzióra is felhasználható belső potenciáltöbbletre tesz szert.

Az expanziós képesség forrása nemcsak egy bonyolultabb társadalomfelépítési képlet lehet, hanem egy egyszerűbb is, amely viszont a katonai potenciál növelésére van szakosodva. Ez viszont lehet egy állandó külső veszélyforrás, illetve expanziós terep megléte. Egy olyan állandó külső veszélyforrás, amelynek nem bonyolultabb társadalomberendezkedés adja az erejét, bizonyosan implikál egy fokozott katonai potenciált fenntartani képes rendszert. A nyilvánvaló és tartós külső veszély társadalmi konszenzust szül a fokozott katonai potenciál fenntartásáért hozandó áldozatokról. A külső veszélyforrás eltűnése nem vonja azonnal maga után a társadalmi megegyezés megszűnését. Az megmarad és az expanzióhoz szükséges többletenergiát biztosíthatja az uralkodó elitnek.

A hatalmi harcok megvívásának hatalmas arzenálja van, amelyben nem található csodafegyver. Bármely módszer csak meghatározott esetben, meghatározott mértékig és a többi módszerrel megfelelő kombinációban alkalmazható sikerrel. Természetesen mindehhez koronként és társadalmanként kialakulnak a megfelelő etikettek, de a kihívások nem törődnek az illemmel. A hatalmi harcok résztvevői csak addig tisztelik ezeket, amíg jó esélyük nincs, hogy büntetlenül áthágják a szabályokat.

A kihívások sokfélék lehetnek, amelyeket követnek a hatalmi harcok eszköztárának kombinációi. Egy adott elit jártassága a hatalmi harcokban nem abszolút érték. A társadalom alapvető érdeke, hogy az őt kormányzó elit képes

legyen megfelelő válaszokat adni az őt ért kihívásokra. Miféle elit képes erre a leginkább? Egy szubkultúra vagy pedig egy külpolitizálódott elit?

A külpolitizálódott elit olyan helyzetet takar, amikor a politikai döntések a jelentősebb ideológiai és funkcionális szubkultúrák elitjei között kötött kompromisszumok. Mivel ezek közül senki sem specializálódott a politikai közösség, mint egész önszabályozására, pont az ebből a szempontból jelentős kérdések kerülhetnek mellőzésre. Ehhez jön még az erőviszonyok változásaiból adódó következetlenség, vagy a kiegyenlítettségéből fakadó tétlenség.

A szubkultúraszerűen szerveződő politikai elitek szintén meglehetősen rugalmatlanok lehetnek. Ők képesek a legnagyobb ellenállást tanúsítani báffiliféle lépéskényszerrel szemben. Ugyanakkor báffilily következetes hosszú távú politika a közvetlen sikerképességtől való függetlenedést igényel. Kétségtelen, hogy erre egy szubkultúra elit sokkal inkább alkalmas, mint egy külpolitizálódott belpolitika viszonyai között leledző elitkonglomerátum. A problémakezelés elutasítása éppúgy a robbanásveszélyes problémák felhalmozódásához vezet, mint a rövid távú konfliktuskezelés.

A hosszú távon jelentkező problémák mindig ideologikus jellegűek. A megoldásukhoz konfliktustöbbletet kell vállalni, tehát a hatalmi potenciál csökkenéséhez igen nagy valószínűséget. Igen erős kohéziójú kíséret és a hatalmi harcokban való jártasság nélkül a hatalmi harcok résztvevője még akkor is a lejtőn való lecsúszásra van kárhóztatva, ha teljes világossággal látja a veszélyeket. Ugyanezen tényezők teszik lehetővé az ellenállást, a megérett átalakítások elodázását akkor is, amikor egy diffúzabb elit már rég előrehaladt volna.

Amikor a probléma közvetlenné válik, lehet, hogy kezelhetetlen is. Jobb esetben a közvetlenség miatt válik lehetségessé a megoldáshoz szükséges erőfeszítésekről konszenzust kialakítani, amely kiterjedhet a politikai elitre, az egész elitre vagy akár az egész társadalomra. A politikai elitjártasságán a hatalmi harcokban megint csak sok múlik, mert ennek hiánya vezethet el a

legkönnyebben az egész elit ideologikus polarizálódásához, majd pedig a társadalmi szerződés megrendüléséhez.

A harc élessége és az érvényes elitek felrúgása a demokrácia lehetőségét adja. Olyan értelemben, ha a demokráciát olyan döntéshozatali technikának vesszük, amelynek lényege, hogy az emberek nagyobb csoportjai tudatosan befolyásolják a rájuk is vonatkozó döntések meghozatalát. A legitimációs rituáléban való tömeges részvétel nem releváns ebből a szempontból, mert az nem befolyásolja az eliteknek a rituálékon részt vevőket érintő döntéseit².

A demokrácia lehetőségét az eliten belüli erőviszonyok viszonylagos kiegyenlítetttsége és az ellentétek kiéleződése azzal teremti meg, hogy rászorítja a szembenálló csoportokat külső segítség bevonására. Ilyenkor a társadalomnak a hatalmon lévő eliten kívüli részeit az eliten belülről mozgósítják, különösen azokat, akik meglévő szervezettségük vagy életviszonyaik miatt könnyen mozgósíthatóak. A patthelyzet azért lényegi összetevő, mert ebben az esetben egyik fél sem engedheti meg magának, hogy a másik monopolizálja a hatalmi potenciál növelésének ezt a módszerét³. A konszolidáció fordított folyamatot eredményez a politikai döntéshozatalban történő tömeges részvétel szempontjából. A konszolidáció tartalmát adó depolitizálódás a társadalom saját elitekkel bíró funkcionális alapegységekre történő felbomlása útján megy végbe.

Minél nagyobb a résztvevők száma, annál nagyobb az ideológia és a propaganda jelentősége. Egyszerűen azért, mert a résztvevőknek, akiknek a viselkedése jelentőséggel bír, nincsenek teljes körű információik a hatalmi harcról, amelynek segédcsapatai. Annál is inkább, mivel a siker esetén kiosztható zsákmány nem lehet az összes résztvevő számára lojalitásforrás. A jelentős tömegek számára releváns társadalomszervező intézkedések nagy valószínűséggel ellenségeket is termelnek. Az így keletkezett konfliktus, mivel nincsenek kialakult módszerei a kezelésének, még veszedelmesebb lehet.

A kérdés tehát az, hogyan kapcsolódnak össze a makrotársadalmi folyamatok, és a politikai terepen osztozó kísérek közötti hatalmi harcok?

Hogyan lehet egyetlen modellben megjeleníteni a társadalom funkcionális és hierarchikus tagoltságát, valamint egymáshoz való viszonyukat?

Nem lehet egy minden részletre és aspektusra kiterjedő modellt adni és nem is érdemes erre törekedni. Az én célom az volt, hogy végigkövessem az alapfeltevésekből adódó következtetéseket. Abból indultam ki, hogy az emberi cselekvések egyik alapvető motiváló tényezője a törekvés a hatalmi potenciál növelésére, vagyis törekvés arra, hogy minél több ember minél több cselekvést legyen képes befolyásolni. A befolyásolásnak kialakult szociális formái és intézményei vannak. Ezek alkotják a politikai terepet, amely értelemszerűen hierarchikus elrendezésű. A politikai terepen való előrejutásért folyik a hatalmi harc. Az eredményes küzdelem alapfeltétele a megfelelő viszonyrendszer kiépítése a hatalmi harcok többi résztvevőjével. Ennek két vonatkozása van: a hierarchiában lejjebb állók, tehát a kíséret megszervezése, amit belpolitikának nevezünk, és a független kíséretekkel, elsősorban azok vezetőivel fenntartott viszonyrendszer alakítása, amit külpolitikaként kvalifikáltunk. A politizálás e két ága kölcsönösen kiegészíti, illetve determinálja egymást. A megfigyelhető sajátosságok, az ezekben használt módszerek hasonlítanak egymáshoz.

Az eddig elmondottak a politika szélesebb értelmezéséből indulnak ki, vagyis abból, hogy az egy jellegzetes cselekvési logika, a hatalmi harcok logikája. A hatalom bármely részében, bármely alrendszer hierarchiájában nyomon lehet követni. Megkülönböztettünk azonban egy szűkebb értelemben vett politikát is. Funkcionálisan a politika a társadalom általános önszabályozásával kapcsolatos tevékenység, amely többnyire, de nem kizárólagosan az állami szféra jellemzője. A szűkebb értelemben vett politika műfajai a társadalomszervezés, az államhatalomért folytatott harc és a külpolitika.

A hatalmi harc többnyire a szereplők számára eleve adott politikai terepen zajlik, amelynek alapvető viszonyai korszakonként állandóak. A stabilitást a társadalmi szerződések biztosítják. Ezek a társadalom egésze által egy

történelmi élmény hatása alatt elfogadott megegyezések a társadalom határaitól és a relatív szegénység kezelésének módjáról.

Minél inkább képes a társadalom rutinszerű működésre, annál kevesebb tere marad a politikának⁴. Az viszont soha nem tűnik el, mert nem lehet minden, a társadalmat ért kihívást standardizálni. A szűkebb értelemben vett politikára tehát éppenséggel az egyediség, az egyszeri voluntáris döntésekre való irányultság a jellemző. A társadalom általános önszabályozása éppen azokban az esetekben indul be, amelyeknek a kezelésére még nem alakult ki rutin és ezt hordozó szervezet.

A politikai elithez azok tartoznak, akik az össztársadalmi szempontból releváns döntéseket meghozzák, a társadalmihoz azok, akik befolyásolják. A határok a két elit, valamint az elit egésze és a társadalom között állandóan változnak. A változás közvetítői a hatalmi harcok, amelyeket a különböző kísérek folytatnak a politikai terep minél nagyobb szegmensének uralásáért. A társadalmi kihívások, a még nem szabályozott konfliktusok hatalmi potenciál forrásai, amelyet valamelyik kíséret felhasználhat, vagy amelyre új kíséretet lehet szervezni. A hatalmi potenciál növelése érdekében folytatott kíséretszervezési hajsza maga is konfliktusforrás. A kíséret-szervezés logikus folytatása a társadalomszervezés⁵. A társadalomszervezés az emberi életmegnyilvánulások növekvő hányadának formalizálása. Ez az általános közvetítőelem egyre elterjedtebb alkalmazásán keresztül az aleggységek növekvő interdependenciájához, tehát a potenciálisan politikai szféra terjedéséhez vezet.

A hatalmi harcok megvívása szempontjából három jellegzetes alaphelyzetet különböztetnek meg. Mindhárom az egyének csoportidentitás-kombinációiból indul ki. Arra vonatkozik, mennyire erős a konszenzus a releváns társadalmi csoportok egymáshoz való viszonyáról.

A statikus alaphelyzet jellemzője, hogy a politikai elit, miként a társadalom többi aleggysége is, funkcionális szubkultúrát alkot. A politikai eliten belüli kísérek úgy vívják hatalmi harcaikat, hogy nem sértik meg azok

etikettjét — nem alkalmaznak új kíséretszervezési modelleket, nem vonják be harcaikba a társadalmi elitet. A politikai elit sikeresen kezeli a kihívásokat, amelyek társadalmi relevanciája legitimitásukat adja. Ez az állapot addig tart, amíg az újszerű kihívások inadekvát kezelése az addigi etikettet felrúgni képes új hatalmi potenciállal rendelkező kíséretet nem hoz létre a politikai eliten belül, vagy azon kívül. A statikus alaphelyzet jellemző politizálási témája az elitrekrutáció és a külpolitika, senki sem tűzi ki célul a politikai terep megváltoztatását. A hatalmi harcok sikere az adott kor szabályainak követése mellett lehetséges, nyílt megszegésük elkerülhetetlenül maga után vonja a hatalmi harcok résztvevőjének kudarcát.

A dinamikus alaphelyzet jellemzője a belpolitika külpolitizálódása, a politikai elit megosztottsága a társadalmi elit legbefolyásosabb kíséretei között. Ilyenkor a hatalmi harcok résztvevőinek identitása a hatalmi potenciáljukat adó szubkultúrához kötődik elsősorban. A funkcionális és ideologikus szubkultúrák, illetve az élükön álló kíséretet (állandó harcban állnak a politikai terep megfelelő átalakításáért. Ezenközben valamennyi igyekszik az ebben a harcban felhasználható potenciál előállítását leginkább szolgáló kíséretszervezési képletet kialakítani. A kíséret külső köreibe nagy valószínűséggel igyekeznek bevonni az egész szubkultúrát és növelni annak létszámát. A kíséretetek aktív külpolitikát folytatnak, amely az adott társadalom által lefedett tereprészen is túlterjedhet. A társadalmilag releváns döntések a legerősebb szubkultúrák elitjei által kötött külpolitikai kompromisszumok termékei⁶. A hatalmi harc szabályrendszere külpolitikai jellegű, a tényleges politikai elit heterogenitása miatt kevesebb normát illetően lehet meg az egyetértés. A normák megsértői elleni egységes fellépést is külpolitikai megfontolások akadályozzák, tehát a hatalmi harcok résztvevője hatalmi potenciálja növelése érdekében jó eséllyel nyúlhat „illegitim” eszközökhöz. Az érvényben lévő normák a dinamikus struktúrában a társadalmi szerződés alapvonalaiival esnek egybe. A politikai közösség tagjai többségének társadalmi lojalitása erősebb, mint ami a

szubkultúrájához köti. A hatalmi harcokban nem nyúlnak a végső eszközökhöz, a szervezett fegyveres erőszakhoz.

A harmadik alaphelyzet a polgárháború, amelynek tartalma a szubkultúraharc. Erről a helyzetről esett a legtöbb szó a társadalmi szerződés megkötése kapcsán. Az adott társadalompolitikai terepének általános ellenőrzéséért totális harc folyik a releváns szubkultúrák között. A résztvevők ellenfeleiket társadalmon kívülinek tekintik, és ennek megfelelően a szervezett fegyveres erőszak nyelvén kommunikálnak velük. A fő törekvés a katonai potenciál növelésére alkalmas belső struktúra kialakítása. Ettől függ a siker is.

A hatalmi harcok megvívásának színvonala döntő fontosságú nemcsak a kimenetel szempontjából, hanem azért is, hogy melyik konstelláció érvényesül a fentiek közül. Bár a társadalom hatalmi viszonyainak legjellegzetesebb konstellációit leíró elnevezések esetleg sugallnak, egymásutániságot, nem lehet őket ismétlődő ciklusok szakaszaiként felfogni. A valóságban kölcsönösen átalakulhatnak egymásba.

A stabil konstelláció esetén például egyformán lehetséges, hogy az újszerű kihívásra megfelelő választ tudnak adni, hogy a politikai elit ellenséges táborokra oszlik az ügy következményeként, amelyek azonban alapvető kérdésekben meg tudnak egyezni, és az is, hogy kitör a polgárháború. A dinamikus konstelláció magában rejti mind annak a lehetőségét, hogy az ellenségeskedő elitek az állandó érintkezés és a meglévő közös érdekek alapján új elitkultúrát alakítanak ki⁷, mind azt, hogy az ellentétek szubkultúraharcba torkollnak. A szubkultúraharc végét zárhatja az érdekelt elitek között megkötött kompromisszum egy dinamikus képletet adva, és befejeződhet az egyik totális győzelmével, amely egy stabil konstellációt eredményez.

Tulajdonképpen az egyetlen összefüggés, amit meg lehet állapítani a hatalmi harcok és a társadalom önszabályozó készsége között; hogy az utóbbinak alapfeltétele a hatalmat gyakorló politikai elit hozzáértése. Ez az összefüggés is csak azzal a megszorítással érvényes, hogy a jártasságot a

stratégia és a hosszú időtartam szempontjából vesszük. A hatalmi harcokban tanúsított ügyesség, amely nélkülözi a szélesebb perspektívát, a legalkalmasabb a tényleges problémák felületi kezelésére, tehát megsokszorozására.

A tárgyalt jelenségek, módszerek hatásait nehéz törvényszerűségként megfogni. A politikában nem lehet olyan helyzeteket konstruálni, mint a fizikában, amikor minden tényezőt változatlanul tartunk, egyet módosítunk és mérjük az eredményt. Csak elméletileg léteznek tiszta modellek és a történelemből hozzájuk rendelt példaesetek. Mivel a politikai események változatosak, néhány jól fogja illusztrálni a kiválasztott és elméletileg megkonstruált hatásmechanizmust. Mindig fel lehet azonban tenni a kérdést, hogy mit is illusztrál valójában a kiválasztott történelmi vagy aktuálpolitikai példa.

Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy a politikai döntések meghozatalában és a politikai cselekvésekre hatnak azok a törvényszerűségek, amelyekről írtam. Elemeiből a valóságot jól magyarázó modelleket lehet felépíteni.

JEGYZETEK

Bevezetés

1. Nordlinger, Eric A.: Conflict Regulation in Divided Societies (Harvard University 1977) p. 2.
2. Fricz Tamás: A politikatudomány külső és belső problémái, avagy mitől tudományapolitikatudomány. Politikatudományi Szemle 1994/1., 171. o.
3. Bienen, Henri: Violence and Social Change: A Review of the Current Literature (University of Chicago Press 1969) p.1 00.
4. Felkai Gábor: Kritikai megjegyzések a habermasi cselekvésemélet- hez. Szociológiai Szemle 1993/3-4.,45. o.
5. Mises, Ludwig von: Theory and History. An Interpretation of Social and Economic Evolution. pp. 2., 5.
6. Huoranszky Ferenc: A "modern" társadalmi szerződéselméletek problémái. Politikatudományi Szemle 1992/1.,57. o.
7. Rossides, Daniel: Comparative Societies. Social Types and their Inter- relations. (Englewood, cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1990) p. XIII.
8. Bumham, James: Machiavellians. Defenders of Freedom. (Washington DC Gateway Editions 1987) p. 35.
9. Bumham op. cit., p. 46.

Fogalmi keret

1. Heller Ágnes: A "politikai" fogalmának újragondolása. Politikatudományi Szemle 1993/2., 5. o.
2. A politika téma szerinti meghatározása analógiát mutat a kapitalizmus F. Braudel féle modelljével. Világosság 1991., 17-18.,645. o.
3. Spruill, Charles R.: Power: Paradigms in the Social Sciences. (University Press of America 1983) pp. 1-7.
4. Kiss Balázs: Michael Foucault hatalomfelfogásáról. Politikatudományi Szemle 1994/1.,57. o.
5. Ritual, Politics and Power. (Yale University Press 1988) p.175.

6. Macromic, Peter James: Social Contract and Political Obligation: a Critique and Reappraisal. (New York. Garland Pub, 1987) pp. 1., 2.
 7. Riley, Patrick: Will and Political Legitimacy. A Critical Exposition of Social Contract Theory in Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, and Hegel (Harvard University Press 1982) p. 8.
 8. Huoranszky: i.m., 58. o.
 9. Burling, Robbins: The passage of power. Studies in political succession (Academic Press 1974) p. 202.
 10. Topper, Ted: Political education and stability: elite responses to political conflict. (Wiley 1976) p. 12.
 11. Medina, Vicente: Social Contract Theories. Political Obligation or Anarchy (Rowman and Littlefield Publishers 1990) pp. 5., 135.
 12. The New Social Contract. Essays on Gauthier, p. VIII.
 13. Schmitt, Carl: Politikai teológia. Bp., 1992.3. o.
 14. Medina: op. cit., p. 4.'
 15. Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. Politikatudományi Szemle 1993/4.,24. o.
 16. Kiss: i.m.,53.o.
 17. Lewy, Gunter: False consciousness: an essay on mystification. (New Brunswick 1982) p. 117.
 18. Sowell, Thomas: Knowledge and Decisions (Harper Collins Publishers 1980) p. II.
 19. Glossmann, Ronald M.: Democracy and Despotism in Primitive Societies: a Neo-Weberian Approach to Political Theory. (Associated Faculty Press 1986) pp. 258-259.
 20. Sowell: op.cit., p. 43.
 21. Topper: op.cit., p. 7.
 22. Burnham: op.cit., p. 100.
 23. Mueller, Claus: The Politics of Communication: a study in the political sociology of language, socialization and legitimation. (Oxford University Press 1973) pp. 7-8.
 24. Topper: op.cit., p. 129.
 25. Schmitt: op.cit., p. 24.
 26. Changing structures of political power, socialization, and political education. (Bernhard Clausen, Suna Kili eds. New York 1988) p. 25.
 27. Sowell: op.cit., pp. 324-325.
- A hatalmi harcok logikája**
1. Burnham. op.cit., p. 56,
 2. Felkai: i, m., 53. o.
 3. Comparative societies: op.cit., p. XII.
 4. Burling: op.cit., p. 258.
 5. Sowell: Op.Cit., p. 16.
 6. Nordlinger: op.cit., p. 81.
 7. Weber, Max: A politika, mint hivatás. Bp. 1989.,2. o.
 8. Burling: op.cit., p. 256.
 9. Burnham: op.cit., p. 102.
 10. Nordlinger: op. cit., p. 66.
 11. Topper: op.cit., pp. 101.,102.,108.
 12. Ritual, Politics and Power, p. 8.
 13. Nordlinger: op.cit., p. 75.
 14. Glassmann: op.cit., p. 8.
 15. Sowell: op.cit., p. 322.
 16. Nordlinger: op. cit., p: 75.
 17. Burling: op.cit., p. 257.
 18. Sowell: op.cit., pp. 28., 30.
 19. Burling: op.cit., p. 156.
 20. Same: p. 264.
 21. Same: p. 263.
 22. Nordlinger: op.cit., pp. 66., 68., 75.
 23. Sowell: op.cit., pp. 15-16.
 24. Burnham: op.cit., p. 109.
 25. Weber: i.m., 5. o.
 26. Braudel, Fernand: The Perspective of the World. (University of California Press 1992) pp. 105.,208.
 27. Burnham: op.cit., p. 53.
 28. Binen: op.cit., p. 102.
 29. Theory and practice of balance.

Összefoglalásként: a hatalmi harcok szerepe a társadalom dinamikájában

1. Enyedi: i.m., 25. o.
2. Topper: op. cit., p. 6.
3. Burling: op.cit., p. 261.
4. Topper: op.cit., p. 118.
5. Same: op.cit., p. 128.
6. Reismann, David: A magányos tömeg. 269. o.
7. Reismann: i.m. 30. o.

A POLITIKAI TUDÁS ARCHEOLÓGIÁJÁNAK LEHETŐSÉGE

Michael Foucault „A tudás archeológiája” című művét saját kutatási-leírási módszere kibontásának szenteli. A szerző főművéből fogalmat alkothatunk arról, mi az, amit ő a tudás archeológiája alatt ért, de akárcsak ő maga, mi sem igen tudunk rövid, egyértelmű definícióval szolgálni.

Saját leírásai többnyire distinkciók, amelyekkel elhatárolja magát a tudománytörténettől, episztemológiától, filozófiától. Egyik pozitív önmeghatározása így hangzik: „Kiderülhet, hogy az archeológia napjaink elméleti konjunktúrájának része, amelyből aztán vagy lesz külön tudományág vagy pedig nem.” (208. 0)*

Az archeológia nem a tudományról szól, hanem a tudásról — a tudásról, amely nem feltétlenül van tudománnyá strukturálva. Tárgya a diszkurzív praktikák elemzése, feltérképezése. (46. o.) Ezen diszkurzív praktikák egységei nem a mondatok, nem a logikai következtetések, hanem a kijelentések, amelyek akár egybe is eshetnek az előzőekkel.

A kijelentések tartalmának elemzéséhez nem elegendő azok nyelvi-logikai struktúrájának tisztázása. A kijelentések, attól függően, milyen társadalmi-történelmi kontextusban hangzanak el, azonos nyelvi és logikai struktúra mellett

* A dolgozatban szereplő számozás a Michael Foucault „*The archeology of knowledge*” című könyvoldalaira vonatkozik. (Pantheon Books, New York, 1987.)

eltérő tartalommal bírhatnak.

A tartalom elemzéséhez hozzátartozik a diszkurzív praktikák felvázolása. Milyen típusú a kapcsolat a meglévő fogalmak között, egyáltalán, melyek a meglévő fogalmak, és mit lehet a segítségükkel kifejezni? Ehhez persze tisztázni kell a jogi, intézményi, politikai, ideológiai hátteret; nemcsak a magaskultúra, hanem a tömegkultúra jelenségeit, nemcsak a tudományos elképzeléseket, hanem a babonákat is. (A különbségekről lásd a 139. old.)

A tudománytörténettől vagy akár az episztemológiától megkülönbözteti, hogy míg azok a kontinuitásra teszik a hangsúlyt, addig az archeológia a töréspontokat, a megszakításokat hangsúlyozza. A tudománytörténet igyekszik a lehető legtávolabbra visszavezetni az általa ismert leghaladottabb állapotok, nézetek eredetét. Azokat a momentumokat illesztik egymás mellé, amelyek egy folyamatos evolúciós vonalat rajzolnak ki. Ezzel szemben az archeológia a törésekre, szakadásokra épít, amelyek a diszkurzív praktikák mezőit elválasztják. Pontosabban a tudománytörténet által elfedni igyekezett résekben lehet rálelni a csak archeológiailag leírható diszkurzív formációkra.

A történelem a változásokra épít, a változásokat előidéző egyénekre, az újat jelentő fenomének megjelenésére. Az archeológia a változások helyett az átalakulásokra, transzformációkra összpontosít, amelyek afféle sávokat alkotnak — a diszkurzív mezők közötti zónákat, ahol azok elemei keverednek, illetve az új formáció elemei leülepsznek.

A kérdés az én szempontomból úgy vetődik fel: alkalmazható-e az archeológia a politika elemzésére? Pontosabban a hatalmi harcok logikája előbukkanhat-e a politika archeológiai elemzésekor?

A válasz felemás. Az archeológia tudástörténet-kutatás, mint ilyen, a politikai diszkurzus változásainak tanulmányozására alkalmas, legalábbis a szerző arra szánja. A hatalmi harcok logikája szintén fogalomháló, amely a politikai térnek a politikacsináló egyén szempontjából történő rendszerelemzését

teszi lehetővé. Teljes átfedés, vagyis a két elméleti megközelítés szintézise nem lehetséges, de jellemző metszéspontokat ki lehet mutatni.

A hatalmi harcok logikájának metodológiai megalapozásához például igen jó a tudás-tudomány distinkcióból eredő tudásanyag-hierarchia, amelyet Foucault felállít.

Eszerint a tudásanyag szerveződése néhány küszöb által határolt szinten lehetséges. Az első a pozitivitás küszöbe, amely alatt a szerző a diszkurzus objektumainak megjelenését érti. Vagyis, amikor az objektumok egy csoportja autonóm mezőt alkot olyan értelemben, hogy megjelenik a kijelentések megformálásának egységes rendszere. Az episztemologizáció küszöbét akkor éri el szerveződésében a tudásanyag egy tömbje, amikor azon belül a verifikáció, a koherencia megállapítására szánt kijelentések csoportja megjelenik. A tudományosság küszöbének átlépését az jelenti, amikor a kijelentések nemcsak az archeológia által leírt szabályegyüttesnek, hanem a proposíciók konstruálása törvényeinek is megfelelnek. A tudomány végül elérheti a formalizáltság szintjét, amikor megjelennek az axiómák, amelyekből bizonyos szabályok betartásával egységes rendszerként konstruálhatja meg önmagát. (186-187. o.)

Foucault aláhúzza, hogy valódi tudományok tényleges fejlődésének kronológiája nem kell, hogy egybeessen a fenti sémával. (187. o.)

A matematika esetében például a tudásanyag egyszerre lépte át az összes felsorolt küszöböt. Ez azonban kivétel a tudományok között, amit káros lenne alapmodellként felfogni.

Foucault tehát egy frappáns megoldást talált a problémára: miként lehet tudományos elemzést folytatni olyan területen, ahol nem lehet a jelenségeket koherens deduktív séma segítségével magyarázni. Az elemzés tárgya nem a szó klasszikus értelmében vett objektum, hanem az arról szóló tudás. Ami a tudománytörténethez képest újítás, az a tudásrendszerek alakulásának követése helyett a rendszerezetlen tudás mozgásainak az archeológiai rendszer szerinti elemzése.

A politikumról nem szól a foucaulti szempontból annak tekinthető tudomány. A politikáról szóló tudásanyag valahol az episztemologizáció tájékán tart — legalábbis így lehet saccolni, mivel a szerző nem nyilatkozik meg ilyen értelemben. A hatalmi harcok logikájával kapcsolatban is az a dilemma, amit Foucault az archeológiával kezel. Vagyis: hogyan lehet a tudományosság elvárásainak eleget tenni, ha a jelenségcsoport egészéről eleve nem lehet axiómákra épülő koherens logika szerint levezethető rendszert építeni. Illetve, mennyiben tudományos az a mód, ahogy a jelenséghalmazból leválasztunk egy részt, amelyet egy szempontból, legalábbis valamilyen mértékben koherens logika szerint értelmezhetünk?

Azzal, hogy a hatalmi harcok logikája a politikára és nem a politikáról szóló tudásra vonatkozik, a foucaulti megoldás alternatívája bezárul, legalábbis részben, mert az archeológia megközelítésében van egy széles sáv, ami az én szempontomból analóg módon értelmezhető.

A politikai tudást tartalmazó diszkurzív formációkat ugyanis — akárcsak más területekét — nemcsak az ideológiák, hivatalosan oktatott doktrínák stb., hanem a napi politikai gyakorlat — küzdelmek, konfliktusok, taktikák stb. — alapján érhetjük tetten. A cselekvők által követett „filozófia” érdekel mindkettőnk. Ez a zóna az elméleteink között igencsak keskeny.

Az archeológia végül is a történelemtudományra vonatkozó koncepció. Amennyiben a módszereit a politikumra vonatkoztatjuk, akkor az a kérdés fogalmazódik meg: milyen diszkurzív formációk milyen kijelentéseket tettek lehetővé, ami által a diszkurzív mezőben elhelyezkedő politikusok lehetőségei is behatárolódnak.

A hatalmi harcok logikája arra keresi a választ, hogyan működik a politika általában. Kulcsfogalmai közé tartozik azonban a politikai terep. Az elemzés lényege éppen az, hogy ezt a terepet a lehető legnagyobb pontossággal tárja fel.

A diszkurzív formák elemzésekor Foucault hangsúlyozza, hogy a diszkurzus elemzéséhez az arra ható összes tényezőt figyelembe kell venni, nem

csak az adott tudomány fejleményeit. A gazdasági-társadalmi-intézményi keret, más szférák interferenciái mind figyelembe veendőek. A politikai terep is magában foglal minden, a hatalmi harcok szempontjából releváns pozíciót, függetlenül attól, melyik „alrendszerhez” van az beírásként, valamint az összes írott és főleg íratlan szabályt, amit ténylegesen figyelembe vesznek a politikai döntések meghozatalakor. Egy korszak politikai diszkurzusainak, tudásállományának archeológiai elemzése tehát, ha nem is esik egybe a politikai terep feltérképezésével, de abba legalábbis beilleszthető. Abból semmiképp sem származhat probléma, hogy Foucault a diszkurzív formációk önmozgására összpontosít. A hatalmi harcok szempontjából nézve a politikai terep részének tekintendő; hogy milyen volt a politikára vonatkozó tudásanyag, milyen divatok, irányzatok uralták, melyek voltak fő témái, milyen szerkezetűek a kijelentések. Mindezek nagyban befolyásolták maguknak a politikai szereplőknek a viselkedését — ebben is teljes az egyezés Foucault-val.

A nézőpontjaink azonban igencsak eltérnek. Az archeológiának ugyanis deklarált célja az egyéni, a szubjektív faktor kiiktatása a magyarázatokból. Természetesen hiba lenne úgy beállítani elméletét, mint egyéniségellenest. Helyesebb saját szavaival elemezni hozzáállását. A történelmet abban a diszkontinuitásban akarja tanulmányozni, amelyet „semmilyen teológia nem redukálhat jó előre”, úgy, hogy „érvényesülhessen autonómiája, amelyet nem korlátoz a szubjektum által ráerőltetett transzcendentális alkotmány”, továbbá szándékozik még „kitakarítani minden transzcendentális narcisztizmust” a történettudományból.

A hatalmi harcok logikája szempontjából a politizálás objektív körülményeinek — amelyek közé a politikai diszkurzus formaváltozásai minden további nélkül besorolhatók — önmozgása irreleváns. Foucault számára érzelmi ügy, hogy bebizonyítsa: a változások nem egyéni vagy kollektív szubjektumok által tett felfedezések, újítások útján mennek végbe. Sokkal inkább a sok tényező által befolyásolt diszkurzív formációk lassú diffúziói azok, amelyek

számítanak. Ezek adják ki a diszkurzív mezőt, amelynek különféle pozícióiból akár újításokat lehet tenni, amely újítások viszont nem feltétlenül vonják maguk után az említett mező átalakulását.

A hatalmi harcok résztvevője is objektív adottságként érzékeli a politikai terepet, amely behatárolja lehetőségeit, és amely időről-időre átalakul. A hatalmi harcok logikája szempontjából a kölcsönhatás másik iránya a lényegesebb, vagyis ahogyan a hatalmi harcok résztvevője hat a politikai terepre. Amikor alkalmazkodik, az a terepviszonyok maximális kihasználásának kísérletében nyilvánul meg, tehát ilyenkor sem passzív, médiumszerű a szerepe. A hatalmi harcok résztvevője alkalmazkodás helyett próbálkozhat tereprendezéssel, amely akár sikeres is lehet. Bizonyos értelemben persze a tereprendezés is a meglévő terep viszonyai közötti eredményes manőverezés eredménye.

A szubjektumon a változásoknak nem minden vonatkozása múlik, de a „miért épp így történt?” kérdésre aligha lehet a szubjektum kihagyásával válaszolni.

Mindezek természetesen nem valódi ellenvetések, hiszen — stílszerűen — koncepcióink különböző diszkurzív formációkhoz tartoznak. Ráadásul a tudás archeológiájának a politikumról szóló részét a szerző csak lehetséges területként jelölte meg. Saját elemzései végül is kialakult tudományokhoz kapcsolódnak. A mára már magas formalizáltságot elért tudásanyag fejlődésének episztemológiailag követhetetlen vonatkozásai adták „klasszikus” archeológiai elemzései nyersanyagát. Elméletét a nyelvtudomány, a biológia, a pszichiátria, a politikai gazdaságtan tanulmányozása alapján szűri le.

A jövőre bízva, hogy az archeológia, mint afféle „borítékoló elmélet” alkalmasnak bizonyul-e olyan tudásállomány elemzésére, amely a szexualitásról vagy a politikáról szól. (193. o.)

Így aztán néhány sornyi utalás áll csak rendelkezésre arról, hogyan terjeszteni ki saját elméletét a Szerző a politika terepére. Igaz, francia lévén, egy erre vonatkozó megvilágító erejű példája a Francia Forradalomként

közismert történelmi eseménysorra vonatkozik. Még hozzá a szokott, vagyis a bevett történelmi elemzésekkel kontrasztban fogalmazza meg az archeológiai kutatás által tisztázandó kérdéseket. Eszerint a forradalmi tudat kialakulását nem a gazdasági körülmények függvényében kellene kutatni, nem is az elméleti újítások keletkezését tetten érni, sőt, a jelentős forradalmárok életrajzait is érdektelennek kell tekinteni. A forradalmi tudás tömbjét irányító diszkurzív gyakorlat felderítése kell legyen a cél a szereplők viselkedése és stratégiái alapján, valamint hogyan vezetett el a társadalomelmélet megjelenéséhez és hogyan hatott ez vissza az említett viselkedésre és stratégiákra. (195. o.)

Ugyanennél a példánál maradva meg lehet fogalmazni néhány, a hatalmi harcok logikájára vonatkozó kérdésfeltevést: melyek voltak a főbb politikai csoportosulások, kísérek és hogyan változtak az erőviszonyaik? Leírhatók-e egyes kísérek akciói mint tereprendezési kísérletek, vagyis fellelhetők-e ideologikus szubkultúrák szervezésének elemei? Le lehet-e írni a forradalomkori Franciaországot ellenségeskedő szubkultúrák közötti összeütközések terepeként?

Az ideológia, retorika szintjén végbement mozgások hogyan illeszthetők az ideologikus kísérekben belüli konkurenciaharcok menetébe?

Az erőszak elharapózása az adott esetben mennyiben következménye a politikai konfliktusok megvívása régi szabályai összeomlásának? Mennyire játszottak rá erre a szereplők, milyen kölcsönhatásban alkalmazták a tényleges terrort és a terror-ideológiákat?

Sarkítottan és leegyszerűsítve fogalmazva meg a kontrasztot: a francia forradalommal kapcsolatban az archeológia a politikai diszkurzus szabályainak autonóm alakulására kérdez rá, különös tekintettel annak determináló hatására, a résztvevők akcióira, döntéseire, koncepcióira; a hatalmi harcok logikája szempontjából az az érdekes, hogyan próbálták az eseménysorozat résztvevői az uralmi pozícióik megerősítését szolgáló ideologikus-metaideologikus

konstrukciókat általánossá tenni, illetve hogyan használtak ki ideologikus elfogultságokat riválisaik kiiktatására a hatalmi játszmákból.

Foucault elméletének számomra legérdekesebb vonatkozása, hogy az életvilág diffúz tudásanyagáról is szól. Már ha szabad ennyire direkt módon németre fordítani a francia szerző terminológiáját, melyet nyilván nem véletlenül alakított ennyire specifikussá. Az „is”-t viszont alá kell húzni, mivel az elmélet vonatkoztatási pontjai mégiscsak a mostanra már kialakult tudományok. A szerző maga is problematikusnak tartja, hogy olyan tudásanyagot lehessen archeológiailag elemezni, amelynek egy részét nem lehet episztemológiai vizsgálatnak alávetni.

Itt van például magának a vizsgálódás tárgyának kiválasztása: mi az az objektum (a szerző szóhasználatában leginkább a pozitivitás szerepel), amellyel kapcsolatban a diszkurzív formációkba rendeződő kijelentéseket elemezni lehetne. Bár Foucault meggyőzően érvel amellett, hogy az archeológia nem egyszerűen proto- vagy pszeudotudomány-elemzés, konkrét eszmefuttatásai mégis kialakult tudományok előéletéhez, illetve fejlődésük ellentmondásos momentumaihoz kapcsolódnak. (178. o.)

Mindazonáltal megelőlegezi a rendszerezhetetlen tudásról szóló tudomány lehetőségét. Az objektum-szubjektum viszonyának egy sajátos értelmezése révén válik ez lehetővé, amikor a valóságnak egy szempontrendszer alapján leírható szeletét hasítjuk ki. Amikor az emberi közösség az a realitás, amelyet tanulmányozni kell, úgysem kerülhető el a tanulmányozandó terület határainak önkényes meghúzása.

A társadalomra vonatkozó újszerű megközelítések nem feltétlenül önkényesebbek a régieknél, inkább másként, nem bevett módon azok. A bevett határok módjával történő légiesítése szinte automatikusan gyümölcsöző eredményekhez vezet, egyszerűen a társadalmi lét totális interdependenciája miatt. Mindig fel lehet tárni olyan kölcsönhatásokat, amelyek a társadalmi

humán realitás adott szegmensét befolyásolják, amelyeket azonban a vonatkozó elemzések valamilyen okból figyelmen kívül hagytak.

Mennyire történik módjával a szerves egészt alkotó emberi lét (bevett módon alegységként kezelt) alegységei közötti határvonalak elmosása? Ennek a kérdésnek az új megközelítések elfogadtatása szempontjából van jelentősége. Természetesen a régi határvonalak feloldása új elméleti határok meghúzásával jár együtt, amelyeket mostanság esetleg a régiek kiradírozása helyett más színnel visznek fel a térképre.

Foucault is ezt teszi: régimódi határokat helyenként megszakítva, rárajzolja az episztemológiára az archeológia szempontrendszerét. Ezáltal a pszichiátriáról szóló ismeretek elemzése megszűnik a mostani koncepciók logikai szerkezetének kronologizált formában a múltra történő rávetítése, vagy a kulcsfontosságú újítások láncolata lenni. Marad az objektum, vagy pozitívitás, ahogyan a tárgy megnevezését, jelölését hívja, amellyel kapcsolatban azonban az került előtérbe, hogy hogyan gondolkodtak a tárgyról ebben az adott korban, és a tárgyról való gondolkodás miféle rendszerét alkotta a diszkurzív formáció; a kijelentések milyen rendszere határolta be a gyakorlatot, illetve milyen társadalmi gyakorlat volt az, amely intézményein, ideológiáin, önreflexiót nélkülöző gyakorlatain keresztül egy korszaknyira kimerevítette a diszkurzív formációt. Bár ez a kimerevítés nyilván az archeológia által végzett kutatás következménye, az adott módszer gyorsfelvételei kiadják az átalakulásokat, amelyek viszont, az episztemológiai változás-villanásokhoz képest, inkább áramlások, keveredések, diffúziók, a szerző terminusával élve: transzformációk. (173. o.) Mindazonáltal a diszkurzív formációk is határokat vágnak a valóságba és szigorúan meghatározott szögben irányítják rá a tanulmányozás fénysugarát. Hiszen a diszkurzív formációk feltérképezésénél tudományokat, alrendszereket, jól bejártatott kronológiai töréspontokat, géniuszok egyéni teljesítményeit, magától értetődő ok-okozati sémákat és más meggyökeresedett tudományos előítéleteket kell tiszteletteljesen figyelmen kívül hagynia. Mégis, a figyelembe

veendő szempontok köré határt von (ha nem is kizárás, hanem a szerzőt érdeklő aspektusok hangsúlyozása útján), a kölcsönhatások szerkezetének némely vonatkozását figyelmen kívül hagyja. Az archeológiai elemzés fényszűrője az egyéni teljesítmények felvillanásait szűri ki, hogy a mélyáramok lassú keveredését, az anonim szabályok homályos szövevényét láthatóvá tegye. A kapott eredmény összképét, a tudás archeológiáját hozzáragasztja, illetve a tudományok episztemológiájának réseibe illeszti, néhány ponton ütköztetve csupán a kapott tudástérképet.

Arra azonban, hogy teljesen elszakadjon az episztemologizált tudás biztos talajától, nem vállalkozik. A lehetőségét említi meg annak, hogy az általa használt fogódzók nélkül is végezhető archeológiai kutatás. Vajon mit gondolhatott a kortárs, az élő tudásanyagnak az általa használt kategóriaháló általi megszűréséről?

A hatalmi harcok logikája is határelmosással és látószög-átállítással foglalkozik.

A humán valóság egy meghatározott jelenségcsoportjának a rendszeres leírására pretendál fogalomhálója segítségével. A jelenségcsoportnak mint objektumnak a megkonstruálása természetesen önkényes a maga módján, amelyet ennek ellenére sokféleképpen le lehet vezetni.

Foucault módszerét követve, bevett sémák kontrasztjaként vagy az említett teorémák által keletkeztetett szürke zónák taglalásaként konstituálhatjuk. Ez esetben a hatalmi harcok logikája a strukturalista-funkcionalista, institucionista és szociologizáló politológia által megmagyarázhatatlan, de kétségtelenül politikai jelenségekre összpontosít. Hogy ezeket láthatóvá tegye, antistrukturalista szűrővel kell, hogy rendelkezzen. Más értelemben kell használnia a politika fogalmát, alrendszerek strukturált együttlése helyett politikai terepnek tekintenie a társadalmat (társadalom részeket, néhány társadalmat vagy valamennyi társadalmat); szociológiai és (vagy) ideológiai alapon kötődő embercsoportok helyett kíséreteket tekinteni a

politikai küzdelmek résztvevőinek. Determináló környezet helyett manipulált és manipulálandó küzdőtér, reprezentáló politikus helyett saját és sajátosságos motiváció által inspirált hatalmi harcok résztvevője szerepel a politikát leíró elmélet alapelemeként.

A hatalmi harcok racionalitása az, amely meggyőződésem szerint előbukkan a politikatörténet által irracionálisnak, sorsszerűnek, véletlenszerűnek becímkezett eseménysorok mögül.

Mindazonáltal a hatalmi harcok logikáját aligha lehet olyan békésen összeilleszteni a bevett politológiával, mint az archeológiát az esztörténettel. Márcsak azért sem, mert egyetértek Foucaultnak az ideológia hatásmechanizmusát a tudományra leíró fejtegetéseivel. Eszerint a tudomány a tudás része, de nincs köztük ellentét, vagy kölcsönös kizárólagosság. Az archeológia épp azt írja le, hogyan funkcionál a tudomány, mint a tudás része. Ebbe a viszonyrendszerbe szól bele az ideológia. Így az ideológia szorítása nem a tudomány eszményi szerkezetén, sem pedig a társadalomban való felhasználásán mutatkozik meg, mégcsak nem is művelőinek pszichológiáján, hanem ott, ahol a tudomány kiemelkedik a tudásból. Az ideologikum megnyilvánul abban, hogy a tudás egy része egy különleges diszkurzív gyakorlattá, tudománnyá válik.

Példaként a szerző a politikai gazdaságtant hozza fel. Megállapítja, hogy ez a burzsoázia által, és eme osztály érdekeinek szolgálatára volt létrehozva, és ez logikai struktúráin és koncepcióin is nyomot hagyott. A politikai gazdaságtan, valamint annak ideológiai funkciója közötti viszony vizsgálatához azt a diszkurzív gyakorlatot kell elemezni, amely létrehozta a később rendszerbe foglalható pozitivitásokat, koncepciókat, elméleti irányokat — természetesen kölcsönhatásban a rá ható egyéb diszkurzív gyakorlatokkal, politikai, gazdasági körülményekkel. (185. o.)

Ha napjaink politológiáját egy, mondjuk az episztemologizáció stádiumába tartó tudástömegnek tekintjük, úgy archeológiailag elemezhetjük a

létrejöttének alapul szolgáló diszkurzív formációkat. Alighanem megelőlegezhetjük a végeredményt, miszerint az a nyugati jóléti társadalmak berendezkedésének leírására, ideáltipizálására, illetve apologetikájául szolgál. Ki lehetne mutatni a politikai publicisztikában, a jogi szövegekben, a politikai intézmények, gazdasági körülmények változásában, valamint a megjelenő tan-székek, kutatóközpontok hálózatának létrejöttében a diszkurzív formáció fejlődését, amely egy tudományként strukturáltnak elfogadott tudásanyag — a politológia — létrejöttét eredményezte.

A fenti logikát követve a politológia archeológiájának is valamiféle klasszikus periódusra kellene összpontosítania. Ez Foucault esetében a reneszánsztól veszi kezdetét és a XIX. században válik igazán érdekessé, mikor a diszkurzív struktúrák elkezdenek formalizálódni.

Bizonyos vonatkozásban egy ilyen elemzés is kirajzolná a hatalmi harcok logikáját, akárcsak a napjaink köznyelve által használt politika fogalma. Ha diffúz formában is, a politikát — a politizálást — a hatalom megszerzése, megtartása, növelése céljából használt praktikák, manőverek jelölésére használják.

A formalizált elemzés lehetővé tette végett a politológia köznapi tartalmának nagy hányadától megfosztja a fogalmat, hogy alrendszerhez, intézményekhez, jogilag kötött szabályokhoz, mérhető forrásokhoz, szociológiailag leírható embercsoportokhoz köthesse. Illetve ezt össze kell, hogy kösse a tömegdemokrácia apologetikájával, hiszen ennek körülményei teszik lehetővé a politológiai elemzést, így a sémába nem illő politikai megnyilvánulások tömegét archaikus, átmeneti formaként tagolj be elméleteibe.

Ahogy Foucault mondja, episztemologizálja a múltat: a fogalmak mai bevett tartalmát eredményező szerzőkhöz, eseményekhez köthető evolúciós kronológiává alakítva azt.

A politológia ideologikus, illetve szekularizált vallást követő felépítése egyébként is szembeötlő. Nemcsak a dogmaszerű alapvetések, a régi korok

gondolkodóinak prófétai, a közelmúlt alapítóatyáinak pedig apostoli tekintélye miatt; saját demonológiája, amely a gonoszról szól — esetünkben a totalitarizmusról —, teszi teljessé az analógiát.

Mint említettem, a különféle tudományok kapcsán elvégzett archeológiai kutatásokat simán hozzáilleszti a klasszikus eszmetörténethez, illetve episztemológiához, bár érződik, hogy az utóbbit másodlagosnak tartja.

A hatalmi harcok logikáját aligha lehet olyan simán csatlakoztatni politológiához, mint az archeológiát az episztemológiához. Egyrészt azért, mert a hatalmi harcok logikája azon túl, hogy az elemzést szolgáló fogalomháló egy alapján véve deduktív logikai sémát is alkot. A hatalmi harcok logikai apparátusának működtetéséhez egy, a politológia által impliciten használttól eltérő társadalom-felfogásra van szükség. A hatalmi harcok logikájának követéséhez elengedhetetlen instrumentalista megközelítéssel összeegyeztethetetlen a politológiát átítató demokraciametaideológia.

Igaz, hogy a hatalmi harcok logikája másról szól, mint a politológia, de a jelenségek bizonyos körénél van átfedés. Ilyenkor: át kell írni a politológiát, mint ahogy aktuálpolitikai események leírásánál meg is teszik az elemzők. Az ellentét jellegére Foucault terminológiájával lehet rámutatni, vagyis, hogy különböző diszkurzív formációkról van szó. A két megközelítés nem ellentmondásban, hanem a kölcsönös irrelevancia viszonyában áll egymással. A hatalmi harcok logikája szempontjából a politológia eredményei, megállapításai, sémái a politikai terep további pontosítást igénylő térképét adják. A politológia szempontjából a hatalmi harcok logikája politikatörténészek, aktuálpolitikai elemzők, memoárirók spekulációi, amelyeket esetleg lehet általánosítani, de semmiképp sem verifikálhatóak olyan módon, amit ma elfogadnának tudományosként.

A „miért épp úgy történtek(-nek) az események, ahogyan?” kérdésre soha nem lehet az esetlegességek, véletlenek kizárásával válaszolni. A kérdés az, a komplex elemzések mekkora részt tudnak lefedni a válaszadásból. A hatalmi

harcok logikájának szempontjai szélesítik ezt a sávot, amennyiben a tudományos semmitmondás és az érdemi tudománytalanság dilemmájához elfogadjuk mint részmegoldást.

Politika és hatalom

A politika és a hatalom fogalmának elemzését bármilyen kiindulópontból elkezdhetjük. Én a politikai antropológiától indulok el, egy olyan tudománytól, amely a gyakorlatban foglalkozik az említett jelenségekkel. A politikai antropológia alapvetően empirikus tudomány, inkább használja a fogalmakat, mint hogy generálja azokat. A politika és a hatalom munkafogalom nálunk, amelyet leginkább az állandó használat alakít, és nem a belső koherenciára való törekvés.

A politikai antropológia egyik fordulópontja volt a Marc I. Swartz, Victor W. Turner és Arthur Tuden által szerkesztett Politikai antropológia (Swartz, Turner and Tuden eds. Political Anthropology. Chicago, Aldine 1966. pp. 1-39.) című gyűjteményes kötet, amelynek az általuk írt elméleti bevezetőjéből idézek:

„A politika tanulmányozása nem más, mint a közcélok kitűzésével és keresztülvitelével kapcsolatos folyamatok, valamint a hatalom gyakorlásának a tanulmányozása a csoportoknál, amelyek érintettek ezen célok megvalósulásában.”

A politika tehát a társadalom egészét érintő ügyek kezelése a hatalom felhasználása által. A hatalom viszont „az engedelmesség biztosításának a képessége”. Az engedelmeskedés elérésének van három fő eszköze. Az első az erőszak, ill. a kényszer. Előnye az egyszerűség és a hatékonyság. A második módszert konszenzuális hatalomnak nevezték el a szerzők, amely a kitűzött cél elfogadottságán, legitimitásán alapul, és az az előnye, hogy eleve adott, nem kell külön energiákat mozgósítani. A harmadik módszer a meggyőzés, annak az

elfogadtatása az alávetettekkel, hogy a kitűzött cél az ő érdekük is. A meggyőzés viszont nemcsak rábeszélésből, hanem igencsak megfogható dolgokból is áll, mint a fenyegetés és megvesztegetés. A harmadik módszer tulajdonképpen az első változata, olyan eset, amikor az erőt nem kell egyenesen felhasználni.

A politikai antropológia tehát a politika és hatalom hétköznapi értelmét követi, a közügyeket, ill. azok intézéséhez szükséges akaratérvényesítési képességet értve alattuk.

A fogalmak elemzése azonban egykettőre felfedi az önellentmondásokat, amelyekről két összefoglaló-ismertető tanulmány alapján készítettem rövid áttekintést.

Charles Spruill (C. R. Spruill. Power paradigms in the social sciences. University Press of America, p. 2.) a hatalomelméleteket két csoportba osztotta. Az egyik a strukturalista felfogás szerint az az objektíven mérhető mennyiség, amely pénzben, státusban vagy egyéb formában jelenik meg. A behaviorista felfogás szerint viszont a hatalom inkább interperszonális viszony, lényege pedig nem forrásának mennyiségében, hanem felhasználásának módszereiben áll.

A strukturalista felfogás szerint a hatalom állandó mennyiség. A behavioristák szerint átmeneti, amely személyközi viszonyokban keletkezik és manifesztálódik, majd el is enyészik.

A Spruill-féle összefoglaló végigköveti ezt az ellentétet a gazdaság, a munkáltató-munkavállalói viszonyok és a politika területén. A szerző nem teszi le a garast egyik mellett sem, és szintézissel sem próbálkozik.

Balázs Zoltán is hasonlóképpen csoportosítja a hatalomról szóló elméleteket: a holisztikus fogalmakkal dolgozó elit-, osztály-, rendszer-, társadalmi cselekvés-, mechanizmus stb. elméletek alkotják az egyik halmazt; a másikat a módszertani individualizmus kiindulópontját elfogadó és többnyire a racionális döntések elméletének apparátusát használó csere-, hálózat-, játékelméleti megközelítések alkotják.

A szerző következtetése sommás: „a hatalom elfogadott definíciói a „használat során” a kikerülhetetlen ellentmondások miatt nem tarthatók vagy maga a definíció nem használható további elméleti kérdések megoldására”

Az első elméletcsoportnál azért, mert a hatalomelmélet ellentmondásba keveredik a tágabb elmélettel (tipikusan: a hatalom hatalmának föloldhatatlan paradoxonjához jutva). Az utóbbiak esetében pedig a hatalom fogalma egész egyszerűen fölöslegessé válik, tipikusan azért, mert ezek az elméletek — bár ennek ellenkezőjét állítják — nem tudnak mit kezdeni az interszubjektivitással, legalábbis a hatalom esetében: a kooperáció is enélkül magyarázódik. (Balázs Zoltán: A hatalom fogalmáról. Kézirat.)

Balázs Zoltán a hatalmat interperszonális viszonyként kezelő elméleteket tartja kielégítőeknek.

Úgy vélem, egy szintéziskísérletnek a következő főbb ellentmondásokkal kell szembenéznie. A hatalom, mint erőforrás vagy mint interperszonális viszony. A hatalom, mint az osztályadalmi célok kitűzésének és elérésének eszköze vagy pedig a hatalmi harcok médiuma és célja. A hatalom, mint makrotársadalmi jelenség, vagy személyes tulajdonság a társadalom mikroszintjeinek viszonyaiban.

Az ellentmondások feloldására egy egymással szoros összefüggésben álló politika-, illetve hatalom-meghatározás adhat lehetőséget. Már csak azért is, mert nagyon hasonlít a problematika, amellyel a fogalmak definiálásánál szembe kell nézni. Ráadásul a két fogalom leginkább egyszerre fordul elő; igen gyakran egymásból vezetik le, sőt, sokszor ugyanazon értelemben használják őket.

A fogalmak tisztázásánál az empirikus anyag által demonstrált egyediség az, ami szembeötlő, ha azokra a kérdésekre akarunk válaszolni: miben áll, hogy működik a hatalom ill. a politika. Az egyediséget kell tehát megtenni az elemzés kiindulópontjául.

A politika az emberi cselekvés egyik megnyilvánulási formája. Mint ilyennek, külön belső logikája van. E logika lényegét a hatalomért folytatott harc

adja. A hatalom viszont alapvetően interperszonális viszony, más egyének befolyásolásának képességében rejlik. A képesség egy látenszen létező dolog, de csak konkrét helyzetekben nyilvánul meg aktuálisan.

Az ökonómiai gondolkodás, amely racionális egyének haszonelvű viselkedésében, elsősorban csereakcióikban nyilvánul meg, nem egyenes analógiája a politikának. A csereviszony lehet szimmetrikus, a hatalmi nem. A pénz, mint közvetítő elem, mennyiségileg meghatározható és bámlilyen más árura konvertálható. A hatalom mindig kötött minőségileg is.

De ha a hatalom megfoghatatlan, akkor az érte folytatott harc hogyan adhatja a politika logikáját? Az ellentmondást kétféle módon lehet feloldani, amelyek egyébként egymás mellett léteznek. Az, hogy a harc egy konkrét hataloméért folyik, még nem jelenti azt, hogy ez a cél kevésbé lenne képes cselekvéseket detemlinálni amiatt, hogy nem fejezhető ki egy olyan médiumban, mint a pénz.

A másik magyarázat, hogy a harc nem annyira a hataloméért, hanem inkább a hatalmi pozíciókért folyik. A hatalmi pozíció többnyire a hierarchia egy csúcsa, amelyből forrásokkal lehet rendelkezni és alárendeltek utasítani. A rendelkezés azonban nem tetszőleges, ahogy az utasítások lehetséges tartalmát is rengeteg hivatalos és nem hivatalos szabály korlátozza. Egy hatalmi pozíció birtoklása tehát önmagában véve csak egy társadalmi szerep eljátszására ad lehetőséget. A hatalom abban áll, hogy ezen felül is döntéseket hoznak, ill. kikényszerítik az azoknak való engedelmeskedést.

A politikának a strukturalista-funkcionalista felfogása nem mond ellent a fentieknek. A politika meghatározható mint általános társadalmi irányítást ellátó alrendszer. A problémák akkor élednek újjá, ha rákérdezünk az általános társadalomirányítás mibenlétére. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy az állam önmagában véve nem elégséges a politika egészének lefedésére, már ha a társadalomirányítást a társadalom változásaira vonatkoztatjuk. A társadalom működését közvetítő rutinoknak éppen az a fő jellegzetességük, hogy

automatizmusok. Az irányítás iránti igény ott kezdődik, ahol az automatizmusok befejeződnek. És ez érvényes az államapparátus automatizmusaira is.

Ha tehát a politikát funkciónak tekintjük, akkor csak igen lazán tudjuk azt struktúrákhoz kötni, egyenlőségjelről pedig szó sem lehet. A politikai funkciót nagyrészt, de nem kizárólag az állami és pártstruktúrák látják el fő rutinfunkciók mellett.

Ha abból indulunk ki, hogy az irányítás szükségessége a rutinszerűen kezelhetetlen problémák jelentkezésével keletkezik, akkor azt is be kell látni, hogy ez a keletkezési hely, még a tágabb értelemben vett (pártrendszer, és neokorporatív mechanizmust is magában foglalja), állami szférán kívül is lehet. Az irányítás fogalma tovább redukálható az egyszeri és egyedi döntésekre és azok keresztülvitelére. Úgy vélem, a politikai fogalmának ez az egyik döntő eleme.

Szükség van azonban más elemekre is, mert így túl széles lesz a politikai meghatározása. Nem lehet politikainak tekinteni minden egyedi és egyszeri döntést.

A hatalom fogalmának bekapcsolása nem segít ezen a ponton. Hiszen az akaratérvényesítési képességgel ugyan az a probléma, mint a politikával. Az engedelmeskedés általános érvényű magyarázata csak strukturalista lehet. Ez azonban önellentmondás, mert ebben az esetben nincs uralom és alávetettség, hanem ezt utánzó szerepek eljátszása van. Nem lehet hatalomnak tekinteni azt, ahol nem akaratérvényesítésről van szó, a rutin fenntartásánál, a rituálék előadásánál nincs szükség voluntáris komponensre.

Úgy tűnhet: az ismétlődés, az unifikáció, a rutin, az intézményesülés az, ami lehetlenné teszi az elméleti koherenciát mind a politikai, mind a hatalom fogalmának tisztázása esetében. A társadalom működésének elemzése afféle választóvonalat emel a kétféle cselekvéstípus: a rutinszerű és az egyszeri és egyedi döntések közé. Az előzőre lehet elméleteket építeni, mert a társadalomtudományok a természettudományokat utánozva önmaguktól

érvényesülő koherens logikai sémákat keresnek. Ugyanakkor ezen elméletek közös problémája, hogy nincs magyarázatuk a keletkezés kérdésére, ill. annak modifikációira, a lassú vagy radikális változások mikéntjére. Az, hogy válasz helyett procedúrákat konstruálnak vagy lelőhelyeket jelölnek meg, lehet érvényes, de magyarázat nem.

Az a modell, amely úgy fest, hogy ezek a kérdések mint „inputok” beérkeznek a társadalom felől a problémamegoldó, néhány szűrővel és kimenettel ellátott állami szférába, majd onnan a megoldás mint „output” a társadalomba távozik, akár működőképes is lehet. (Pokol Béla. A funkcionális rendszerelmélet kibomlása. Talcott Parsons és Niclas Luhmann társadalomelméletének kategóriáiról. Modern polgári társadalomelméletek. Bp. 1987. 190-191. o.) Csak éppen nem magyarázza meg, hogyan alakul ki a döntés, ha a beérkező „input” feldolgozására nincs program. Illetve magát a rend- szert kell átalakítani vagy újból létrehozni? Vagy egy olyan társadalom működését leírni, ahol nem veszik komolyan a politológia tanításait.

A probléma megkerülésének egy másik módja az, hogy a társadalom működéséből kiiktatjuk a konfliktusokat. Természetesen nem úgy, hogy létüket tagadjuk, hanem azzal, hogy előfordulásukat félreértésnek tekintjük. A félreértések okai a kommunikációban jelentkező zavarok. A zavarok kiküszöbölésével meg lehet oldani a problémákat, hiszen mindig lehet konszenzust találni a megfelelő kommunikációs eszköztár és közeg megléte esetén. Ezután már csak a közeget kell megvédeni: megóvni az életvilágot a gyarmatosítástól. (Tal- lár Ferenc. Korlátozott szkepszis. A kommunikatív racionalitás elméletéhez. Bp. 1994. 105-142. o.) Na de mi van, ha valaki tökéletesen megérti a másikat, és mégsem akar kompromisszumot kötni?

A dichotómiát tehát nem lehet feloldani. A kétféle cselekvéstípus egymásra vonatkoztatásának viszont, úgy vélem, van értelme. Minden egyedi és egyszeri törekvés közegét a rutin világa adja. A cselekvés óhatatlanul nemcsak a rutinszerűen kezelhetetlen problémák megoldására, hanem a rendelkezésre álló

rutinkészlet, ill. az azokra épülő intézményrendszer megváltoztatására — vagy éppen megóvására — is irányul.

A politikai fogalmának tisztázásához tehát a minőségi elem, az egyszeri és egyedi jelleg mellé egy mennyiségi elemet is be kell építeni: a kezelendő probléma mértékét. A politika azon egyszeri és egyedi cselekvések összessége, amelyek a társadalom egészét érintő, rutinszerűen nem kezelhető problémák megoldására irányul. Emiatt értelemszerűen a rendszer kisebb vagy nagyobb mértékű átalakításával is együttjár.

Az ilyen meghatározásnak a tautológia szükségszerű eleme. Kétségtelen tény ugyanis, hogy a politika témájának, a társadalom egészét érintő problémáknak a meghatározása szintén politikai kérdés. Mivel a politika mindig aktuálpolitika, tehát csak önmagát határozhatja meg.

A politika ilyen típusú definíciója nem strukturalista és nem funkcionalista, inkább tematikus. Analógiája annak, ahogy Fernand Braudel a kapitalizmust meghatározta. Eszerint a kapitalizmus nem azonos a piacgazdasággal. Épp ellenkezőleg, extra profitra, tehát a verseny elkerülésére, monopóliumokra törekvő és ezért a politikával összefonódó fenomén. A kapitalista, a gazdaság átlagszereplőitől eltérően, minőségileg kötetlen, nagystílusú játékokat folytató egyén, aki abban a szférában fejt ki aktivitását, ahol az adott időszakban a legnagyobb profitot lehet elérni. A kapitalizmus tehát az extraprofithoz kötődik, függetlenül attól, a gazdaság melyik szegmense kínálja azt. (Braudel, Fernand. *The perspective of the world*. University of California Press 1992. pp. 105-208.) A politika terepuma az össztársadalmi problémák, amelyek kezelésére még nem alakultak ki formalizált mechanizmusok, függetlenül attól, hol jelentkeznek ezek a társadalomban.

Braudel megjegyzi, hogy a kapitalizmusnak minőségi kötetlensége ellenére azért van néhány állandó vadászterülete, mint például a távolsági kereskedelem, telekspekuláció, államnak nyújtott hitelek stb. Ugyanígy, a

politikának is vannak állandó témái, amelyek eleve formalizálhatatlanok, mint amilyen a külpolitika és az államhatalom megszerzéséért folytatott harc.

A hatalmat úgy is meghatározhatjuk, mint az illegitim döntések keresztülvitelének képességét. A legitimitás lényege végül is bizonyos formai követelmények általános elfogadottsága. Tényleges legitimitása a bevettnek, a megszokottnak lehet. Az ezen alapuló engedelmisséget nevezték idézett politikai antropológusaink konszenzuális hatalomnak. Ami nem ilyen, annak a legitimitása legalábbis megkérdőjelezhető. Hogy ténylegesen megkérdőjelezik-e, az már a hatalmat gyakorló ügyességén múlik, ill. a hatalmi harcok állásán: van-e annak olyan résztvevője, aki belekapaszkodik ebbe.

A dilemmát, hogy mivel nem lehet mindent előre látni, ezért nem lehet előre felhatalmazni sem mindenre a döntéshozót, általában biankó-felhatalmazásokkal oldják meg. Ez jelenik meg a szuverenitás problematikájában, ahogy azt Carl Schmitt kifejtette. Szuverén az, aki a rendkívüli állapotról, vagyis a törvények felfüggesztéséről dönt. (Carl Schmitt. Politikai teológia. Bp. 1992.; Pethő Sándor. Norma és kivétel. Carl Schmitt útja a totális állam felé. Bp. 1993. 137-172. o.) Egy esetlegesen kiállított biankó-felhatalmazás azonban nem jelent garanciát arra, hogy egy ilyen döntésnek majd engedelmeskednek is azok, akiknek nincs és nem is lehetett erre kialakult reflexük.

A legitimitás személyhez, vagy intézményekhez kötése konkrét aktusok és aktivitások helyett nem oldja meg az engedelmeskedés problémáját. Egy hivatkozási alapot teremt a döntéshozónak, amely önmagában véve nem jelent semmit.

Inkább azt mutatja ez a példa, hogyan viszonyul egymáshoz a hatalom és a hatalmi pozíció. A hatalmi pozícióból meghozott döntések egy jókora része nem döntés, hanem a poszthoz tartozó rituálé követése. Ami ezen kívül van, az a kevésbé, vagy erősen vitatható legitimáció zónája. Ez az átmeneti sáv azonban nem módosítja az alapmodellt. Hiszen a hatalomgyakorlás alapeleme a hivatalos

pozíció felhasználása illegitim döntések igazolására. Hogy ehhez kis, vagy nagy ügyességre, manipulációra, erőfeszítésre van szükség a dolog lényegén nem változtat.

A hivatalos és szokásjogilag igazolt hatáskör eltérése szintén nem érinti a modellt. A kettő közötti eltérés alkotta sávban tényleges hatalomgyakorlásra van szükség. Az engedelmesség csak ott garantált, ahol hivatalosan és szokásjogilag is előírt. Ha a szokásjog nagyobb döntési szabadságot engedélyez, mint a hivatalos szabályok, akkor az utóbbira hivatkozva fejthetnek ki ellenállást az alárendeltek; ha pedig a szokásjog korlátozza a hivatalos jogosítványokat, akkor fordítva. A hatalom tehát a politikán kívül is elengedhetetlen tartozéka egy rendszer működésének vagy megváltoztatásának. A rutinszerűen megoldhatatlan szituációk megjelenése a lényeg akkor is, ha a döntéshozó megoldja a problémát a rendszer megváltoztatása nélkül, és akkor is, ha megváltoztatja a rendszert a felmerülő új problémátípus kezelhetővé tétele céljából.

Az aktuális és potenciális hatalom ellentmondásának feloldása tehát úgy történik, hogy a potenciális hatalmat a társadalom hatalmi pozícióival helyettesítem. A tényleges hatalom a hatalomgyakorló ügyességének a függvénye. A hatalom ilyen értelemben elsősorban személyes kvalitásokhoz köthető. Ezen kvalitások közül egyet ki kell emelni, mint átmeneti jellegű jelenséget a személyiség egyedi döntései és az elfoglalt pozíciója biztosította potenciál között. Ez a reputációval járó tekintély. Ez a konkrét hatalomgyakorló addigi tevékenysége alapján kialakuló engedelmességi reflex. A hatalomnak ez kétségtelenül egy önálló összetevője, mivel biztosíthatja az engedelmességet akkor is, ha a hatalom gyakorló az adott kérdésben nem áll a helyzet magaslatán, az alárendeltek nem értenek egyet, de nem is a megtorlástól való félelem vezeti őket. Természetesen a kudarc a hatalomgyakorló tekintélyének, tehát hatalmának csökkenéséhez vezet. A tekintélyt — mint egy akkumulátort a generátor — az egyedi döntések sikere táplálja. Amennyiben ezek elmaradnak, a

tekintély is elenyészik, mint ahogy az akkumulátor is leszáll, ha nem kap töltést, de használják.

Hatalmi harcok mindenütt vannak, nem csak a politikában. Lényegük mindenütt ugyanaz: rendelkezésre álló erőforrások (a fegyveres erőttől a pénzen, a pozíción keresztül a szimbolikus tőkékig) felhasználása arra, hogy résztvevőjük növelhesse akaratérvényesítési potenciálját. A hatalmi harcokat, függetlenül kihatásuk léptékétől, az interperszonalitás hadszínterén vívják. Ezeknek a harcoknak saját belső logikájuk van. Az általános és személyközi viszonyokra vonatkozó logika teszi lehetővé a mikro- és makroszintek közötti átjárást. A hatalmi harcok logikája a közös nevező.

A különböző társadalmi problémák politikai szintre emelése is levezethető. Bármely konfliktus felvállalása felhasználható a hatalmi potenciál növeléséhez. Az össztársadalmi szintre emelés történhet úgy is, hogy az állami vezetésben résztvevő hatalomgyakorlók használják fel, és úgy is, hogy ezt meglovagolva emelkedik valaki ilyen magas szintre.

A fentebb vázolt politika illetve hatalomfelfogás egy dinamikus társadalom felfogáson, ill. egy totális emberképen alapul. A társadalmat folytonos átalakulásban szemléli és a változások mikéntjére összpontosít. A társadalom alapegysége az önálló individuum, nem pedig a nagy csoportok, amelyek külön logikájának felfedésével ki lehetne iktatni az egyes embert, látszólag vagy ténylegesen véletlenszerű cselekedeteivel együtt. Azt sem tartom járható útnak, hogy az individuumot lefelé kerekítés útján hagyjuk ki a társadalom életéből, tehát azáltal, hogy különböző szerepeire bontjuk. Az egyént nem lehet egymástól mereven elválasztott szerepeinek mechanikus összességként felfogni. Az ember minden egyes megnyilvánulásába egész egyéniségét beleviszi. Hogy a konkrét helyzetekben melyik rendelkezésre álló logikát vagy ezen logikák milyen keverékét használja, az esetleges, és az esetlegességek kiiktatását biztosító logikai séma előállítása felesleges erőfeszítés.

A hatalmi harcok logikája egyike az egyén rendelkezésére álló cselekvési modelleknek. Ideáltipikus megnyilvánulásaival alighanem a politika területén találkozunk a leggyakrabban. De a társadalom más, több-kevesebb absztrakcióval előállítható alrendszerei sem működnek a valóságban a hatalmi harcok nélkül.

Az ajánlott meghatározás azonban épp azáltal egészíti ki korunk uralkodó strukturalista-funkcionalista társadalomfelfogását, hogy az esetlegességet, egyediséget, egyszerűséget fenntartja a hatalmi viszonyok számára. A hatalmi viszonyok viszont a társadalom rendelkezésére álló szabad, kötetlen energia, amely nélkül a gyakorlatban nem változhatnának a társadalom struktúrái, elméletileg pedig nem lehetne magyarázni a változásokat.

Mindez kihat a hatalom és az erkölcsiség viszonyára is, amelynek taglalása nem célom. Mindazonáltal a fentebb leírt felfogásból következik a hatalom eszközszerű, erkölcsileg semleges volta is.

Mert bár a hatalom lényegéből következően illegitim, mégis a változások nélkülözhetetlen eszköze. Mivel logikája általános, gyakorlására és bizonyos értelemben felhalmozására mindenkinek lehetősége van. A hatalom erkölcsösségének a problémája tehát visszakerül oda, ahova való: a konkrét hatalmat gyakorló egyén moralitásának a területére.

Egy instrumentális társadalmi szerződésmodell

A társadalmi szerződésről szóló elméleteknek Hobbestól (de kezdhethetjük Grotiusst is a sort) Rawlsig (itt még inkább ízlés dolga, kinek a hozzájárulását tekintjük érdemlegesnek) kevés közös vonása van. Az egyik ilyen a normativitás, amellyel szemben meghatározhatom az én megközelítésemet, amely a címben is szerepel, vagyis, hogy az instrumentális.

A társadalmi szerződéselméletek normaszempontúsága alatt azt értem, hogy a kérdések, amelyekre válaszokat ajánlanak, így hangzanak: „Miért kell

engedelmeskedni a hatalomnak vagy a törvényeknek?”, vagy „Hogyan jön létre a törvény vagy hatalom, aminek engedelmeskedni kell?”, vagy „Mi az, amire a hatalom az egyéntől igényt tarthat?” és még sorolhatnám. A morál- és jogfilozófiai megközelítéseket nevezem normaszempontúaknak.

Az instrumentális megközelítés arra szolgál, hogy a társadalom átalakulásainak dinamikáját, illetve a történelmi idő folyásának egyenetlenségét modellezze. A kérdések, amelyekre választ igyekszik adni, így hangzanak: „Hogyan lehetséges a társadalom makrostruktúrájának fennmaradása?”, vagy „Miként borulhat fel a status quo?”, vagy „Miként alakulhat ki tartós rend a társadalom kaotikus állapotából?”. Bár a kérdésfeltevés alapvetően eltér a klasszikus társadalmi szerződéselméletekétől, a válaszaim morfológiai hasonlósága szembeötlő. A szerződéselméletek a társadalom két állapotát, az „eredeti” és a „civilizáltat” különböztetik meg és az utóbbiról annak alapján vonnak le normatív tartalmú következtetéseket, hogy miként keletkezett az elsőből. Az én modellemben sorrendiség nélkül szerepel a két alapállapot: a „stabilitásé” és az „instabilitásé”. Az átmenet szolgál magyarázatul, de nálam a történelmi idő lassulására vagy gyorsulására.

Azért is ragaszkodnom kell az „eredeti állapot”, „civilizáció” (vagy állam, vagy társadalom stb.) kifejezések mellőzéséhez, mert ezek önmagukban is normaszempontú megközelítést implikálnak. Nemcsak azért, mert sugallják az eredeti állapot — rossz, civilizáció —jó” dichotómiát, hanem azért is, mert az eredeti állapotból a meghatározott szerződés útján történő kiemelkedés egyetlen makrotársadalmi alapmodellt szentesít, amely értelemszerűen egyúttal a legjobb is. Úgy vélem, a stabilitás-instabilitás kifejezések csökkentik a valószínűségét annak, hogy utópiát (vagyis az ideológiák kulcs- elemét) lehessen segítségükkel konstruálni.

Az eltérő megközelítés miatt a klasszikus szerződéselméletek sok aspektusa irrelevánssá válik, mások beilleszthetők az instrumentális sémába. Természetesen ez az arány szerzőnként különbözik, a különbözőségeket

azonban nem lehet sem kritikaként, sem továbbfejlesztésként felfogni, hiszen teljesen más kiindulópontból tárgyalom a jelenségeket.

A szerződéselméletek alapsémájából következően az említett teóriák kulcsát az eredeti állapot leírása adja, illetve az ehhez értelemszerűen kapcsolódó emberképek. Az, hogy milyen emberek, milyen viszonyban vannak egymással az eredeti állapotban, meghatározza azt, milyen szerződéssel rendezik a létrejövő polgári társadalom viszonyait.

Ha egy skálán helyezük el az eredeti állapotok leírását, akkor az egyik szélére kétségtelenül Hobbes modellje kerül. Az általa leírt viszonyok a legviszontagságosabbak, ő számol a legegoisztikusabb népességgel, akik a „mindenki háborúja mindenki ellen” állapotában leledzenek¹. Jogilag kifejezve, mindenki szuverén, vagyis mindenhez joga van, amellyel él is, ezért mindenki élete állandó veszélyben forog. Locke hasonlóképpen látja a helyzetet, azzal az eltéréssel, hogy a természetjog ilyenkor is működik, ezért az eredeti állapot csak „kellemtelenségekkel” jár², amelynek legrosszabb része a magántulajdon bizonytalansága. Rousseau embere is fölöttébb önző, akit nem köt jog vagy moralitás³, de azért távol áll attól, hogy a Hobbes által leírt társa módjára szüntelenül megpróbálja társaira erőltetni hatalmát⁴. Az eredeti állapot mindegyik szerzőnél hipotetikus, többé-kevésbé pesszimisztikus emberképpel (végül is csak kellett, hogy legyen valamilyen ok, amiért az emberek odahagyták a természeti állapotot). Rawls abban különbözik tőlük, hogy teljesen elvonatkoztat mindenféle valóságától. Ágensei teljesen racionális lények, akiket a „tudatlanság fátyla” (amely saját hosszútávú érdekeiket fedi) megakadályoz abban is, hogy önzőek legyenek⁵.

Az instrumentális szerződéselméletben szereplő instabil állapotnak kétségkívül Hobbes „mindenki háborúja mindenki ellen” felel meg leginkább. Ami természetes, hiszen mindkettő a polgárháborús állapotok alapján lett megkonstruálva⁶.

A fő különbség az antropológiai koncepcióban, valamint abban van, hogy nálam a hangsúly nem a személyek, hanem a szubkultúrák közt folyó harcra esik. Hobbes végtelenül önző, létfenntartás által vezérelt embere csak akkor képes. Civilizáltan viselkedni, ha valamely abszolút szuverenitással rendelkező hatalom erre rákényszeríti. Szerintem az embernek nem kell feltétlenül önzőnek lennie ahhoz, hogy erőszakosan viselkedjen polgárháborús viszonyok között. A körülmények logikája is rászoríthatja erre, vagyis a „vagy én vagy ő” helyzetekből leszűrt tapasztalat. Ez a tapasztalat alapvetően jó szándékú embereket is arra indíthat, hogy megpróbáljanak leszámolni potenciális ellenfeleikkel, amíg azok nem elég erősek, vagy hogy aránytalan bosszút álljanak a sérelmeikért, nehogy könnyű zsákmány képét mutassák a környezetüknek.

Az instabilitás korszakában élő embernek nem kell alapvetően különböznie más korokban élő társaitól. Éppúgy totális lény, mint azok: egyszerre rendelkezik agresszivitással kevert ambíciókkal és kooperációs készséggel, éppúgy hajlamos szokásokat, normákat követni, mint önös érdekből felrúgni azokat. Nyilvánvaló, hogy az instabil periódus mely hajlamoknak kedvez inkább.

Hasonló következtetésre jutunk, ha abból az egyébként nyilvánvaló tényből indulunk ki, hogy az emberek mint egyének alkatilag különböznek egymástól. A Pareto-féle séma a „rókákról”, mint a nyugodt és az „oroszlánokról”, mint a forradalmi időszak uralkodó típusairól szól. A két magyarázat minden további nélkül megfér egymással: nyilvánvalóan találhatunk példákat a rókák és oroszlánok egymásba alakulására éppúgy, mint az ideáltipikus megtestesítők pusztulására a számukra idegen környezetben.

A totális lény-koncepció célja, hogy ne kelljen az emberi lényt koronként kiháló és újjászülető alfajokra osztani; sem automatának tekinteni, akit a környezete termel, hogy mint önnön részegységét integrálja. Az utóbbi esetben

egyáltalán nem lennének változások a társadalomban: bármely rendszer a végtelenségig lenne képes újratermelni önmagát a hibátlan szocializáció révén.

A koncepcióra azért is szükség van, hogy az egyébként megalapozott antropológiai redukciók csapdáit el tudjuk kerülni. Az egyik, hogy abszolút racionálisnak tekintjük az embert, akinek minden cselekedete egy haszon- (értve ezalatt nem csak az anyagi profitot) elvi kalkuláció végeredménye. A másik szocializáció útján interiorizálódott mátrixokat követő, jobb esetben azokat variáló ember. Ráadásul mindkettőt redukálni lehet a másikra. A szokáskövetést, mint a kalkulációval és tanulással járó, az energiaráfordítás minimalizálását célzó (cél)racionális cselekvést lehet tételezni. A célracionális cselekvést pedig mint az interiorizált sémák felhasználását olyan körülmények között, amelyek tökéletesen egyeznek azokkal, amelyek közt az említett beidegződések kialakultak? Én nem akarok valamilyen újfajta redukcióval, sem szintézissel előállni. Abból indulok ki, hogy az emberre mint totális lényre mindezen magyarázatok egy- szerre lehetnek érvényesek. Csak annyi megszorítást teszek, hogy ezek aránya (a tényleges érvényesülés szempontjából) korszakspecifikus. Mivel a cselekvést megalapozó gondolkodási sémák aránya sokféle lehet, nyilván előfordulnak egyének, akik egyik vagy másik túlsúlya következtében tipikussá válnak.

Az instabil periódusok legfontosabb jellemzője a társadalom egésze által elfogadott szabályok egy specifikus együttesének, a társadalmi szerződésnek a hiánya. Szabályok híján nem lehet a konfliktusokat ritualizálni, vagyis olyan tétekért megvívni, amelyek érvényessége a kölcsönös elismertségen nyugszik. Nem lehet ilyen körülmények közt körülhatárolni sem a konfliktust, vagyis valamilyen egyetértés háttérében megvívni azt. A tét tehát csak olyan lehet, amelynek érvényessége nem nyugszik konvención. Vagyis a szemben álló felek önazonossága, akár fizikai létük formájában is. Szabályok pedig nem léteznek, vagyis háború áll be.

Ahogy említettem, véleményem szerint — Hobbesszal ellentétben — a háború nem egyének, hanem szubkultúrák közt folyik. Az érdekek nem lehetnek annyi félek, ahány tagja a társadalomnak van. Pontosabban az egyéni érdekek tárgyai nem lehetnek túlságosan sok félek. A közös — vagy ami ugyanaz, közösnek elfogadott — érdekek körül szubkultúrák szerveződnek, amelyek összemérik erejüket az instabil periódusok idején.

A szubkultúraharc a hatalmi harcok részesete. Ez a politikai terepen folyik, amely a politikai szempontból releváns hatalmi pozíciók összessége. A hatalmi harcok célja a hatalmi potenciál növelése. A birtokolt hatalmi pozíció ennek egyik fontos összetevője, ezért folyik a küzdelem a politikai terep minél nagyobb és fontosabb szegmenseinek ellenőrzéséért. Értelemszerűen erre egy ember csak hozzá lojális társak, a kíséret segítségével képes. A hatalmi harcoknak ebből következően egyik fontos összetevője az erőfeszítés, hogy minél lojálisabb, nagyobb és diverzifikáltabb kíséretre tegyen szert azok résztvevője. Siker esetén a kíséret mérete túlnő azon a határon, amelyen belül a vezető még közvetlen személyes kapcsolatban lehet támogatóival. Az e körön túl elhelyezkedő támogatók, a külső kíséret szervezésére, rekrutálására, lojalitásának biztosítására személytelen eszközök alkalmazhatók csak. Ilyenek a formalizáció (bürokratizáció) és az ideologikus indoktrináció. Előfordulhat, hogy egy kíséret a társadalom jelentős részére kiterjed, amelyet szubkultúráként szervez meg.

Az, hogy az instrumentális társadalmi szerződéselmélet a szubkultúrákat tekinti alapegységnek, nem mond ellent az általános egyén központú megközelítésnek. A kérdésfeltevés nem úgy hangzik, hogy „miért él az ember hierarchizált társadalmakban?”. Számomra elegendő az evidencia, hogy a történelem még nem termelt ki ellenpéldát. A választ így arra a kérdésre keresem: „hogyan alakulnak át egymásba a társadalom különböző hierarchikus berendezkedései?”. A probléma tehát nem abból adódik, hogy az egyén megkérdőjelezi a hierarchiákat általában, hanem az adott hierarchiákat, illetve a

vezetők helyzetét veszélyezteti csupán. Az eredmény tehát nem lehet teljes atomizáció, hanem csak a nagy szembenálló csoportok érdekeinek kielégődése.

Természetesen a séma, amellyel a makrotársadalmi rendszer alakulását modelleztem, érvényes lehet annak alegységeire is. Nemcsak a szembenálló szubkultúrák küzdelmeit lehet segítségükkel leírni, hanem az azokon belüli hatalmi pozíciókért vívott harcot is. A hatalmi harcok logikája segítségével végig is kell vinni ezeket az elemzéseket, ha teljes képet akarunk kapni.

A politikai terep a stabilitás időszakában tesz szert az állandó pozíciók strukturált együttesére, amelyek birtoklásáért eliten belüli konkurenciaharc folyik. Magának a konkurenciaharcnak a szabályai is terepadottságként szerepelnek. Előfordulhat, hogy a hatalmi harcok valamely résztvevőjét nem elégítik ki az adott politikai terepviszonyok. Ebben az esetben az illető tereprendezéssel próbálkozik. Amennyiben ennek végrehajtásához megfelelő hatalmi potenciállal rendelkezik, végrehajtja azt. Majdnem biztos azonban, hogy ez ellenállást vált ki, mégpedig az elfogadott rituálék felrúgásával. Ami egyébként természetes, hiszen ez csak válaszreakció a szabálysértésre, hiszen a tereprendezésre tett kísérlet értelemszerűen a bevett szokások megsértésével jár.

A szabálysértést egy primitív törzs épp úgy torolja meg, mint egy hitközösség, vagy egy exkluzív klub: kiközösítéssel. Az általánosan elfogadott szabályok megsértőit társadalmon kívül helyezik, a társadalom védelmét szolgáló erőszak ható- körébe. A legitim erőszak véleményem szerint nem az állam ismérve (Max Weber)⁸, hanem a társadalom erőszakos fellépése a társadalmon kívüliek és más társadalmak ellen. A legitim erőszakot nem rábízzák valakire, hogy az tetszése szerint alkalmazza, hanem létrehozzák a szerveket, amelyek a társadalmon kívüliek adott összetételével az erőszak nyelvén kommunikálnak.

A szubkultúraharc az az eset, amikor a társadalom nagy zárt egységei kölcsönösen törvényen kívülinek tekintik a többieket. Mindegyik úgy érzi, hogy

használhatja a társadalmon kívüliek ellen fenntartott módszert, a szervezett erőszakot. Természetesen ez polgárháborús viszonyokat eredményez.

Egyéni szinten ez a lojalitás tárgyának változásában ragadható meg. Úgy általában a lojalitás az összekötő kapocs a társadalom mikro- és makro szintje között. A társadalom makrofelépítése az azt alkotó egyének lojalitásának is függvénye. A stabilitás korszakaira jellemző, hogy az egyének lojalitása a rendszer felé irányul elsősorban; legalábbis elég erősnek kell lennie, hogy ellensúlyozza azt, amely saját szubkultúrájához fűzi. Az instabil korszakban a lojalitás már csak azért is a saját szubkultúrára összpontosul, mert tárgy híján a társadalom egésze számára fenntartott lojalitás is egy kisebb, homogénebb, közvetlenül érzékelhető, reális védelmet nyújtó közösségre orientálódik át.

E helyt jegyzem meg, hogy a legitimitást de facto értelemben az elfogadottság szinonimájaként fogom használni. Az instrumentális társadalmi szerződés modelljének a működése nem függ egy társadalmi makrostruktúra valamely jogi-morális elvnek való megfelelésétől. A lényeg annak tényleges elfogadottságában áll. Az elfogadottságnak egy részesete, amikor a rendszerhez való lojalitás a társadalom tagjának tudatában jogi kategóriákban jelenik meg. Valamely jogelv csak abban az értelemben lehet rendszerstabilizáló tényező, amennyiben általánosan elfogadott. Általános elfogadottság híján az elv akár a destabilizáció tényezője is lehet.

A stabilitás és instabilitás állapota egymás vonatkozásában értelmezhető, nemcsak logikai alapon, hanem ténylegesen is. Báffilely instabil állapot egy stabil társadalom dezintegrációjának eredménye. A megelőző stabil állapot nélkül értelmetlen lenne szubkultúrának tekinteni a zárt, saját vezetőkkel rendelkező csoportokat, hiszen az egyszer már létezett nagyobb egész vonatkozásában lehet őket résznek tekinteni. A később létrehozandó nagy egész tételezése nélkül pedig nem folyna szubkultúraharc. Az egyén életviszonyai is óriási változáson mennek keresztül aszerint, hogy azt egy makro-társadalmi struktúra vagy szubkultúra determinálja.

A társadalmat felbomlasztó ellentétek a társadalom általános berendezkedésével kapcsolatban artikulálódtak, bár természetesen előfordulhat, hogy valamely szubkultúra eleve ki akar szakadni az adott társadalomból. Ez utóbbi hozzáállás nem lehet általános, illetve ha mégis, akkor nem következik be szubkultúraharc, mivel az érdekelt csoportok önállósodnak, vagy más társadalmakhoz csatlakoznak.

Az instabil periódus emberének viselkedését egyszerre lehet szokáskövetőnek és célracionálisnak tekinteni. A szubkultúrához való ragaszkodás éppúgy az interiorizált sémák követése útján írható le, mint amikor ez a viselkedésmód a makrotársadalmi struktúrának ad legitimitást. Ugyanakkor a periódus azzal is jellemezhető, hogy az érdekelt csoportok nem fogadnak el számukra előnytelen helyzetet. Vagyis a racionális érdekérvényesítés tiszta modelljét követve optimális feltételeket próbálnak a maguk számára kicsikarni az elérhető eszközök segítségével.

Az ellentmondást egy elitparadigma beiktatásával lehet kiküszöbölni. Eszerint a célracionális cselekvés egyik specifikus módja, a hatalmi harcok logikája az elitközi konfliktusok és az eliten belüli konkurenciaharcok során érvényesül. Az instabilitás periódusait az jellemzi, hogy a társadalmat vezető elit nem alkot egy szubkultúrát, hanem az ellenségeskedő szubkultúrák élén álló, kölcsönösen egymás kiiktatására törekvő csoportokból áll. Vagyis lokalizálni lehet azokat a szegmenseket, ahol a szokáskövetés (a tömegeknél) és a célracionalitás (elitek) dominálnak.

Az elitfogalom, amit használok, nem szociológiai. Vagyis nem gondolom, hogy vannak olyan szociológiailag meghatározható kategóriák, amelyek automatikusan az elitet alkotják. Az elithez a társadalom egészét érintő döntések meghozatalába beleszólni képes egyének tartoznak. Ehhez megfelelő hatalmi potenciálra van szükség. Úgy vélem, nem lehet általános szabályt felállítani arra nézve, hogy miként jöhet létre akkora hatalmi potenciál, amely az adott konstellációban elegendő lehet a klubtagsághoz.

Az instabil periódusokat tehát az jellemzi, hogy tereprendezéssel próbálkozó elitek szervezik zárt szubkultúrává követőiket. A politizálás témája — a tereprendezés — implikálja, hogy a konfliktusokat mindenféle szabály betartása nélkül vívják. A háborúban pedig a szervezett erőszak gyakorlására való képességben megnyilvánuló erőviszonyok döntenek. Ami önmagában elegendő ok arra, hogy az elitek zárt szubkultúráként szervezzék meg kíséretüket, hogy hadseregként harcba vezethessék őket.

Természetesen az éles szembenállás azzal jár, hogy a szubkultúrák integritásának részévé válik a többiek elutasítása, hogy önmagukat a többiek ellenfeleiként határozzák meg. A szubkultúrák elitjeinek hatalmi potenciálja minőségileg is behatárolt. Saját szubkultúrájuk szabályainak megsértése könnyen ahhoz vezethet, hogy kiközösítik őket, mivel biztosan akad a kíséretben olyan konkurens, aki megpróbálja kihasználni a helyzetet, hogy az adott szubkultúra érdekeinek autentikusabb. Képviselével próbálja növelni hatalmi potenciálját. Vagyis az elit részéről igen nagy, esetleg irracionális kockázattal jár a próbálkozás, hogy megegyezéssel próbálkozzon a küzdelem folytatása helyett. Annak végcélja pedig, hogy az adott szubkultúra számára legelőnyösebb berendezkedést erőltessék a társadalomra, általuk könnyen ellenőrizhető politikai terepet alakítsanak ki.

Az instabil állapot bizonyos értelemben önfenntartó rendszer, amelynek fennmaradását a szokáskövetés éppúgy megalapozza, mint a célracionalitás. Ez azzal jár, hogy az átmenetet nem lehet egy egyszerűsített séma segítségével magyarázni. Például, hogy az embereket halálfélelmük bírja rá a hadiállapotot megszüntetni képes központi hatalom létrehozására. Épp ellenkezőleg, a túlélési ösztön ahhoz a közösséghez erősíti a lojalitást, amely tényleges védelmet képes nyújtani, vagyis a szubkultúrához. Azzal sem magyarázható mindez, hogy az emberek egy csapásra elfelejtik sérelmeiket és előítéleteiket, a racionalitás talajára helyezkednek és kölcsönösen előnyös megállapodást kötnek a létrehozandó társadalom alapstruktúrájáról. Józan eszük ugyanis azt mondja,

hogy mihelyt feladják éberségüket, mérséklék céljaikat, könnyű prédává válnak mind a szembenálló szubkultúrák, mind a saját kíséretükön belüli riválisaik számára.

A klasszikus szerződéselméletek különböznek aszerint, hogy a civil társadalomba való átmenet antropológiai átalakulással jár-e. Hobbesnál nem, az ember viselkedésének civilizálódását a Leviatán nyers kényszerével, valamint a szuverén bölcs hosszútávú nevelő munkájával magyarázza. Többek közt azért van szükség a szuverén — mai kifejezéssel élve — totalitárius hatalmára, hogy meg tudja óvni az eredendően fogékony polgárokat a felforgató eszmék hatásaitól. Locke modelljében sem megy át alapvető változáson az ember, csak fordított okból, mint Hobbesnál. Nála az ember elég racionális, hogy a társadalmi szerződést éppúgy betartsa, mint egy üzletember a társaival kötött megállapodásokat. Ezért szükségtelen mind az, hogy alapvetően megváltozzon, mind pedig, hogy totalitárius kormányzatot kreáljon a szerződés be- tartására. Rousseaunál viszont egyértelmű, hogy a társadalmat alkotó ember másmilyen, mint az eredeti állapotban leledző, vagy amelyik túri a zsarnoki elnyomást. Az ő rendszere az általános akarat működésén nyugszik, amely ráadásul eltérhet a közakarattól⁹. A pártokra osztott, manipulációnak kitett és azoknak engedni hajlamos emberek nem képesek artikulálni az általános akaratot. A szerződésnek nála nincs jelentősége, csak annyiban, hogy általa kerül működőképes állapotba vagy manifesztálódik először az általános akarat, amelyet aztán már nem köt semmi. Rousseaunál, bár próbálja valószínűsíteni rendszerét, mégis egyértelmű marad, hogy az általános akaratot működtető ember különleges, átlagemberként elképzelhetetlen lény.

Mindent összevetve, az instabilitás megszűnését nem lehet önmagából levezetni. A klasszikus szerződéselméletek megfogalmazói közül Rousseau értekezett hosszan a problémáról, amely számára úgy merült fel, hogy a szerződést megkötők úgy kell, hogy viselkedjenek, ahogyan csak a szerződés által létrehozott társadalom jótékony hatásának következtében tehetnék¹⁰. Az

ellentmondást Rousseau a bölcs törvényhozó segítségével hidalja át, aki egyrészt kitalálja a törvényeket, másrészt kegyes csalással, a felsőbb hatalmakra való hivatkozás segítségével fogadtatja el azokat népével¹¹.

Lockenak nincs szüksége valamilyen külső beavatkozásra a szerződés megkötéséhez. Az embereket ugyanis a szuverén államokról mintázta, amelyeknek egymáshoz való viszonya megtestesíti a természeti állapotokat¹². A szerződés itt nem hoz létre teljesen újszerű állapotokat, hiszen a természetjog érvényben marad, mint a szerződő államok szuverenitása.

Az instrumentális társadalmi szerződés koncepciójában a stabilitás létrejöttét megalapozó fő tényező a történelmi élmény. Ez a társadalom egészét ért megrázkódtatás, amely nagyjából egyfomlán érinti annak minden alegységét.

A történelmi élmény hivatott magyarázni azt a kérdést, hogy miért fogadják el a többiekhez képest előnytelen helyzetüket a társadalom jelentős szubkultúrái? Más szavakkal, miért fogadják el a többiekkel való együttélés azon szabályait, amelyek szerint sohasem nyerhetnek? Röviden azért, mert még többet veszíthetnek. Pontosabban, a veszteség nem elméletileg; hanem kézzelfogható realitásként jelenik meg.

Az instabil periódusok idején a stabilitáshoz képest mindenki helyzete romlik. Azoké is, akik a tereprendezeit célul kitűzve felborították a meglévő struktúrát. Ahhoz, hogy a stabilitás iránti igény politikai tényezővé váljon, az érdekelteknek veszteségként kell megélni annak megszűnését. Ez az instabil periódusok által temelt történelmi élmény tartalma.

A történelmi élmény hatása abban nyilvánul meg, hogy csökken a társadalom nagy tömegeinek szubkultúraként történő mobilizálhatósága. Csökken tehát a valószínűsége, hogy valaki a tereprendezéshez elégséges hatalmi potenciált tudjon felhalmozni. Növekszik az emberek szokáskövető viselkedésre való hajlama.

A történelmi élmény nálam nem a társadalmi szerződés megkötését, hanem annak elfogadottságát magyarázza. A történelmi élmény bármilyen társadalmi szerződést stabilizálhat, amely képes arra, hogy létrejöjjön. A társadalmi szerződés tehát a szubkultúraharcnak egy olyan állása, többnyire patthelyzete, amely képes elég hosszú ideig fennállni ahhoz, hogy szocializáció útján kezdje el magát újratermelni.

A szerződés nálam, akárcsak Hobbesnál, de facto értelemben szerepel. Érvényessége nem azon múlik, szabad akaratukból járultak-e hozzá, akikre vonatkozik, hanem, hogy képes-e valamely szubkultúra megkérdőjelezni az általa lefektetett struktúrát. Az aktív ellenállás hiányát beleegyezésnek kell tekinteni. Persze nem normatív értelemben, hanem mert a rendszer stabilitását csak specifikus aktivitások fenyegetik.

A rendszer lényege éppen az, hogy ritualizálja a konkurenciaharcot, ezzel minimalizálja a nem rendszerkonform viselkedési módok körét. Illetve, könnyen kezelhetővé teszi azokat a társadalom és a társadalmon kívüliek közötti határvonal meghúzásával. A társadalom működésének mindig vannak olyan mellékfunkciói, amelyeket nem ismerhet el normálisnak, az aktivitások hordozóit pedig a társadalom tagjainak. A bűnözők és az eretnekek mindig úgy részei a társadalomnak, hogy azon kívül állnak. A társadalom mindig ezekkel szemben határozza meg önmagát, ezek megsemmisítése tartja fenn erőszakszervezeteit. A társadalom és a társadalmon kívüliek viszonya állandó modellje az instabil állapot szubkultúraharcának. Ugyanakkor a stabilitás indikátora is az, hogy mennyire egyértelmű ez a választóvonal. Minél szélesebb az a sáv, ahová az átmeneti kategóriákat besorolják a társadalom és a társadalmon kívüliek közé, annál labilisabb az egyensúly. Már csak azért is, mert kisebb kockázattal jár a tereprendezési szándék manifesztálódása és a kíséret szubkultúraként történő megszervezésének első lépései.

A stabilitás védelme érdekében szükség van arra, hogy mindkét kategóriát az erőszakszervezetek hatókörébe vonják. Az ellenük való fellépés

hatékonysága persze attól függ, mennyire elfogadottak az ismérvek, amelyek alapján valakit köztörvényes bűnözőnek vagy eretneknek tekintenek. Az utóbbi kategória alatt azokat értem, akik ideológiai alapon (vagyis egy más makrostruktúra víziójára vagy példájára hivatkozva) megkérdőjelezzik a társadalmi szerződés érvényességét. Eretnekek mindig maradnak a társadalmi szerződés kárvallottjai köréből, akiket eleve ilyenek tekintenek. Utána a hatalmi harcok egyik manőverévé válik, hogy újonnan létrejött ideológiai konstrukciók képviselőit az eretnekek közé lehessen sorolni, vagyis exkommunikáció útján kivonni a konkurenciaharcból. A társadalmi szerződés tartalma a szubkultúrák közötti meghatározott status quo-t szentesíti. A legitim politizálást eme keretek tiszteletben tartása jelenti. Az erőviszonyok eltolódásának a lehetősége része a szerződésnek, amely a konkurenciaharc ritualizált szabályait tartalmazza. Vagyis létrehozza a politikai terep adott struktúráját, de azt nem írja elő, kik foglalják el annak kulcspozícióit.

A társadalmi szerződés tehát nem ad senkinek szuverenitást (amire Hobbes és Rousseau kihegyezi elméletét), feltéve, ha — az instrumentális szerződéselmélet nyelvezetére lefordítva — abszolút hatalmi potenciált értünk ezalatt. A szuverenitás problematikája ebben a fogalomkörben úgy értelmezhető, mint a szokatlan eszközök használatának lehetősége. Legitim politizálás csak az elfogadott eszközök használatában nyilvánulhat meg, mivel csak ilyen esetben lehet biztosan számítani az engedelmességre.

A szuverenitásnak azonban az a lényege, hogy birtoklója felfüggesztheti a törvényeket (Carl Schmitt)¹³. Az erre adott jogi biankó felhatalmazások azonban nem jelentenek garanciát, ha valaki nem elfogadott módon akar politizálni. Hogy esetleg mégis eltúrik, az inkább a hatalmi potenciál nagyságának köszönhető, illetve minőségi jellemzőinek. Az instrumentális társadalmi szerződés elméletébe az abszolút szuverenitásnak megfelelő hatalmi potenciál értelemszerűen a szerződés megkötésekor érhető tetten.

Az instabil periódus szubkultúraharcának győztese rendelkezik ilyennel, amikor a polgárháború háttérében semmilyen eszköz sem számít szokatlannak az utóvédharcokat vívó csoportok ellen. A felhalmozható hatalmi potenciál mennyisége és minősége korszakfüggő. Az instabil, vagy ahhoz közel álló konstellációk értelemszerűen kedveznek nagyobb, akár tereprendezésre is alkalmas hatalmi potenciál felhalmozásának.

A stabilitás állapotának, mint már említettem, egy szubkultúraként működő elit felel meg. Mivel a hatalmi harcok eszköztárából ez esetben a szubkultúraszervezés hiányzik, az adott szabályokhoz való alkalmazkodással lehet sikereket elérni. A kíséret felől sem nehezedik a hatalmi harcok résztvevőjére más irányba ható nyomás. Az eltérő eredetű hatalmi potenciállal rendelkező elitek számára fontosabbá válik az egymással való kommunikáció, mint az általuk képviselt szubkultúra érdekeinek következetes képviselete. Az elit tehát egyre inkább zárt szubkultúrává változik a társadalommal szemben. A társadalomban is hasonló homogenizáció indulhat be, amely természetesen nem terjed ki a társadalmon kívüliekre. A két állapot közti átmenetet nem lehet automatizmusként elképzelni, bár erős a kísértés, hogy ingamozgásként írjuk le azt. Eszerint valamely stabil állapot alkalmatlanná válik jelentős társadalmi csoportok integrálására, mire azok tereprendezés céljából felrúgják a politizálás bevett szabályait, és ezzel a szubkultúraharc állapotába süllyesztik a társadalmat. Az instabil időszak addig tart, amíg a társadalomnak elege nem lesz az általános létbizonytalanságból és eme élmény alapján megköthetővé válik a társadalmi szerződés. A létrejött rendszer elkezdi újratermelni magát, amíg újfajta kihívások miatt lehetségessé nem válik a tereprendezés.

A vázolt konceptuális séma segítségével átmeneti állapotok és kisebb léptékű átalakulások is magyarázhatók. Nem feltétlenül van például szükség a társadalom szubkultúrákra történő dezintegrációjára jelentős tereprendezés véghezviteléhez. Sem arra, hogy a szembenálló szubkultúrák erőszakos eszközökkel lépjenek fel egymással szemben. Másfelől arra sincs garancia, hogy

egy adott berendezkedés valóban tartósan fenn tud maradni a társadalmi szerződés megkötése után. Lehetnek elhibázott szerződések, amelyek béke helyett a fegyverszünet állapotának felelnek meg. És még hosszan lehetne sorolni a gyakorlati példákkal is illusztrálható elméleti lehetőségeket.

Úgy vélem, ezt a rugalmasságot igazolja, hogy nem kész magyarázatul szolgál, hanem elemzési mátrixként. Mint ilyennek, az a feladata, hogy olyan szempontokat is be lehessen kapcsolni a társadalmi átalakulások dinamikájának vizsgálatába, amelyek a strukturalista-funkcionalista paradigma fogalomhálóján átcsúsznak.

A klasszikus szerződéselméletek velejárója, hogy idealizálnak társadalmi állapotokat és a hozzájuk vezetőaktusokat. Hobbesnál a polgárháború szörnyűségei vannak kidomborítva, amelyek mellett eltörpülnek Leviatán legvadabb túlkapásai. Rousseaunál a zsarnoki önkény hatásai vannak feltüntetve annyira elviselhetetlenként, hogy megszüntetése megér egy kis forradalmi purgatóriumot.

A korlátlan szuverenitást meg lehet alapozni a stabilitás védelmében játszott szerepével épp úgy, mint a szükséges átalakulások végrehajtásához szükséges nélkülözhetetlen eszköz voltával. Fordítva pedig lehet érvelni azzal, hogy minden hatalmat emberek gyakorolnak, akik hajlanak az önkényre, a korlátlan hatalom így korlátlan önkény melegágya lesz. Az ellenőrizhetetlen önkény pedig a legnagyobb veszélyt jelenti a polgárok nyugalma, így a lojalításra, végső soron a rendszer stabilitására nézve.

Az instrumentális társadalmi szerződéselmélet nem foglal eleve állást a stabilitás vagy az instabilitás üdvös vagy átkos mivoltáról, de még hasznosságáról sem. Az elemzés egy konkrét állapottal, annak átalakulásával kapcsolatban mind a két konklúzióval végződhet. Lehet egy instabil periódust a későbbi sikeres társadalmi szerződés elengedhetetlen velejárójának tekinteni, és persze lehet az érintett elitek hibájaként előállt katasztrófaaként kezelni, amit jobb lett volna bármi áron elkerülni. Egy elitek közötti kompromisszumot lehet

„dicsőséges forradalomként” apologizálni, mint a későbbi békés virágzás megalapozóját, fordítva pedig el lehet ítélni, mint csaláson és öncsaláson alapuló tüneti kezelést, amely a tényleges problémák lefojtásával egy későbbi még nagyobb katasztrófát idézett elő. A fogalmi keretet arra szánom, hogy a lehető legtöbb szempont együttes figyelembe vételét tegye lehetővé a társadalom átalakulásának hosszabb vagy rövidebb szakasza vizsgálatánál.

Jegyzetek

1. „... ameddig nincs közhatalom, amely mindenkit kordában tart, addig az emberek olyan állapotban élnek, amit háborúnak nevezünk, ez pedig mindenki háborúja mindenki ellen.” — Thomas Hobbes: Leviatán. 1970. 108. o.
2. „Készségesen elismerem, hogy a polgári kormányzat a megfelelő orvosság a természeti állapot kellemetlenségeire, amelyeknek minden bizonnyal nagyoknak kell lenniük, ha az emberek bírák lehetnek saját ügyeikben...” — John Locke: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről: hatásköréről és céljáról. 1986. 47. o.
3. „Rousseau does not claim that pre societal man was vicious or the natural enemy of every other man, or that he had no gregarious instinct at all, but he does claim that the life of the individual was dominated by the amoral, unreflective pursuit of his own welfare.” — Masterpieces of World Philosophy. 1990. p. 312.
4. „...az egész emberiség általános törekvéseinek elsősorban az újabb és újabb hatalom iránti örökös és szüntelen vágyat tartalmazzák, mert ajóléthez szükséges pillanatnyi hatalmát és eszközeit továbbiak megszerzése nélkül nem tudja biztosítani.” — Hobbes: i.m., 85. o.
5. Reading Rawls critical studies on Rawls A Theory of Justice. - Norman Daniels eds. P. XVIII.
6. „...könnyen megítélhetjük, milyen életmódot folytatnának azok, akiknek nem kell semmiféle közhatalomtól tartaniuk, ha arra az életmódra gondolunk, amelybe a korábban békés kormányzat alatt élő emberek polgárháború idején lesüllyednek.” — Hobbes. i.m., 109. o .
7. Pierre Bourdieu: The Logic of Practice. 1990. p. 62.
8. Max Weber: A politika mint hivatás. 1989. 6. o.
9. Rousseau: i.m., 492-493. o.
10. „...az okozat okká legyen, a társadalom szelleme, jóllehet csak az alkotmányból fakad, eleve felügyeljen az alkotmány bevezetése fölött, s az emberek már a törvények előtt olyanok legyenek, amilyenné a törvények által kell válniuk.” - Rousseau: i.m., 506. o .
11. Rousseau: i.m., 503-506. o.
12. „...mivel a világon mindenütt természeti állapotban vannak az összes uralkodók, valamint a független állam vezetői, ezért nyilvánvaló, hogy a világon mindig voltak és mindig is lesznek természeti állapotban lévő emberek.” - Locke. i.m., 48. o.
13. Carl Schmitt: Politikai teológia. 1992. 1-8. o.

A hatalmi harcok logikája

(hatalomgyakorlási technikák)

Hatalmi harcok logikája alatt a politikai módszerek hatásmellékhatás-, visszahatás-mechanizmusait értem.

A logika a személyközi viszonyokban érvényesül. A logika kifejezés implikálja, hogy itt önérvényesítő mechanizmusokról van szó. Tiszta formában azonban aligha érhetőek tetten ezek, mert a politikai tevékenység mindig komplex. Az itt leírt törvényszerűségek egyszerre és egymásra hatva érvényesülnek.

A hatalmi harcok logikájának elemei egy többdimenziós hálót alkotnak, amely segítségével az adott politikai fenomént elemezni lehet.

Maga a politikai fenomén is konstruált, mert az interdependencia általános. Mindig el kell vonatkoztatni egy sor olyan tényezőtől, amely ténylegesen befolyásolja az adott fenomént.

A hatalmi harcok logikája másfelől nem egyszerűen a logikák halmaza. Az egyenként leírható szabályszerűségek, bár hatásuk sokszor kioltja egymást, mégis egy deduktív sémába állnak össze.

Az alaptétel, amelyből a séma levezethető, így hangzik: a hatalmat nem lehet egyedül gyakorolni, hanem csak csoportosan. Ezt a csoportot nevezem én kíséretnek.

A hatalmi harcok a hatalmi potenciál növeléséért folynak. A hatalmi potenciál mások befolyásolásának valószerűsíthető lehetősége. Megkülönböztetendő a hatalomtól, amely csak érvényesülése pillanatában létezik. A hatalom a realizált hatalmi potenciál. Mindazonáltal, mivel a hatalom szubjektumai és objektumai emberi individuumok, ezért a hatalmi potenciál érvényesülése sohasem lehet automatikus. Így a hatalmat meg kell különböztetni a hatalmi potenciáltól. A hatalmi harcok szubjektíven folyhatnak a hatalomért,

tényleges eredménye azonban mindig a hatalmi potenciál növekedése-csökkenése, átalakulása.

A hatalmi potenciál sok összetevőjű fenomén. Legszembeötlőbb része a politikai terepnek a hatalmi harcok által ellenőrzött rész. A politikai terep a hatalmi pozíciók strukturált együttese. A hatalmi harcok résztvevőjének hatalmi potenciálja attól függ, mekkora és milyen szegmensét ellenőrzi a politikai terepnek.

A másik kulcsfontosságú összetevő a reputációból adódó tekintély. Ez nem más, mint a megelőző politikai sikerek alapján a környezetben kialakuló engedelmeskedési reflex.

A hatalmi potenciál éppen úgy, mint összetevői, minőségileg és mennyiségileg kötött tényezők. Mások befolyásolási készsége meghatározott személyi körre, meghatározott témákban és meghatározott mértékben érvényesül potenciálisan. Ebből is adódik a hatalmi harcok résztvevőit motiváló törekvés: abszolutizálni e hatalmi potenciált, kitolni annak mennyiségi és minőségi korlátait. A hatalmi harcok általánosan érvényesülő szabályszerűségei abból adódnak tehát, hogy azokhoz a kíséretre van szükség. A politikai terep bármely számottevő szegmensének ellenőrzése elképzelhetetlen kíséret nélkül. Első lépésként meg kell szervezni azt. A hatalmi harcok stádiumokra osztását azért nem tartom relevánsnak, mert mind a megszervezés, mind a terjeszkedés, mind a megtartás alapvetően ugyanazon módszerek összessége.

A hatalmi potenciál több, mint összetevőinek mechanikus összege. A kíséret működése az, ami legnagyobb befolyással van arra, hogy az összetevők hatékony felhasználása milyen és mekkora potenciált eredményez.

A hatalmi harcok egyik legfontosabb aktivitása ebből adódóan a kíséretszervezés. A kíséret vezetője abban érdekelt, hogy annak tagjai lojálisak legyenek és emellett külön-külön is minél nagyobb hatalmi potenciállal rendelkezzenek.

A tipizálás elkerülhetetlen abban a vonatkozásban, hogy melyek a lojalitás fő forrásai. Bár nyilvánvaló, hogy tiszta formában nem fordulnak elő, mindazonáltal a kíséret szervezésével kapcsolatban ezek a szempontok érvényesülnek valamilyen kombinációban.

A lojalitás klasszikus forrása az anyagi érdekeltség. Természetesen ez sem mechanikusan értendő, vagyis, hogy eléggé megfizetik-e a kísérettagot. Anyagi érdekeltségen azt értem, hogy az adott kísérethez való tartozás a hatalmi potenciál növelésének vagy legalább megtartásának legbiztosabb módja. A hatalmi potenciálnak pedig a tekintély is része. Az anyagi alapú lojalitás megingatásához tehát nem feltétlenül elegendő, hogy felkínáljanak egy nagyobb anyagi juttatásokkal járó pozíciót egy másik kíséretben. Ettől visszatarthatja a kísérettagot többek között egy ilyen lépéssel esetleg együtt járó tekintélyvesztés, vagy pedig a hosszú távú karrier lehetőségének beszűkülése és még sorolhatnám.

Az anyagi érdekeltség automatikus érvényesülése is egy aleset, amelyet más tényezők is elősegíthetnek. Például, ha az adott kísérettag eleve zsoldosként kerül be a csapatba, vagy ha egyszerűen nincsenek hosszabbtávú ambíciói.

Az anyagi érdekeltségű lojalitást a meghatározásból adódóan nem feltétlenül rendíti meg a jövedelmek vagy akár a hatalmi potenciál csökkenése. Amennyiben a kíséret tagja ezt átmeneti állapotként könyveli el, lojalitása töretlen marad.

Az anyagi érdekeltségen alapuló lojalitás tehát benntartja a kíséretben annak tagját, ameddig az a hatalmi potenciál növelését az csoporthoz való tartozásban látja. Morfológiailag azonban ez nem mindig egyértelmű, mert a kísérettag szabadon dönthet a hatalmi potenciál összetevőinek szerepéről, valamint az időperspektíváról, amelyre kivetíti esélyeit.

Mindezt a politikai terep, egészét figyelembe vevő elhelyezkedés is befolyásolja. Vagyis olyan helyzet is előállhat, amikor a kíséret hatalmi potenciálja nem növekszik, esetleg csökken, de az adott csoport tagjaira nem

mutatkozik kereslet és nem nehezedik komoly nyomás, amely átállásra készíthetné őket.

Természetesen az anyagi érdekeltségen alapuló lojalitás szilárdságát nemcsak a kíséret egészének helyzete határozza meg, hanem a kísérettag pozíciójától is függ a kíséreten belül. Az pedig megint csak megítélés kérdése, hogy valaki a csoport egésze hatalmi potenciáljának növelésére vagy saját, a csoporton belüli pozíciójának javítására összpontosít. Ez egy további szempont, amelyet a kíséret vezetőjének figyelembe kell vennie.

A kíséret vezetőjének, amennyiben úgy ítéli meg, hogy kísérete meghatározott tagjainak lojalitása anyagi természetű, ennek megfelelő lépéseket kell tennie. Első sorban (ahogy már említettem) a hatalmi potenciál növelését kell biztosítani.

Mivel az anyagi alapú lojalitás csak az egyike (ráadásul az is sokféle cselekvést indukálhat) a lehetséges lojalításoknak, kezelésére aligha van univerzális recept. Összességében a kíséretvezetőkre nehezedő sikerképyszert erősíti.

Amennyiben ideáltipikus állapotot konstruálunk, akkor elméletben leírhatjuk, hogy anyagilag érdekelt kíséretvezető hasonló motíváltságú követőkből álló csoportja miként működik. Ezen állapot leírását nem is kell hosszan részletezni, hiszen ebben az esetben politikai vállalkozásról van szó. Működése olyan lesz, mint egy jól vagy rosszul megszervezett részvénytársaságé. A kíséreten belül az eredmények fényében kialakul egy hivatalos és nem hivatalos belső szervezettség, amely a csoport hatalmi potenciáljának a gyarapodását biztosítja. A kíséret tagjai abban az esetben kezdenek manővereket, amennyiben a dinamika megtörtik. Ilyenkor vagy más kísérethez pártolnak, vagy pedig megpróbálják a csoport belső struktúráját átalakítani. Ez utóbbi elképzelhetetlen a hatalmi harcoknak a kíséreten belüli kiéleződése nélkül.

A lojalitás következő forrása az ideológia. Az ilyen alapon motivált kísérettag addig marad a csoportban, ameddig az az adott ideológiát követi.

A szubjektív elem az ideológiai alapú lojalitás működését az anyagihoz hasonlóan mechanikusan kiszámíthatatlanná teszi, mivel egy általános ideológia részesetekre történő alkalmazása viták és ellentétek kimeríthetetlen forrása.

A kíséret vezetője ideológiai alapon szervezett csoportja összetartása érdekében nem annyira az eredeti eszmekörhöz kell hogy ragaszkodjon, hanem meggyőzően kell bizonyítania, hogy aktuálpolitikai lépései abból következnek. Bármennyire is jól csinálja ezt, nincs garancia arra, hogy valamelyik lépése nem vált-e ki meghasonlást, nem tűnik-e fel eretnekségnek. Az eretnekség bármikor felütheti a fejét, ahogy a kezdeti állapotokhoz képest egyre bonyolultabb szituációkban kell manőverezni.

Az ideológiai alapon történő kíséretszervezés tipikus esete a szekta. Kis létszám és elnyomott helyzet, a hatalmi potenciál növelésének racionálisan megalapozható perspektívája nélkül is egy erős kohéziójú kíséret tartható fenn. A deprivált állapot, a marginalizált helyzet egyszerű ismétlődő funkciókra korlátozza a politikai lépéseket, amelyeknek erős ideológiai alapja van. Amennyiben a sikerek mutatkoznak, a hatalmi potenciál növekedik, úgy szaporodnak el a nehezen megideologizálható politikai lépések. A kíséret vezetőjének ebben a helyzetben meg kell kísérelnie továbbfejlesztenie az alapideológiát. Vagyis meg kell nyerni a kíséretet a továbbfejlesztett változatnak. Ha ez nem megy, akkor legalább biztosítani kell az ortodoxiát és az ellenfeleket eretnekként feltüntetni.

A lojalitásnak lehetnek politikán kívüli forrásai is. Ez alatt azt értem, hogy a lojálisan viselkedő kísérettagot a politika szempontjából semleges tényezők motiválják. A rokonsági kapcsolatok, a személyes szimpátia tartoznak ebbe a körbe. Mivel a lojalitás forrása politikán kívüli, annak elvesztése sem politikai alapon történik. Természetesen ez egy ellent- mondásos helyzet, amelyben az asszimetria erősebb, mint más esetekben. Ilyenkor ugyanis a hatalmi harcok

részvevője politikai célzattal használ fel nem politikai alapon nyújtott támogatást.

A nem politikai motivációjú támogatás politikai felhasználása hosszútávon a más jellegű kapcsolatokat is átítatja. Amint ez bekövetkezik, a lojalitásnak ez a faja is átalakul, még ha külső jegyeiben megmarad is barátinak, rokoninak stb. A hatalmi harcok résztvevője számára nem lehet politikamentes semmilyen viszony, amely a hatalmi potenciálra kihat. Amennyiben vannak ilyenek, akkor is döntés kérdése, hogy időt szakítson rájuk. Amikor a semleges kapcsolatnak van valamilyen, a politika irányába mutató dinamikája, az a hatalmi harcok eszköztárába sorolja azt.

A lojalitás külön forrása a beágyazottság. Beágyazottság alatt a kísérettag más kísérethez történő csatlakozása lehetőségének csökkenését értem. Lényege egyik oldalról az, hogy a kísérettag képességei és kapcsolatrendszere alkalmazkodik az adott csapathoz, ezért abból kiszakítva elértéktelenednének; a másik, hogy ilyenné válik a reputációja, vagyis mások sem tudják a kíséret tagjaiként elképzelni. A kíséret vezetője számíthat rá, hogy amennyiben sikerül hosszú időn keresztül összetartania csapatát, akkor annak sok tagja beágyazódik és ilyen alapon a végsőig is lojális marad. A lojalitás problematikája másképp fogalmazva ugyanaz, mint a hatalmi harcokban résztvevők motivációjának kérdésköre. A kíséretvezető szempontjából követőinek motivációs bázisa abból a szempontból fontos, hogy kitart-e a kísérettag a csoportban vagy pedig átpártol. Megelégszik eddigi helyzetével, vagy erősebb pozíciót akar elfoglalni. A hatalmi harcok eleme a manipuláció a kíséret összetételével. Illetve ebben nagyon is erőteljes kényszerítő tényezők hatnak. Ha valaki igen korlátozott hatalmi potenciállal indul, vajon elkerülheti-e, hogy ideológiai alapon toborozza híveit? Alighanem van valamilyen belső dinamikája is egy kíséretben belüli átalakulási sorozatnak. Elméletem alapbeállítottságával lenne azonban ellentétes, ha „evolúciós” vagy akár „civilizációs” (spengleri értelemben) sémákba rendezném megállapításaimat. A hatalmi harcoknak éppen az a

lényege, hogy résztvevőjének módszerek széles választéka áll rendelkezésére, amelyek megfelelő kombinációja bármely vastörvényt ellensúlyozhat. Természetesen ideigóriág és bizonytalan mellékkövetkezményekkel, amelyek esetleg nagyobb kárt okoznak, mint amelyek elkerülése érdekében vállalták őket.

Ha a kíséret összetételével való manipulációról beszélünk, a kísérettagok manipulációján túl politikai karakterük más összetevőit is figyelembe kell venni. Elsősorban politikai szakértelmüket, más szóval a hatalmi harcokban való jártasságukat. Ez megintcsak egy sokösszetevős tényező, amelynek elemei ráadásul szorosan összefüggnek.

Vannak olyan könnyen lokalizálható elemei, mint például a politikai terep ismerete. De a politikai terep nemcsak a pozíciók összessége, hanem az érvényes szabályok, szokások is, amelyek szerint a politikai folyamatok zajlanak. Mivel ezen szabályok igen nagy hányada nem hivatalos, ezekről csak a hatalmi harcokban való tényleges részvétel útján lehet tudomást szerezni.

Ugyanígy a tényleges részvételhez kötődik az információk egy még egzotikusabb csoportja — a hatalmi harcok releváns résztvevőinek ismerete. Ez alatt olyan tényeket értek, amelyek ismerete a szereplők cselekvéseinek előrejelzését pontosítja, példának okáért a hatalmi harcok résztvevője tényleges hatalmi potenciáljának ismerete. Ehhez reális képpel kell rendelkezni reputációjáról, kíséretének belső viszonyairól, szövetségeseinek kilétéről és elkötelezettségük fokáról, motivációjáról, hatalmi potenciáljáról stb. Az effajta információ értelemszerűen gyorsan elavul, értéke csak addig van, ameddig érvényes.

A képességek, amelyektől a politikai szaktudás fenti elemei élni kezdenek, tulajdonképpen megfoghatatlanok. A kommunikációs készség, gyors helyzetfelismerés, a kitartás és következetesség mind felorolhatók, de sem külön, sem együtt nem adják ki a politikai érzék, a politikai tehetség, vagy a régiek szavajárását idézve, a politikai virtus lényegét. Mivel ez elemeire nem

bontható, más tényezőkre vissza nem vezethető, nagyjából mindegy, hogyan nevezzük el.

Amit különösen hangsúlyozni kell a politikai szaktudással kapcsolatban, az annak múltbéli és aktuális gyakorlathoz kötöttsége, vagyis a politika képzőművészet jellege. Ráadásul olyan ágban, ahol az irányzatok megjelenése, terjedési sebessége és keveredése kiszámíthatatlan. A konjunktúra hullámmozgása pedig alkotóerejük teljében leledző klasszikus mestereket is munkanélkülivé, kezdő amatőröket divatos szerzőkké tehet.

Amennyiben a politikai szaktudás eleme a gyors alkalmazkodókészség, ez esetben kreálható egy vastörvény annak hosszútávú érvényesüléséről. Aki nem képes gyorsan alkalmazkodni, az nem igazi szakember, tehát minden „vesztes” amatőr, hacsak a politikából való kilépést nem vesszük be a gyors alkalmazkodás egyik módozataként. Akkor viszont a siker megintcsak keveset bizonyít.

A hatalmi harcok résztvevője szempontjából az a legfőbb probléma, hogy minél nagyobb a kísérethez tartozók politikai szaktudása, annál valószínűbb, hogy konkurensként fognak fellépni. Másfelől azonban a politikai terep nagyobb szegmenseit nem lehet a hatalmi harcokban jártas kísérettagok nélkül ellenőrizni.

A kísérethez tartozóknak a politikain túl különböző szakmai jártasságra is szükségük van. A kíséret potenciálját reagálókészségének sokfélesége is adja. Bizonyos, nem politikai jellegű kihívások előre láthatók, és az ezekre történő válaszokhoz szakemberekre van szükség. A standard szakmai jellegű kihívások létrehozzák a kényszert, hogy a kíséret vezetője a megfelelő szaktudással rendelkező káderekből állítsa össze csapatát.

A politikai szaktudás többnyire nem különül el személyekre specializálva. A hatalmi harcok arra kényszerítik a politikai szakembereket, hogy jártasságot szerezzenek valamely, a kíséret szempontjából fontos területen, illetve a más

orientációjú szakembereket arra, hogy politikai tapasztalatokat halmozzanak fel a területükre is hatással levő politikai szempontok kezelésére.

Az sem egyértelmű, hogy a kíséret vezetője abban érdekelt, hogy csapatának tagjai minél több szakmai tudással rendelkezzenek, ami által biztosítják a kíséret sokirányú reakciókészségét és kevésbé legyenek jártasak a politikában, ami által csökken a veszélye annak, hogy konkurensként lépjenek fel a vezérrel szemben. A hatalmi harcok átítatják ugyanis a nem tisztán politikai ügyeket is. Amennyiben az illetékes kísérettagok nem képesek ezeket a szempontokat figyelembe venni, esetleg nagyobb problémákat okoznak, mint a szakmai inkompetencia. Az is politikai döntés, illetve politikai küzdelmek kérdése végső soron, hogy valamely szféra belső logikáját milyen mértékben hagyják érvényesülni.

Vagyis a szakmai és politikai jártasság arányával történő manipuláció a kíséret megszervezésekor nem rendelhető alá valamely univerzális receptnek. Minden megoldásnak vannak hátulütői, amelyeket helyesen kell kalkulálni és dönteni arról, hogy az adott konkrét szituációban mi az optimális kombináció.

A kíséret vezetőjének az az alapmotivációja, hogy növelje hatalmi potenciálját. Ehhez meglévő pozícióit és reputációját optimálisan kell felhasználnia, vagyis úgy, hogy növekedést érjen el mindkét téren. Ebben pedig annak van döntő szerepe, hogy kísérete lojális és hatalmi potenciállal bíró emberekből álljon. A lojalitás lehetővé teszi a csoportmunka, vagyis a csoporton belüli munkamegosztás és az együttműködés megszervezését. A vezetőnek, ha optimálisan akarja ezt megoldani, tisztában kell lennie a kíséretét alkotók motivációival, szaktudásával és a többiekkel fenntartott viszonyával. Ezek alapján tervezhet hosszabb-rövidebb távra. A sikerképesszertől való relatív függetlenedés alapfeltétele a hosszútávú stratégiák követésének. Tehát a kíséreten belüli személyközi viszonyok alakításának is vannak törvényszerűségei.

A kíséret felépítésének alapvető eleme a koncentrikus körökben való elhelyezkedés. Ilyen körökből sokat lehet konstruálni, elméleti szempontból azonban egy válaszvonalnak van igazi jelentősége, amely a belső és külső kíséretet elválasztja.

Több szempont jöhet szóba, mint elv a két kör elválasztására. Az első a kézenfekvőbb — a kísérettagok önálló hatalmi potenciálja. Vagyis a belső kíséretet a csoport azon tagjai alkotják, akik elég befolyásosak ahhoz, hogy a legfontosabb döntések meghozatalakor véleményüket ne lehessen figyelmen kívül hagyni.

A másik szempont a kíséret vezetőjének, mint fizikai személynek a lehetőségei. Fizikai lehetetlenség egy nagyra nőtt kíséret minden tagjának egyforma figyelmet szentelni, minden felmerülő problémát figyelemmel kíséreni, minden döntéshozatalban részt venni. A kíséret vezetőjének, összpontosítania kell a legfontosabb ügyekre, ami azzal jár, hogy másokat le kell adnia a kíséret megfelelő tagjainak.

A belső körbe tehát a kíséret vezetőjével intenzív kapcsolatban állók tartoznak, valamint a legnagyobb hatalmi potenciállal rendelkező kísérettagok.

Tulajdonképpen egy harmadik, már említett szempont a döntő: a legfontosabb döntések meghozatalában részt vevők köre. Megint csak meg lehet határozni egy ideáltipikus állapotot a belső kíséret összetételéről. Eszerint a kíséret belső körét az annak vezetőjével állandó kapcsolatban álló, a legfontosabb döntések meghozatalában részt vevő legnagyobb hatalmi potenciállal rendelkező kísérettagok alkotják.

Amennyiben a három ismérv nem ugyanazon személyekre vonatkozik, az konfliktusok forrása lehet. A konfliktusok azonban majdhogynem szükségszerű velejárói egy aktív kíséretszervező politikának. A fenti meghatározás ugyanis implikálja, hogy a belső kísérethez való tartozás tényleges ismerve a kísérettag hatalmi potenciálja, amely esetleg független a kíséret vezetőjétől. A vezető aligha engedheti meg magának, hogy a belső kör kétséges lojalitású, jelentős

hatalmi potenciállal bíró, ebből következően egymással és a vezetővel is konkuráló egyénekből álljon. E folyamat végpontja: a vezető alvezérei bábujává válik, hatalma szimbolikus lesz.

Az ideáltipikus állapot tehát csak akkor kielégítő a kíséret vezetője számára, ha fordított irányban alakul ki. A kíséret vezetője a hozzá lojális kísérettagokkal kommunikál intenzíven, bevonva őket a legfontosabb döntések meghozatalába, ami által azok a kíséretben belül a legnagyobb hatalmi potenciállal fognak rendelkezni.

Ebből következően a kíséret vezetőjének több módszer áll rendelkezésére az ideáltipikus állapot eléréséhez. A nagy önálló hatalmi potenciállal rendelkező kísérettagoknak vagy a lojalitását kell biztosítani vagy ki kell őket iktatni. Az önálló hatalmi potenciállal nem rendelkező, de a döntéshozatalban részt vevő bizalmasoknak növelni kell a hatalmi potenciálját vagy ki kell iktatni őket.

Mivel a gyakorlatban az átmeneti állapotok állandósulnak, a belső kíséretrehoz tartozó két típust érdemes definiálni, mint a hatalmi harcok során figyelembe veendő kategóriákat. Az önálló hatalmi potenciállal rendelkező, a kíséret vezetőjéhez feltételes lojalitással kötődő kísérettagokat nevezzük vazallusoknak, a kíséretvezető által delegált hatalmi potenciállal rendelkező, ezért feltétlenül lojálisokat pedig kegyenceknek.

Az utóbbiak mellett szóló legfontosabb érv az, ami a meghatározásban is szerepel: önálló hatalmi potenciál híján feltétlenül hűségesek a vezetőhöz. Annak viszont emiatt saját tekintélyét kell delegálnia, hogy a kegyenc érvényesülni tudjon a neki juttatott pozícióban. Ezzel két dolgot kockáztat a kíséret vezetője: egyrészt a kegyence által elkövetett hibák az ő tekintélyét csökkentik, másrészt természetes céltáblájává válik a vazallusok támadásainak. A két szempont hatásmechanizmusa összefonódik. A kíséretbe nem beágyazódó kegyenc külön kis kíséret híján könnyű prédája a vazallusoknak, akik az általa birtokolt pozíció megszerzése árán gyarapíthatják hatalmi potenciáljukat. Az ilyen manőverek valószínűsítik a kegyencek kudarcát. Ráadásul a vezető helyére

pályázó vazallusok tudatosan is rájátszanak erre az effektusra, a beágyazottság híján népszerűtlen kegyencek megtámadásával csökkenthetik a vezető hatalmi potenciálját és növelhetik sajátjukat.

A belső kíséret kegyenc tagjai vagy boldogulnak feladatukkal vagy nem. A siker elkerülhetetlen velejárója a saját hatalmi potenciál kiépülése, vagyis kíséretben belüli helyzetét tekintve a kegyenc átalakul vazallussá — a kíséret vezetője szempontjából feltételes lojalitásúvá. A kudarc, amely a kegyenc működését kíséri, áttevődik a pártfogójára. Természetesen nem azonnal és nem automatikusan. A kíséret vezetőjének többnyire van ideje megvonni támogatását a kudarcokkal terhelt kegyenctől. Az helyzeténél fogva kiválóan alkalmas a bűnbak szerepének eljátszására. Minél inkább vonakodik a kíséret vezetője bűnbakot csinálni kudarcot vallott kegyencéből, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az megtépázza tekintélyét, csökkenti hatalmi potenciálját.

Az ezzel ellentétes séma is veszélyeket rejt magában. Ha a kíséret vezetője nem áll ki teljes súlyával kegyence mellett vagy túl könnyen megvonja támogatását, azzal mintegy borítékolja a kudarcot. Ez pedig, amennyiben tendenciává válik, oda vezet, hogy a kíséret vezetője egyedül marad vazallusai közt, egyre szűkülő mozgástérrel.

A belső kíséretbe való beemelés, illetve az oda történő rekrutációval való manipuláció a kíséretszervezés egyik eszköze, amely ismét csak ráirányítja a figyelmet a kettő között húzódó határvonalra. Ezzel együtt a különbségre, amely a két csoport kezelésében mutatkozik.

A külső kísérettel történő kapcsolattartás közvetett propagandaeszközök segítségével közvetített. A külső kíséret tagjai nincsenek birtokában mindazon információknak, amelyek alapján a belső kör tagjai megítélik a vezető tevékenységét. Ez utóbbiak ismernek minden tényezőt, motivációt és a döntés lehetséges következményeit is, nagyjából egyforma mélységig tudnak kalkulálni. Értelemszerűen ismerik a döntéseket is, azokkal együtt, amelyek akciók, cselekvések elhalasztásáról, mellőzéséről szólnak. A döntéskényszer

egyforma nyomása alatt élnek. A külső és belső kíséretet összekötő kommunikáció két ellentétes irányú és tartalmú, de párhuzamosan folyó aktivitásból tevődik össze. Jelesül, a fentről lefelé irányuló demagógiából és a közvélemény lentől felfelé ható nyomásából. Mindkettő elkerülhetetlen következménye annak a ténynek, hogy a politikai döntések meghozatalához szükséges tudás (képességek és információ), mint a politikai hatalom legfőbb összetevője, nem oszlik el egyenletesen a társadalomban. Nem is osztható el. A politikai terep sohasem teljesen lapos. A politikai szaktudás egyenetlen eloszlása a társadalomban oka és következménye a politikai terep hierarchikus és hierarchiák által tagolt voltának.

A fentről lefelé irányuló manipulatív cselekvések demagógiaként történő meghatározása az általános instrumentalista megközelítés következménye. Amennyiben egy magasabb információ- és szaktudásszinttel rendelkező vezető politikai cselekvésre akarja sarkallni a magáénál alacsonyabb szinten lévőket, a rendelkezésre álló információt ennek meg- felelően szelektálva és csoportosítva fogja továbbadni lefelé. Vagyis demagógiával fog foglalkozni. A szándékok és következmények nem változtatnak az alaptényen, a célirányosan elvégzett manipuláción. A hatékonyság az, amelyet legalább a demagógia gyakorlója objektíven fel tud mérni. A demagógiát ugyanaz a tényező teszi lehetővé, amelyik korlátozza — vagyis a külső kíséret már meglévő ideológiai indoktrináltsága. A kíséret vezetője, illetve a belső kíséret valamilyen módon biztosítani igyekszik a külső kíséret lojalitását. A lojalitásnak azonban csak a már felsorolt forrásai léteznek. Ezek közül azonban csak az ideológia az, amely nagy létszámú külső kísérettag lojalitását biztosítja. Természetesen az anyagi a másik, de csak igen korlátozott értelemben. Az anyagi helyzet változásának érzékelése és értelmezése az ideologikus vagy metaideologikus indoktrináció függvénye. Az anyagi forrású lojalitás nagy létszámú külső kíséret esetében önállóan nem érvényesül, mind a rosszabbodásnak, mind a javulásnak az ideológia közvetítésével támadnak politikai következményei.

A külső kíséret viselkedésének ideologikus alapsémái adják a demagógia számára a hivatkozási alapot és jelentik egyúttal a legfőbb korlátot. Vagyis ezek az alapsémák a politikai terep részei. A demagógia alapművelete: aktuálpolitikai lépések általánosan elfogadott normák részeseteiként történő beállítása, akár pozitív, akár negatív értelemben. Vagyis saját akciók és célok a közérdekeknek megfelelőként és a közmorállal egyezőként való bemutatása, a politikai ellenfelek esetében pedig fordítva.

Amint említettem, az eleve indoktrinált normák megléte nélkül ez lehetetlen. Vonatkozási pontok nélkül nem lehet a képzeletbeli jó-rossz skálán tologatni az aktuálpolitika fejleményeit.

Az alapindoktrináció módosulhat. A módosítás érdekében tett erőfeszítés a politikai terep átrendezésének kísérlete. Mint ilyen, a legnagyobb ellenállást kiváltó politikai vállalkozások közé tartozik, ahogyan minden tereprendezés.

A demagógia ezért többnyire szerényebb célt tűz maga elé: a politikai terep adott konfigurációja mellett próbálja felhasználójának hatalmi potenciálját növelni. Amennyiben ebben ügyesebb politikai ellenfeleinél, azok hatalmi potenciálját gyöngítheti. A demagógiát tehát korlátozza az, hogy nem használható fel a külső kíséret ideológiai normáinak nyílt megsértésére, valamint korlátozza az ellendemagógia is.

Amennyiben valaki nehezen megideologizálható lépéseket tesz vagy egyszerűen csak nem, elég hozzáértő, az lehetőséget biztosít ellenfeleinek a külső kíséret mozgósítására.

Ez egyúttal a közvélemény hatásának sémája is: a közösség által ténylegesen adott normákra támaszkodó mobilizáció az elit egyik része által a konkurens csoporttal szemben. A közvélemény nyomásának alapja tehát ugyanaz, mint a demagógiáé, a meglevő ideologikus indoktrináció; életrehívója pedig ugyanaz az eliten belüli konfliktus.

A gyakorlatban a fenti képlet sokféleképpen megjelenhet. Olyan formában is, hogy konkurens elitek konkuráló kíséretei állnak szemben, úgy is,

hogy egységes elit áll szemben egy külső kíséretként viselkedő társadalommal. A két állapot fokozatosan vagy látványos konfliktusok útján átalakulhat. Az én szempontomból az a lényeges, hogy a külső kíséret normáinak nyílt megsértése olyan alkalom új kíséret szervezésére vagy a régi vezető uralmának megdöntésére, hogy valaki mindenképp megpróbálkozik vele.

A kellőképpen nagy létszámú kíséret vezetőjének a fentiek okán arra kell törekednie, hogy a külső kíséret egynemű ideológiai indoktrinációja rá legyen fókuszálva. Némi egyszerűsítéssel, el kell látnia a főpapi szerepet, vagy kellőképpen lojális kísérettaggal betöltetnie a főideológusi funkcióhoz tartozó pozíciót, akiben persze soha nem tehet biztos, hiszen az ezzel járó hatalmi potenciál értelemszerűen kellő mozgásteret biztosít betöltőjének.

A külső kíséret egynemű indoktrinációja és annak a vezetőre történő fókuszálása azt hivatott megelőzni, hogy a külső kíséret a vazallusok kíséreteinek összességévé váljon. Ha ezt sikerül elérni, a vezető sikerrel próbálkozhat valamely vazallusával vagy kisebb súlyú konkurensévei szemben az exkommunikációval az eretnekké nyilvánítás által. A vallási terminológia is sugallja az ezzel járó fő veszélyt: a sikertelen próbálkozás szkizmához vezet, politikai szempontból a külső kíséret ideologikus megosztásához, végső soron a hatalmi potenciál csökkenéséhez.

A kíséret ideologikus szakadása nemcsak mindenáron kerülendő következmény, hanem cél is lehet. Amennyiben a hatalmi harcok résztvevője kíséretének meghatározott minőségi mutatóit tartja szem előtt, ezek előállításáért feláldozhatja kíséretének egy részét.

Különösen akkor valószínű az ilyen politikai döntés, ha a cél a tereprendezés. Ilyen esetben a kíséret egésze által osztott ideológiai normák, valamint a kíséreten belüli erőviszonyok adott egyensúlyhelyzete bizonyos politikai cselekvéseket lehetetlenné tesz. A kíséret vezetője, amennyiben ilyen cselekvésekre alkalmas kíséretet akar szervezni, vállalja a szkizmat.

A hatalmi harcok során megtett politikai lépések racionalitása a céltételezés jellegétől függ. Természetesen a weberi racionalitás-fogalomból kiindulva. Magának a célnak a racionalitása viszont csak abból a szempontból értékelhető, milyen a célt kitűző egyén hatalmi potenciálja, és milyen módszereket mennyire hatékonyan képes kombinálni ennek növelése érdekében. Instrumentális megközelítése szempontjából a módszerek és célok közötti összefüggés egy ponton ragadható meg törvényszerűségként. Ez a pont már sokszor felmerült az elemzés során: a hatalmi harcok résztvevője próbálkozik-e tereprendezéssel vagy pedig az adott viszonyok között próbálja a maximumára emelni hatalmi potenciálját.

A tereprendezés igénye sokféle módon merülhet fel mint politikai cél. Lehet egy ideológiai vízió része a politikai terep egy másfajta felépítése. Lehet egy külső kényszer hatása oly módon, hogy a politikai terep szegmensét ellenőrző kíséret csak annak átstrukturálása útján tudja meghosszabbítani uralmát. Végül lehet egy politikai patthelyzet megoldásának eszköze.

Mint elemzésem több pontján, itt is arról van szó, hogy az elkülönített okok a gyakorlatban egyszerre és egymással végtelenül sokféle irányban keveredve hatnak. A tereprendezés végrehajtása aligha képzelhető el az ideológiai hátterek felvázolása és ütköztetése nélkül, sem úgy, hogy külső tényezők ne befolyásolnák. Az pedig végképp elképzelhetetlen, hogy a rendezés által veszélyeztetett pozíciók betöltői ne tennének ellenlépéseket, vagy az új struktúra által nyújtott előnyök ne motiválnák azok potenciális élvezőit. A konkrét esetekben nagyon is fontos, hogy miként is alakul a résztvevők motivációja és céltételezése. A korrekt elemzéshez ennek feltérképezése is elengedhetetlen.

A tereprendezéssel kapcsolatban a léptéket és az időt kell figyelembe venni. Vagyis rövid idő alatt radikális átalakításokat hajtanak-e végre vagy pedig kis átalakítások sorozatát? Kézenfekvőnek tűnik az összefüggés, hogy a nagyléptékű átrendeződések ideológiai víziók követésének következményei, a

kisebb léptékűeket a külső környezet viszonyaihoz való alkalmazkodás kényszere vagy a fékevesztett hatalmi rivalizáció okozza. De vajon kideríthető-e, hogy egy forradalmi vezért ideológiai víziója motivált-e erősebben vagy pedig hataloméhsége, amikor megpróbálkozott a politikai terep átrendezésével? A külső nyomás ürügy vagy ok a hatalmi viszonyok átrendezésével is járó átalakításokhoz?

Meg lehet-e mondani előre, hogy egy ideologikus mozgalom végeredménye az intézmények, játékszabályok és elitek átalakulása-cseréje lesz, vagy pedig néhány szerény intézményi reform a szabályok és szokások árnyalatnyi módosulása és néhány új ember bekerülése az elitbe, illetve egy, az azon belül létrejövő, a többiektől jelentősen nem különböző csoportosulás?

A fentiekhez hasonlóan azt sem lehet megjósolni, hogy a konkurál ó kíséreték, miután egyszer már áthágták a szabályokat, gyorsan újakban egyeznek-e meg.

A döntő tényező mindenképp a konkrét hatalmi harcok résztvevőinek a személye; hatalmi potenciáljuk struktúrája az, amely cselekvéseiket meghatározza.

A hatalmi potenciál struktúrája, mint determináns tényező, megkülönböztetendő a társadalmi környezettől. Az utóbbi a külső környezet döntő jellegét sugalmazza. Kívülről jönnek a kihívások, amelyekre válaszolni kell, és kívülről jön a szocializáció, amely a válaszadás eszközeit kialakítja. A társadalmi környezet, a politikai szubjektumképlet egy elfogadhatatlanul merev determinációt eredményez, amely szociologikus és — talán éppen ezért — történelmietlen.

A politikai akciók tudományos elemzésének életszerűségét a szubjektivitás objektiválódásának figyelembe vételével lehet növelni. A hatalmi potenciál struktúrája a politikai közegnek a hatalmi harcok résztvevője eddigi aktivitása következtében beállt módosulása.

A hatalmi potenciál struktúrája nem csak mennyiségi jellemzőkről szól, hanem minőségekről is és a dinamikáról, ahogyan kifejlődött.

A fentiek fényében le lehet írni néhány politikai fenomént, amelyeket inkább szociologizáló szempontból, sőt, leggyakrabban publicisztikusan értékelnek.

A demagógia, mint a külső kíséret összetartásának és irányításának eszköze, már példa volt erre. A hatás—ellenhatás elemzés közelít az eme eszköz tényleges felhasználójára nehezedő kényszerekhez és kötöttségekhez. A demagógiával foglalkozó hatalmi harcok résztvevője számára ez egy idő- és energiaigényes kötelezettség, amely abból áll, hogy a politikai lépéseiről szóló információ olyan formát kapjon, hogy az koherensen illeszkedjék a külső kíséret meglévő indoktrinációjához. Állandó készenlétre van szükség, hogy megőrizze, lehetőleg monopolizálja az ehhez szükséges kommunikációs csatornákat, megfelelően illessze kíséretébe az ehhez szükséges embereket, állja a többiek konkurenciáját.

A közvélemény nyomása és a hatalmi harcok logikája által diktált szükségszerűség sokszor nem esik egybe (bár az előbbi az utóbbi része). A kíséretvezető belebukhat abba, ha a közvélemény ellenére cselekedve hatalmi potenciálját alap összetevőjét, tekintélyét erodálja, abba is, ha engedve a nyomásnak, visszafordíthatatlan következményekkel járó lépéseket tesz, s végül abba is, ha félig elégti ki a közhangulatot, félig az ésszerűséget. Érthető a kíséretvezető törekvése arra, hogy nagylétszámú kíséret mobilizálása érdekében igyekszik erősen indoktrinálni azt. Minél erősebb azonban az indoktrináció, annál valószínűbb, hogy az ideológia az ésszerűséget gátló tényezőként jelenik meg.

A demagógia kifejezést ehhez képest többnyire zurnalisztikai értelemben használják, mint a tömegek önös érdekből történő, a politikusok általi manipulációját. De mintha lenne ellenpélda. Más szempontból nyilván van

különbség az önző érdek és a közérdekként felfogott saját preferenciák között, ez azonban az erkölcsstanra tartozik.

Hasonló elemzésnek vethető alá a hatalmi harcoknak egy másik eszköze — a terror. A terrornak a megfélemlítés a kulcseleme, azonban nem lehet minden, a megfélemlítés céljából alkalmazott erőszakos fellépést ebbe a kategóriába sorolni. Általában az állam által gyakorolt legitim erőszakot különböztetik meg a terrortól. Gyakorlatilag arról van szó, hogy a társadalom lép fel erőszakosan a társadalmon kívüliekkel szemben. Az erőszakos fellépés alapja ebben az esetben is az, hogy az együvé tartozó normális emberek megengedhetőnek tartják a deviánsokkal szembeni erőszakot.

A terror lényegi eleme ehhez képest a szokatlanság: az erőszak olyan formája, amit a megcélzott csoport ellen addig nem alkalmaztak. A terror nem egyszerűen erőszak, hanem a játékszabályok felrúgásával alkalmazott erőszak. Célja a politikai ellenfelek illetően történő megszüntetése, akár elűzésük, akár fizikai megsemmisítésük vagy totális megfélemlítésük által.

A hatalmi harcok résztvevőjének, amennyiben ehhez az eszközhöz nyúl, számítania kell a következményekre. A következmények logikája azonban nemcsak a terror alkalmazására érvényes, hanem mindenkire, aki szokatlan eszközöket alkalmaz, illetve felrúgja a játékszabályokat. A terror ennek a leglátványosabb részesete.

A terror alkalmazója először is számíthat arra, hogy ezzel ellenterrort indukál. Amennyiben valaki ignorálja a játékszabályokat, ezzel feloldja a többieket is a kötelezettség alól, hogy azokhoz tartsák magukat.

Természetesen a szabályok sohasem egyértelműek. Általában azonban a szabályok megsértése határeset, és a hatalmi harcok résztvevője mindent megtesz azért, hogy akció- ját szabályosként elfogadtassa. A terror alkalmazója ilyesmivel nem foglalkozik. A terror megideologizálásának a lényege mindig az, hogy azok, akikkel szemben alkalmazzák ezt az eszközt, olyan kategóriákba

tartoznak, akikkel szemben minden megengedett, vagy pedig, hogy a terror alkalmazói tartoznak olyan kategóriába, akiknek minden megengedett.

A terrornak, mint a hatalmi harcok minden más módszerének az alkalmazása azon múlik, mennyire lehet kézben tartani a mellékkövetkezményeket és visszahatásukat, elsősorban az ellenterrort? Mennyien és mekkora hatalmi potenciállal rendelkeznek azok, akik így reagálnak? Amennyiben az ellenterror erőteljes és hosszantartó lesz, a politikai terep fő adottságává válik és a társadalom széttöréséhez vezet. A visszahatás elég nagy erejű lehet, egészen annyira, hogy a kezdeményező hatalmi potenciáljába kerülhet.

Leginkább akkor lehet a terror sikerére számítani, ha kellőképpen elszigetelt, jól behatárolható csoport ellen alkalmazzák. Vagyis olyan séma szerint, ahogyan az állam gyakorolja a legitim erőszakot a köztörvényesekkel szemben.

Ebben az esetben a legkisebb a valószínűsége, hogy komoly hatalmi potenciállal bíró erők ne mint egy ellenük is irányuló tereprendezési kísérletre reagáljanak.

A siker fogalma ebben az esetben is az eredeti céltételezéstől függ. A fentiek értelemszerűen egy olyan esetre vonatkoznak, amikor a terror célja a politikai ellenfél hatalmi potenciáljának megszüntetése nagyobb arányú tereprendezés nélkül, Nem is igazán logikus ebből az alapmodellből kiindulni, hiszen ebben a terror sikeres alkalmazásához először el kell szigetelni a kiszemelt célcsoportot. Ha viszont ez már sikerült a bevett módszerekkel, akkor miért lenne szükség az egyébként is legyőzött ellenfél további elnyomására?

Más a helyzet, mikor a terror által elérni kívánt cél a tereprendezés, mégpedig egy kis hatalmi potenciállal rendelkező kíséret részéről. Az érvényes szabályok felrúgása logikus lehetőség mindazok számára, akiknek azok nem nyújtanak lehetőséget hatalmi potenciáljuk növelésére. Az ezt választó kíséret

tehát arra számít, hogy a választerror megteremti, szélesíti, összetartóbbá teszi külső kíséretüket.

Ha sikerül elérni a társadalom ellenséges szubkultúrákra történő szétesését, akkor megjelenik az esély a végső győzelemre is.

A terrorral végrehajtott tereprendezés által létrejött új konfiguráció kulcspozícióiba ilyen módon annak végrehajtói kerülnek, ami szintén bizonyos következményekkel jár. Ezek a terroristák egymás közötti leszámolásaiban nyilvánulnak meg a leglátványosabban. „A forradalom felfalja saját gyermekeit” effektus nem más, mint a terrorista-játékszabályokon alapuló politizálás logikus következménye.

A hatalomgyakorlási taktikáról írva nem érdemes az összes variáció levezetésévei és becímkezésével próbálkozni. Bár kétségtelen, hogy meggyőző politikai Mengyelejev táblázatot lehetne felállítani a hatalmi harcok szempontrendszerére alapján is, ahogy választási rendszerek, párttagolódások, kormányzati formák; a társadalomról készült szociológiai térképek segítségével tudományosnak elfogadott ok-okozati sémákat és esettanulmányokat lehet gyártani, és klasszifikáló sztereotípiák segítségével meg lehet rendezni a valóságot tipikus és átmeneti konstrukcióknak a múltból a jövőbe vonuló láncolataként.

Minden valóságot leíró teória egyszerűsít, fagyaszt, szürkít.

A hatalmi harcok logikájáról szóló teóriára is igaz ez. A teóriákkal kapcsolatban tehát az a fő kérdés, hogy milyen szempontok alapján egyszerűsítene. A hatalmi harcok logikája azt próbálja utolérni, ahogyan annak résztvevői cselekedeteik közben legyártják munkahipotéziseiket. A tudomány a valóságot megfigyeli, részéről a ráhatás is a megfigyelés célját szolgáló teszt vagy kísérlet. A hatalmi harcok résztvevőjét a valóság abból a szempontból érdekli, hogy milyenné akarja átalakítani. Lehet-e tudományos egy, a bevett kutatói attitűddel ellentétes megközelítés? Döntse el ki-ki belátása szerint.

Másik kérdés: vajon logikusan cselekszenek-e a hatalmi harcok résztvevői? Ha a kérdést megkülönböztetjük attól, hogy helyesnek bizonyul-e a logika, akkor igenlő választ kell adnunk. Tudatos-e a logika, amelyet követnek? Nyilvánvalóan nem. Vannak olyan politikai cselekvések, funkciók, amelyeket beidegződésszerűen hajtanak végre a hatalmi harcok résztvevői. A beidegződések kialakulásának is megvan a logikája. A megtanult és reflexszé vált sémák is kialakultak valamikor. Ha egyszer működésképtelenné válnak, valamelyik résztvevő biztosan kielemezi őket és talál valamilyen alternatívát.

A hatalmi harcok logikája egy szempontrendszer, amely úgy működik, ahogy fentebb leírtam; úgy, ahogy egy kaleidoszkóp tükrei, melyek elrendezése változatlan, de mivel mindig más színű és számú üvegszilánk kerül eléjük, változó erejű fény esik rájuk változó szögben, ráadásul, aki a kezében tartja, célzatosan forgatja őket — így mégsem lehet tudni, milyen képet mutat majd. Az összkép tekintetében fontosak az üvegcserépek is, azonban a tükrök rendszere is megéri a tanulmányozást. Erről szól a hatalmi harcok logikája.

A marxizmus Bourdieu-féle változatának kritikája a hatalmi harcok logikája szempontjából¹

Bourdieu az objektivizmussal és a szubjektivizmussal vitatkozva konstruálta meg elméletét, amely a valóságot a gyakorlati logika, vagyis önnön logikája által kívánja megragadni². Elmélete azonban nem tart azonos távolságot az antiómiától két szélső pontja — az öntudatos célracionalitás és mechanikus reakciók a külső determináns tényezőkre — között. Az általa ajánlott szintézis, egy generalizált materializmus, véleményem szerint közelebb áll az antiómiához második, materialista- determinisztikus feléhez.

A hatalmi harcok logikája viszont épp az utóbbtól határolja el magát határozottabban. De mindkettő elhatárolódás és ez igen sok hasonlósághoz vezet elméleteink között. Teljes egybeesés ritkán fordul elő, leggyakrabban arról van

szó, hogy a Bourdieu által használt fogalmak a materialista prekoncepció levonása esetén hasonulnak az általam használt fogalmi háléhoz.

Kezdjük az elemzést a módszertannal, illetve az ehhez kötődő antropológiai modellel.

Bourdieu kora szociológiájának „nézői” beállítottságát veti szemére. Ennek következménye az átfogó elméletek konstruálása, amelyeknek csak a társadalomtudósok által elfoglalt objektív (értsd: kívülálló) nézőpontból van értelme. Azok, akik részt vesznek a társadalmi színpjátékban, másfajta szabályokat követnek. A szabályok nemcsak a tartalmukban különböznek a társadalomtudósok általánosító sémáitól, hanem más a logikájuk működése is³. Szituatív, gyakorlatorientált, hogy csak néhány jellemzőjét említsem⁴.

Bourdieu disztigvál olyan áramlatoktól, amelyek első látásra hasonló módon közelítik meg a valóságot. A kultúrantropológiának azt veti a szemére, hogy nem tud megszabadulni a kívülálló, nézői beállítódástól, ami abban is megnyilvánul, hogy a gyakorlat logikáját képtelen egyenrangúnak elfogadni. Hogy ne kelljen lenéznie, filozófiává stilizálja annak megnyilvánulásait⁵. A játékelméletet, vagy a racionális döntések elméletét sem tartja nagyra. Azzal vádolja, hogy ingadozik a finalista szubjektivizmus és a mechanikus determinizmus álláspontja között, mely utóbbi az emberi cselekvést mechanikus reakcióként tételezi a mechanikus külső hatásokra⁶. Az emberi cselekvést leíró modelljeiket pedig fontoskodó matematikai rejtvényeknek tartja, amelyek csak önmagukat variálják⁷.

Bourdieu társadalomtudomány-kritikáját szinte maradéktalanul osztom. Én is úgy gondolom, hogy a társadalmat a szereplők szemszögéből kell értelmezni, azok cselekedeteinek belső logikája után kutatva.

A továbbiakban azonban az egyetértés megszűnik. A gyakorlat logikájából Bourdieu szükségesnek látja kiiktatni a szabad (kötetlenül céltételező) akaratot. A társadalmi valóságot a belsővé tett és a külső struktúrák dialektikus viszonyaként értelmezi. Az egyén a történelem és a jelen világ

összeütközésének a színtere. Az egyén cselekvéseit végső soron objektív struktúrák irányítják, a régebbi korok tapasztalataiból leszűrődött érzékelési, gondolkodási és cselekvési sémák⁸. Így egyéniség maradhat, akinek ha nincs is szabad akarata, de a végtelenségig variálhatja habitusának eszköztárát. Az, hogy a habitus az objektív (gazdasági) struktúrák végső érvényesülésének eszközeként szerepel az elméletében, sok önellentmondáshoz vezet, amelyekkel az alábbiakban még részletesebben foglalkozom.

Előbb azonban össze kell hasonlítanom a két koncepció emberképét. Bourdieu módszertanának egyik folyamánya egy cselekvéseméleti antropológia. Eszerint az ember jövedelemmaximalizáló lény, amely gazdasági logika szerint cselekszik⁹. Ahhoz, hogy ez a séma általános lehessen, különféle tőkefajtákat kell konstruálni, amelyek különböző mezőkben halmozhatók fel és használhatók. Így a gazdaság egyike lehet a mezőknek, a pénz pedig a tőkefajtáknak, míg más mezőkben más szabályok érvényesek, de mind az adott tőkefajta felhalmozására irányulnak.

Az én elméletem a hatalmi potenciálja növelésével foglalkozó emberről szól. A tipizálás nem kerülhető el, amennyiben a hatalmi harcok logikáját akarom leírni, de az igen, hogy antropológiai koncepciómat „a hatalomra törő ember képére korlátozzam. Kiindulópontom az ember, mint totális lény”, amely számára a politizálás csak egyike a lehetséges cselekvési sémáknak, amelyeket követhet. A totális lény bármely rendelkezésére álló sémát használhatja, sőt tetszőlegesen össze is keverheti ezeket a gondolkodási és cselekvési mártírokat, amelyek azonban önálló belső logikával rendelkeznek.

Bourdieu emberképének van egy implicit tétele, amelyet úgy lehet megfogalmazni, hogy senki sem viselhet el előnytelen társadalmi helyzetet, amennyiben tudatában van annak. A szerző elméletének kulcsfogalmai, a habitus, a doxikus tudás, a mezők és azok specifikus tőkéi annak magyarázatául szolgálnak, hogy miért nem folytatnak az „elnyomott” osztályok forradalmi küzdelmet. Röviden azért, mert a fent említett fogalmakhoz tartozó gyakorlatok

révén megakadályozható az egyének reális helyzetfelismerése és/vagy lehetővé válik a protestviselkedések integrálása a rendszerkonform magatartások közé.

Én abból indulok ki, hogy a társadalmi valóságot az összes nembeli (ahogy Lukács mondaná) tulajdonsága birtokában lévő ember viselkedése alapján kell magyarázni. Vagyis az önreflexió és a célracionalitás kiiktatása nélkül.

Bourdieu habitusfogalma érzékelési, gondolkodási és cselekvési sémákat takar. Eredete szerint a habitus interiorizálódott, majd elfelejtett történelem. Tartalma szerint az akkori objektív valóság metaforája¹⁰, amely néhány általános elvben és mintában fogalmazódik meg. A habitus által irányított ember ezeket az elveket variálja a társadalmi környezet kihívásaira adandó válaszai kialakításakor. A válaszok igen sokfélék lehetnek, de teljesen váratlanok nem¹¹. Mivel a habituson sokan osztoznak, az lehetővé teszi a kollektív cselekvés külön egyeztetés nélküli összehangolását¹².

A habitus az alapja a doxikus tudásnak, vagyis annak az esetnek, amikor a meglévő készletet variálva mintegy reflexszerűen reagál az egyén a külvilág ingereire¹³. Vagyis a racionális cselekvés alapjául szolgál célracionális gondolkodásmód nélkül¹⁴.

Mint a külvilággal szemben viszonylagos autonómiával rendelkező belső rendszer alakítja a külvilágot. Ugyanakkor a külvilág hatására maga is módosul. Ideáltipikus konstelláció az, amikor a habitust kialakító feltételek ugyanazok, mint amilyenek közt azt alkalmazzák.

Ez a megközelítés egy evolúciós történelemszemléletet implicál. A társadalmi valóság fokozatosan változik, amely változásokat az előző állapotok habitusbeli továbbélése fékez vagy kiegyensúlyoz¹⁵. A fokozatos változásokból álló történelem Bourdieu habituskonceptióját úgy érinti, hogy fölöslegessé teszi, illetve visszaemeli a saját maga által elvetett intellektualista finalizmust. Azzal ugyanis, hogy a változásokat fokozatossá tesszük, nem magyarázzuk meg a habitus vezérelte ember viselkedését azon kihívással szemben, amelyre nem áll

rendelkezésére recept vagy annak variánsa. A kiigazítást az egyének célracionális döntés alapján kell meghoznia. Egyébként az egyének vagy mindig sikerrel nyomják el a valóság szempontjukból deviáns megnyilvánulásait, vagy belepusztulnak a konfrontációba. (Mint ahogyan a valóságban találunk is példát mindkettőre bőven.) Az evolúciós történelemszemlélet esetén azonban a doxa folyamatos célracionális (vagy mechanisztikus) átalakítását kell feltételeznünk. Akkor viszont nem lehet koherens makrotársadalomról szóló koncepciót alapozni a habitusra.

Az interiorizált beállítódásokat jobban be lehetne illeszteni egy szaggatottabb, nagyléptékű átalakulásokkal tarkított történelemfelfogásba. A habitusvezérelte ember elhelyezhető az egyenetlen történelmi időben, mégpedig a hosszú stabilitás korszakaiban. Természetesen a probléma, amit az evolúciós történelemfelfogással kapcsolatban jeleztem, újra felmerül, ha az instabil korszakok emberének viselkedésére kérdezzük rá. Azokat éppen a váratlan helyzetekre adott váratlan reakciók (mind egyéni, mind csoportértelemben) öngerjesztő folyamata jellemzi.

A hatalmi harcok logikájához kapcsolódó társadalomkonceptió és történelemszemlélet a stabilitás és instabilitás magyarázatát szolgálja. Más szavakkal, a társadalom adott hierarchikus berendezkedésének elfogadottságát vagy el nem fogadottságát. A hierarchiában elfoglalt alárendelt helyzet elfogadottságát Bourdieu a habitusok segítségével, vagyis az adott helyzet természetesnek vevésével magyarázza. A stabilitás létezését én is önmagából vezetem le, de az igazi kérdés ennek genezise. Az instabil periódusokban kell, hogy kitermelődjön az a tapasztalat, amely a stabilitás korszakában megfagyhat, vagyis szocializáció útján továbbadódhat. A stabil korszakokban a habitus sikeresen termel új és új variánsokat alapkészletéből és sikeresen alakítja a maga képére a társadalmat. Az instabilitás korszakaiban azonban kénytelenek vagyunk célracionális lényként tételezni a társadalmi aktorokat.

Természetesen válaszolnom kell a másik kérdésre, a két állapot egymásba alakulásának mikéntjére és hogyanjára, amihez állandóan használnom kell a célracionálitást, vagyis annak partikuláris formáját, a hatalmi harcok logikáját.

A doxán alapuló gyakorlatot Bourdieunél több tényező is befolyásolja, ami elméletét valóságosabbá teszi, de nem használ koherenciájának.

Bourdieu elméletében a habitusok manipulálása érdekében kifejtett aktivitások az osztályharc döntő részei. Ez a tény már önmagában is azt jelenti, hogy a doxa nem működik tiszta formájában. Az ideáltipikus esetben fel sem merül bármiféle kétely, amely szükségessé tenné az ideológiákon keresztül történő manipulációt. Amikor valamilyen társadalmi állapotot meg kell ideologizálni, az annak megingásáról tanúskodik. A megbomlott egyensúly helyreállításában, az adott hierarchikus rendszer fenntartásában érdekét privilegizált csoportok (osztályok) az azt igazoló ideológia létrehozása és fenntartása érdekében jelentős energiákat fektetnek be. Az ideológián túl intézményeket is létrehoznak, például az oktatásban, ugyanebből a célból.

Mindezen aktivitások sikere azonban azt jelenti, hogy Bourdieu a habitusvezéreltséget az alsóbb osztályok számára tartja fenn. Az elithez tartozó csoportok vagy nem habitusvezéreltek, vagy ami a valószínűbb, habitusmanipuláló habitussal bírnak. Az emberek ilyen kategorizálása mindenképp megmarad, még ha az önreflexív gondolkodásmódot egyes specifikus alsóbb néposztályok számára is fenntartja. Becsületére legyen mondva, hogy „a proletariátus, mint forradalmi osztály” téma társadalomtopológiai kidolgozását mellőzte a szerző.

Mindazonáltal az a tény, hogy a habitusok célracionális úton változtathatók, igencsak kikezdi a fogalomnak azt a jelentését, amellyel az általános koncepcióba illeszkedik.

Mindehhez hozzájön még az a tényező, hogy Bourdieunél a habitusok osztály stratégiát is hordoznak. A kispolgárok aszkézisát magyarázza például a szerző oly módon, hogy ezt egy felfelé hajló ív, egy több nemzedékre kiterjedő

tőkefelhalmozási stratégia részeként tartja értelmezhetőnek¹⁶. Ezzel kontrasztban ott van a legalsóbb rétegek „úgyis mindegy” és a felső osztályok „nekünk úgyis sikerül” jelszavú attitűdje.

Itt egy mennyiségi elv magyarázza a minőségi különbségeket afféle társadalmi kvantummechanikaként: egy bizonyos tőkemennyiségnek (értve ezalatt mindenféle tőkét) a megfelelő küszöbérték alatt a stratégiák hiánya a következménye, afölött családtervezési, oktatási és egyéb téren megjelenő hosszútávú felhalmozási stratégiák követése, a felső küszöb fölött pedig manipuláció magukkal a befektetési feltételekkel. A szegénység, gazdagság és felfelé törekvés önmagukból levezetett önfenntartásáról van tehát szó.

Miértek és hogyanok tömkelege marad homályban. Például elő kellene adni a küszöbérték kiszámításának a módszereit, és meg kellene magyarázni azt, hogy a skála küszöbértéket jelző két pontja közti távolság miért pár más okokkal, mint a skála többi pontja közötti nagyobb távolság.

Bourdieu nagyon komolyan veszi az elnyomottak és az elit közötti, a rendelkezésre álló tőke mennyiségéből adódó különbséget. Még olyan, nyilvánvalóan véletlenszerűen előforduló tulajdonságokat is erre vezet vissza, mint a tehetség vagy a kezdeményező készség¹⁷. Ha tényleg komolyan veszi, hogy aki szegény, az automatikusan buta és ügyetlen, akkor miként lehetséges a társadalmi mobilitás, akár egyéni, akár csoportszinten? Vagy ugyanezt a kérdést másként feltéve: mi magyarázza egyének és csoportok lecsúszását? Ez utóbbi magyarázatára esetleg meg lehetne konstruálni a „dekadencia habitust”.

A szerző gazdasági determinizmusának magyarázatához van szükség a habitus fogalmára. A doxa útján lehetővé válik egy sor emberi cselekvés tudatalatti sémákat követő reflexként való leírás¹⁸. Bourdieu egy sportpályahasonlaltal húzza alá az intencionális és doxikus szabály követés közötti különbséget. Míg a sportpályán mindenki tisztában van vele, hogy szabályokat követ, addig a társadalmi játszmákban ezek öntudatlanul követett reflexek.

A hatalmi harcok logikája szerint a szabályok betartása nem azok interiorizációjának mélységétől, hanem a pro és kontra érvek eredőjétől függ. Vagyis nálam épp a sportpályaanalógia van érvényben. A politikai terep úgy működik a hatalmi harcok résztvevője számára, mint egy bíró nélküli sportpálya. A hivatalos és nem hivatalos szabályok betartása azon múlik, mi a végeredménye az előnyöket és hátrányokat mérlegelő kalkulációnak.

Természetesen a retlexszerűen működő tudás koncepciójára a hatalmi harcok logikájának kifejtéséhez is szükség van. A doxa és a teleológia viszonyát a saját rendszeremben úgy határozhatnám meg, mint az autóvezetésnél a sebességváltáshoz szükséges mozdulatsor automatikus elvégzését, és az úticél megválasztásáról szóló döntés meghozatalát. Arról szó sincs, hogy az úticél az odavezető útvonallal együtt retlexszerűen legyen elérhető. Még a közlekedési szabályok betartása is döntés kérdése. Viszont elismerem, hogy igen nagy jelentősége van a begyakorlottságnak egy esetleges verseny végkimenetelénél.

Abban egyetértek Bourdieuvel, hogy az alávetett helyzet elfogadásának legkézenfekvőbb és általánosan érvényes magyarázata, hogy az érdekeltek természetesként fogadják el azt. De nem tekintem e magyarázatot univerzálisnak. Még amikor tiszta formájában jelenik meg, akkor is szükség van arra, hogy a célracionális kalkuláció szempontjából se legyen kifizetődő a kísérlet a status quo megbontására.

Az alávetett helyzet elfogadása csak abban az esetben irracionális, ha reális esély van annak megváltoztatására. A két előnytelen variáns közül a kevésbé rosszat választani éppúgy racionális, mint a jó és a rossz közül való optimális választás.

A társadalmi szerződés megkötése az adott berendezkedés elfogadásából áll. A beletörődés oka, hogy a polgárháborús (szubkulturaharc) viszonyok megtapasztalása elfogadhatóvá teszi az alárendelt helyzetet is. Ez a modell a társadalmi szerződésnek Hobbes-féle variánsához áll közel, mivel az sem zárja ki a kényszer hatása alatt megkötött szerződés érvényességét.

Bourdieu elméletének másik két fogalmát, a mezőket és a hozzájuk tartozó specifikus tőkéket együttesen fogom tárgyalni.

A társadalmi mezők szervezőelve a specifikus tőkék felhalmozásáért vívott konkurenciaharc. A tőkék a mezőkkel együtt jelennek meg, vagyis a megfelelő intézményrendszerek elkülönülésével. Igaz, az elkülönülés oka az ott termelődő tőkére mutató szükséglet. Vagyis a társadalmi munkamegosztás hozza létre a mezőket, amelyek intézményei az adott tőkefajta termelésére szakosodtak, és amelyek képét az ezért a tőkéért folyó versengés adja. A mezők (esetleg terepek) tehát gyakorlatilag alrendszerek.

A mezők specifikus tőkék körül szerveződő alrendszerként való működésével kapcsolatban az a probléma, hogy Bourdieu elemzésében, akár csak a valóságban, egy alrendszer működtetésében többfajta tőke is szerepel. Például a gazdasági mezőben végrehajtandó profitmaximalizációhoz jókora adag szimbolikus tőkével (jó reputációval az üzleti körökben), társadalmi tőkével (megfelelő formális és informális kapcsolatokkal) stb. kell rendelkezni a gazdaságin kívül¹⁹. A mezőelméletek tehát arra készítetik a szerzőt, hogy maga is formalizálja a gyakorlat logikáját.

Az én kiindulópontomat úgy lehetne Bourdieu terminológiájával megfogalmazni, hogy az egyén akciójának lényege a deduktívan megkülönböztethető tőkefajtáknak az őállapotú egységében való használata. A társadalom differenciálódása létrehoz alrendszereket, de nem idegeníti el az egyént (legalábbis nem mindegyiket) annyira, hogy ne lenne képes totális lényként viselkedni a társadalmi terep egyébként valóban különbözőképpen strukturált szegmensein. A hatalmi harcok logikájának egyik forrása, hogy a totális lény politikai akcióiról szól a számára külsődleges és mindig változó kiterjedésű, valamint struktúrájú politikai terepen; nem pedig mint politikai lény, vagyis mint a politikai alrendszer kódjainak megfelelően működő automata²⁰.

A primitív társadalmak esetében azonban nem különülnek el a mezők, így csak a szimbolikus tőke működik tőkeként, tehát olyan jószágként, amely

felhalmozható. A gazdaság elkülönülésével jelenik meg a gazdasági tőke²¹, illetve a nyílt gazdasági kényszer, amely viszont létrehozta a keresletet a különféle ideológiákra²², ezek termelésére pedig a szimbolikus tőke termelésére szolgáló intézmények által a szimbolikus mező²³.

Bourdieu elméletében azért szerepelnek külön esetként a primitív társadalmak, hogy a tőkefelhalmozást, tehát a gazdasági logikát érvényesíteni lehessen ott is, ahol a szűk értelemben vett gazdaság alá van rendelve a szimbolikus tőke termelésének²⁴. Bár, ha szigorúan vesszük a szerző elméletét, a primitív társadalmaknál mezők hiányában tőkéről sem beszélhetnénk²⁵.

A szimbolikus tőke abban is különbözik a primitív közösségekben attól, ahogyan az „elmezösödött” társadalmakban megjelenik, hogy az előbbiben csak közvetlenül, személyhez kötötten működtethető és nem lehatáruházní²⁶. Az utóbbiban a dominanciát intézményesítik, azok pedig önálló életre kelnek és személytelen hatalmat gyakorolnak. Az intézményekkel kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy azok egy- felöl az egyén tudatán és hatalmán kívülledzenek²⁷, másrészt viszont aki a hierarchia csúcsán helyezkedik el, az manipulálja azok működését személyes hatalma növelése céljából²⁸.

Az institucionalizáció nagyjából ugyanazt jelenti Bourdieunél²⁹, mint nálam a formalizáció. Érdekes módon a hasonlóság arra is kiterjed, hogy ő az osztályharc, én a hatalmi harcok egyik eszközének tekintem. Nála az elit dominanciáját garantáló eszköz, nálam a kíséretszervezésé. A hatalmi harcok résztvevője formalizálhatja a kíséretén belüli viszonyokat, annak ellenőrizhetősége végett. Az institucionalizáció Bourdieunél a felsőbb osztályok mindig felhasználható eszköze hatalmuk stabilizálására. A hatalmi harcokban viszont minden módszernek vannak mellékkövetkezményei és hátulütői. A hatalmi harcok logikájának egyik lehetséges meghatározása a politika eszköztárának, hatás—mellékhatás(ok) szempontú leírása. A kíséret formalizációjának a hátulütői azok, amelyeket részben a bürokráciával

kapcsolatban is leírtak: a belső működési logika szelektív percepcióhoz, a rutinhoz való ragaszkodáshoz, végső soron a külső kihívásokra adott inadekvát válaszhoz vezet. Ráadásul a formalizáció nemcsak az alárendeltek mozgásszabadságát korlátozza, hanem a hierarchia csúcsán állóét is.

A hatalmi harcok a politikai terepen folynak a hatalmi potenciál növelése érdekében. A politikai terep távolról sem ugyanaz, mint a hatalmi mező³⁰. A politikai terephez minden olyan hatalmi pozíció hozzátartozik, amelyből a társadalom egészét érintő döntés meghozatalát befolyásolni lehet.

A politikai terep külsődleges, önmagában véve passzív elem, még ha strukturált is. A terepadottságok nem a mező önérvényesítő logikájú intézményeinek analógiái, hatásukat a hatalmi harcok résztvevőinek akcióin keresztül fejtik ki azáltal, hogy azok figyelembe veszik a terepadottságokat. Az én megközelítem tehát kizárja a struktúrák spiritualizálását, amely Bourdieunél döntő fontosságú, ami abban is megnyilvánul, hogy megkülönbözteti a hierarchiát, mint az önálló belső dinamikától megfosztott mezőt³¹.

Az én megközelítésemben elválik egymástól a hatalmi pozíció és a hatalmi (vagy politikai) potenciál. A hatalom interperszonális viszony, amely az egyik személynek a másik irányában megnyilvánuló befolyásolási képességében nyilvánul meg. Mint ilyen kötött mennyiségileg (hány embert és milyen mértékben) és minőségileg (milyen fajta kérdésekben lehet őket befolyásolni); időben változó. Mivel a hatalom maga csak érvényesülése pillanatában létezik, meg kell különböztetni érvényesülésének valószínűségét, a hatalmi potenciált, amely azonban több tényezőből tevődik össze. A hatalmi pozíció csak az egyik ezek közül, még ha fennáll is a kísértés, hogy a hatalmat a hivatalos hierarchiában elfoglalt hellyel azonosítsuk. Ez ugyanis önmagában véve csak az adott pozícióhoz kötődő ritualizált és/vagy formalizált-bürokratizált rutinfunkciók ellátására jogosít, ami csak morfológiailag hasonlít a hatalomhoz: Az alárendelt nem engedelmeskedik, hanem eljátsza a rá kiosztott szerepet,

amely azonban nem a feljebbvalójához, hanem a közösséghez, eszméhez, szervezethez stb. fűződő lojalitását juttatja kifejezésre.

Hatalomra akkor van szükség, amikor a rutinfunkciókon túllépnek bármely fél kezdeményezésére, bármely irányban, illetve amikor az adott közösség valamilyen okból kénytelen nem rutinszerűen működni. A hatalom működtetése azonban minden esetben úgy történik, ahogyan azt Bourdieu a primitív társadalmak esetében leírta.

Amit a szerző szimbolikus tőkének nevez, az nálam némi megszorítással a hatalmi potenciál egyik összetevőjének, a reputációnak felel meg. Nem látom azonban, hogy a kulturális tőke terminus mit ad hozzá ahhoz, amit reputáción vagy az ebből eredő tekintélyen értünk. Úgy vélem, a tekintély növekszik vagy csökken, nem pedig felhalmozódik. Ha már megvan, akkor is fenn kell tartani, nem lehet élni az osztalékból (amit Bourdieu a primitív társadalmakkal kapcsolatban elismer) és épp úgy lehet szabadon konvertálni, akár csak a pénzt.

A tőkefajták többértelmű használata azzal jár, hogy nehézségek adódnak azok egymástól való megkülönböztetésében. Az általa használt szimbolikus és társadalmi tőkék többször ugyanarra a jelentéstartalomra vonatkoznak. Mivel a szerző nem fárasztja magát a precíz meghatározással, csak jó közelítéssel mondhatjuk, hogy a szimbolikus tőke alatt tekintélyt, társadalom alatt pedig el- és lekötelezettségekből álló kapcsolatrendszer³² kell érteni.

A hatalmi harcok logikájába mindkettő beilleszthető, mint a hatalmi potenciál minőségileg különböző forrásai. Igaz, a distinkció megvilágításához szükség van a kíséretszervezéssel kapcsolatos fejtegetésekre. Nevezetesen annak arra a sajátosságára, hogy a belső kíséret szervezése másféle aktivitásokat kíván, mint a külsőé. Az említett források eltérését felhasználásuk különböző módjai adják. A reputáció a külső kíséret összetartozásának eszköze, a politizálás állandó partnereivel azonban a kettő összefonódik. Vagyis a külső kíséret felé érvényesülhet a tekintély személyes kontaktus és elkötelezettség nélkül is,

akikhez azonban rendszeres tétikkel járó kapcsolatok fűzik, a reputáció ezek függvénye és ennek meg- felelően alakul.

Bourdieu fejtegetéseiben erőteljesen szerepel a konkurenciaharc. Például, amit a mezőkön belül a specifikus tőkékért vívnak³³. Nem világos azonban, hogyan különbözteti meg a szerző, vagy megkülönbözteti-e egyáltalán, az osztályok (státus-csoportok) közti és azokon belüli harcot. Például a szimbolikus mezőben az „ortodoxok” és „eretnekek” közti harcot osztályközi, -generációs vagy csak simán osztályon belüli konfliktusnak kell-e tekinteni. Folyik-e társadalmi mezőkön tiszta osztályharc és ha igen, miben különbözik a státuscsoporton belüli konkurenciától?

A hatalmi harcok logikája szempontjából kétfajta konfliktus dialektikája játszik szerepet. A relatíve legnagyobb hatalmi potenciál felhalmozásáért folyó eliten belüli és az elitközi szubkultúraharc. Mindkettő leírható mint a kíséretüket vezető hatalmi harcokban résztvevő egyének interakciója. A szubkultúraharc az a részeset, amikor a társadalmi szerződés, tehát a politikai párbajok adott etikettje érvényét veszíti és a szembenálló elitek a társadalom nagy csoportjait külső kíséretként mobilizálva (ideologikus eszközökkel) a konkurensaiknek a társadalom irányításából történő kiiktatása céljából harcba vezetik. A két konfliktustípus átmehet egymásba, vagy az átmenet közben valamilyen stabil konstellációvá merevedhet Bourdieu tőke alatt a javakat, illetve azok elsajátítási esélyeit érti, valamint a mezőket alkotó intézmények posztjait³⁴, hogy csak néhányat említsek. Úgy általában igyekszik minden tényezőt tőkésíteni, ami csak számításba jöhet a társadalmi interakciók során. Ezek között azonban jócskán akad olyan, amely nem működik tőkeszerűen. A hatalmi harcok során például igen nagy jelentősége van a többi szignifikáns szereplőről szóló releváns információnak. Az ilyen típusú, a hatalmi harcok tényleges tétjeiről, erőviszonyairól, szabályairól szóló információ általában exkluzív — azok férhetnek hozzá, akik benne vannak a játszmákban. Azt, hogy mennyire fontos ezeknek az információknak a birtoklása, nem kell részletezni. Nem lehet

azonban külön tőkefajtát kreálni ebből a tényezőből (sem), mert a naprakész információk tartama állandóan módosul, így felhalmozása értelmetlenség³⁵.

A mezőelméletek Bourdieunél a társadalomnak mint egésznek a működését is hivatottak modellezni. Amennyiben a szerző fejtegetései alapján a társadalmat mint különféle mezők strukturált együttesét próbáljuk értelmezni³⁶, komoly problémáink támadnak.

Hogyan gondoljuk el példának okáért a mezőközi viszonyok alakulását, vagyis annak szabályszerűségeit? A mezőn belüli erőviszonyokat az egyének és intézmények küzdelme határozza meg az ottani specifikus tőkék elsajátításáért. Ennek analógiájaként a társadalmat mint meggamezőt kell tételeznünk, amelyet az univerzális tőke fölötti rendelkezés monopóliumáért folytatott harc strukturál.

Bourdieu vonakodik attól, hogy a gazdasági tőkét univerzális tőkeként aposztrofálja. Inkább a különböző tőkefajták univerzális átválthatóságáról beszél. Ami viszont az átváltási folyamatokat illeti, azokról vagy hallgat, vagy az általa kritizált „piac mint önszervező mechanizmus” sémát kénytelen elővenni. Vagyis egy mező súlyát a társadalmon belül az ott termelődő specifikus tőke kínálata és az arra mutató társadalmi kereslet határozza meg.

A hatalmi harcok logikájából adódóan bizonyos körülmények között a társadalomban fellelhető minden hatalmi pozíció a politikai terep része lehet. De egyébként is felmerülhet ugyanaz a meggamező-problematika, mint Bourdieunél, olyan formában, hogy miként lehet közös nevezőre hozni a különböző minőségi jellemzőkkel bíró hatalmi potenciálokat. Erre a kérdésre inkább a médium(közvetítő elem)-elméletek adhatnak választ, bár a szerző tőkefogalmait is lehet így értelmezni.

Akárhogy forgatjuk is a kérdést, az árfolyam-megállapítás problematikájáról van szó. Az én értelmezésem szerint az érvényben lévő társadalmi szerződés rendelkezik a fix árfolyamokról. A szerződés felborulása esetén a különmemű hatalmi potenciálok valutarendszere felbomlik és visszatérnek az aranyfedezethez, az erőszakhoz, annak tényleges alkalmazása

vagy az azzal való hiteles fenyegetés formájában. Amennyiben beáll a politizálás archetipikus állapota, a szubkultúraharc, minden hatalmi potenciál mércéjévé válik, hogy az mennyiben befolyásolja valamely csoportnak a szervezett erőszak kifejtésére vonatkozó képességét.

A szerző a közgazdasági modellek közül az önszabályozó piac elvét használja és kritizálja is egyszerre. Fenntartások nélkül csak a marxizmus kedvenc sémáját, „a munkaerőt a munkabérért mint egyenlőtlen csere” képletet alkalmazza. A piac azért nem működhet tisztán, mert az egyik oldalon a hiperburzsoázia áll a társadalmi termelés mindenfajta eszköze (tőkéje) birtokában, szemben a hiperproletárral, aki az alávetett helyzetének felismeréséhez szükséges eszközöktől is meg van fosztva. Az egyes alávetett rétegek által hordozott feltörekvő osztálystratégiát pedig mindig ki lehet védeni újabb és újabb exkluzív tőkék, az azok termelését irányító intézmények, mezők csak az elit számára hozzáférhető csúcspozícióival. Mindig át lehet úgy alakítani a mezők struktúráját, hogy azok elnyeljék a spontán, nem kollektív³⁷ tiltakozásokat.

Bourdieu marxizmusa egy pesszimistára csonkolt változata az eredeti modellnek. Vagyis a megmaradt rész a hiányzóról szól: az elnyomás olyan kifinomult eszköztárral rendelkezik, amelyet ráadásul a végtelenségig továbbfejleszthet, hogy nem képzelhető el a kommunizmust (az emberiség nembeli emancipációját) meghozó társadalmi forradalom. Így az elméletben nincs megnevezve a proletariátus, de még az értelmiség vagy az egyetemi diákság sem mint a világszellem hordozója, vagy a kapitalizmus sírásója. Még arra sem történik utalás, hogy a szerző által felvázolt tanok elsajátítása tehet valamely csoportot igazi élcsapattá. Megítélés kérdése, hogy egy társadalomkritikáriak³⁸ levon vagy hozzátesz az értékéhez, hogy nem nevez meg alternatívát. Ha nem tud jobbat, miért kesereg valaki az adott helyzeten? Másfelől mégiscsak értékelni kell, ha az elmélet alkalmatlan arra, hogy a belőle kiragadott lózungok nevében emberek kezdjék gyilkolni egymást.

1. A Magyarországon elérhető irodalomnak egy kis részéhez tudtam csak hozzáférni. A dolgozatnak tehát folytatása következik, ha visszakerülnek a (Szabó Ervin Könyvtárba) a kikölcsönzött könyvek. A Pokol Béla „Modern francia szociológiaelmélet” (1995) című összefoglalóin kívül Bourdieu „A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése” (1978) című gyűjteményes kötetét, valamint „The Logic of Practice” című művét tudtam tanulmányozni.
2. „A gyakorlatnak az az elmélete, amelyet az embertudományok többnyire implicit módon alkalmaznak (amikor a gyakorlatok ökonómiáját, vagyis a cselekedetek belső logikáját, illetve a valóra váltott cselekedetek és az intézmények objektív értelmét igyekeznek feltárni), az elméleti, szemlélet közti különbségtől eltekintve, a mechanikus szemlélet és az intellektualista finalizmus egy válfaja között ingadozik.” (Az osztályok pályája és a valószínűségi okság. 237. o.)
 „[subjectivism and objectivism] opposed to the practical mode of knowledge which is the basis of ordinary experience of the social world.” (Bourdieu 1995, p. 25.)
3. „Practice has a logic which is not that of the logician... [it] is able to organize all thoughts, perceptions and actions by means of a few generative principles... coherent and compatible with the objective conditions- but also practical..., because they obey a „poor” and „economic logic”. (p. 86.)
4. Az is jellemzi még, hogy ugyanazt a sémát más-más következményekkel lehet használni, hogy azért lehet mindenütt észlelni, mert sehol sincs (p. 87.) tudatában saját elveinek (p. 103.).
5. „...anthropologists have never known how to rescue the people they were studying from the barbarism of pre logic except by identifying them with the most prestigious of their colleagues -logicians or philosophers.” (p. 37.)
6. „Thus the so called "rational actor" theory oscillates between the ultrafinalist subjectivism of a consciousness „without inertia” which creates the meaning of the world de novo at every moment, and an intellectual determinism which ... is separated only by a few differences in phrasing from a mechanistic determinism that reduces action to a mechanical reaction to mechanical determinations and reduces economic agents to indiscernible particles subjected to the laws of a mechanical equilibrium.” (p. 46.)
7. „... mathematical re-creations that present themselves very seriously as anthropological analyses, such as the "prisoners dilemma" and other puzzles designed for circular circulation.” (p. 47.)
8. „It ensures the active presence of past experiences, which deposited in each organism in the form of schemes of perception thought and action.” (p. 54.)
9. „...Practices can have other principles than mechanical causes or consciousness and can obey an economic logic without obeying narrowly economic interests.” (p. 50.)
10. „The habitus is a metaphor of the world of objects, which is itself an endless circle of metaphors that mirror each other ad infinitum.” (p. 77.)
11. „...infinite capacity for generating product - but not unpredictable novelty and not the simple reproduction of the original conditioning.” (p. 55.)
12. „The objective homogenizing of group or class habitus that results from homogeneity of conditions of existence is what enables practices to be objectively harmonized without ... explicit co-ordination.” (p. 58.)
13. „Only this kind of acquired mastery functioning with the automatic reliability of an instinct.” (p. 104.)

14. „The condition ing associated with a particular class of conditions of existence produce habitus, system of durable transportable dispositions, structured predisposed to function ... as principles which generate and organize practices and representations that can be objectively adopted to their outcomes without presupposing a conscious aiming at ends.” (p. 53.)
15. "This autonomy is that of the post, enacted and acting, which functioning as accumulated capital, produces history on the basis of history and so ensures the permanence in change that makes the individual agent a world within the world.” (p. 56.)
16. „Habitusuk valójában nem más, mint társadalmi, egyéni vagy kollektív pályájuk meredeksége, mely hajlammá alakult, hogy meghosszabbítsa és beteljesítse a felfelé irányuló pályát.” (Az osztályok pályája és a valószínűségi okság. 268. o.)
17. „Az alkalmazkodás megkövetelte találékonyság ugyanis csak azoknak adatik meg, akik rendelkeznek a gazdasági és a kulturális tőke, vagyis azon mechanizmusok feletti hatalom minimumával, amelyet uralniuk kell (i. m. 243. o.)”... a „képesség” és a „tehetség” idő és kulturális tőke beruházásának termékei.” (i. m. 219. o.)
18. Bourdieu: op. cit., pp. 66-68.
19. „...valamint az üzem igazgatásához nélkülözhetetlen szimbolikus tőke (vagyis a személyes kapcsolatok) meglétét.” (Rekonverziós stratégiák. 354. o.)
20. Bourdieu igen találóan így jellemzi ezt a fajta megközelítést: „Ezt teszik például azok a strukturalisták, akik... a „struktúrahordozó” (Träger) szerepére redukált egyént a struktúrák redundáns elemének tekintik.”(Osztályok pályája... 238. o.)
21. „Wealt can function as capital only in relationship with a specifically economic tieid.” (p. 123.)
22. Bourdieu: i. m., 283-284.
23. Bourdieu: op.cit., p. 138.
24. „... a prokapitalista társadalmakban ... a gyakorlati tevékenység még akkor is a gazdasági SZÍMításoknak engedelmessé válik, amikor a teljes érdektelenség látszatát ölti magára azzal, hogy nem igazodik a (szűk értelemben vett) érdek vezérelte számítás logikájához, és nem anyagi, nehezen számszerűsíthető célok felé tör.” (Rekonverziós stratégiák. 287. o.)
- „The accumulation of material wealth is simply one means among others of accumulating symbolic power.” (p. 131.)
25. A szerző kijelenti például, hogy művészeti mező nélkül művészetről sem beszélhetünk. (Bourdieu: op.cit., p. 122.)
26. „In the absence of an officially developed and institutionally guaranteed delegation personal authority can only be lastingly maintained through actions that reassert it practically through their compliance with the values recognized by the group.” (p. 129.) Igaz, ez a jelenség Bourdieunél nem korlátozódik a primitív társadalmakra; megjelenik például a klasszikus vállalatvezetéssel kapcsolatban: „Ebben a szervezettípusban, ahol a hatalom inkább az egyénekhez, mint a pozíciókhoz kötődik, az intézményesített tekintély átruházása csoporton belüli hierarchiák önkényes és ingatag jellegét csak az a szokásjog korlátozza, ami a „vállalati légkörben” és a főnökről alkotott képben ölt testet.” (i. m. 353. o.)
27. „Personal interaction — relations of domination — one way mediated by objective institutionalized mechanism — another lie beyond the reach of individual consciousness and power.” (p. 130.)

28. „Those who are in a position to comand these mechanism ... ab le to dispense wi th strategies aimed expressly and directly at the domination of individuals.” (pp. 130-131.)
29. (Institutionalisation] strictly established legally guaranteed relations between recognized „positions”. (p. 131.)
30. „... a hatalom elosztási struktúrája ...” (i. m., 287. o.) Hatalommal rendelkezni annyit tesz, mint potenciálisan rendelkezni olyan javak, vagy szolgáltatások kizárólagos és kiváltságos használatával, melyek formálisan bárkinek rendelkezésére állnak. A hatalom bizonyos lehetőségek monopóliuma, amely lehetőségek formálisan minden egyén számára egyaránt léteznek.” (Az osztályok pályája... 252. o.) - És még sok más idézet is illusztrálja Bourdieu forrásközpontú hatalomfelfogását.
31. Pokol Béla: Modern francia szociológiaelmélet. 27. o.
32. Bourdieu. Az osztályok pályája 275. o.; Pokol: i. m., 37. o.
33. Pokol: i. m., 28. o.
34. „.. az egyének meghatározott osztályának gyakorlatai nem csak a profit átlagos elméleti esélyeitől függnnek, de az osztály sajátos esélyeitől is, vagyis — minden adott időpontban — e (tudományosan kiszámítható) objektív struktúra és a tőke különféle válfajainak (gazdasági, társadalmi, kulturális tőke) elosztási struktúrája közötti viszonytól, ahol a tőkét esélyek elsajátítási eszközöként értelmezzük.” (268. o.)
35. Ami nem ugyanaz, mint a sznobizmus tőkésített változata Bourdieunél: „...perfect and perfectly up-to-date mastery of the classifications ... to get the rest return from social investments ... avoid being identyfied with unfashionable groups”. (p. 137.)
36. „A társadalmi osztályok és átalakulásaik elmélete a mezőelméletekhez vezet el bennünket, vagyis olyan társadalmi topológiákhoz, amely . meg tudja különböztetni a mező területén való belső eltolódásokat (amelyek annak a tőkének a — pozitív vagy negatív — felhalmozásával kapcsolatosak, amely a mezőt meghatározó konkurencia sajátos tétjét alkotja) a mezők közötti eltolódásoktól (amely egy meghatározott tőkéről egy másfajta, másik mező piacán jegyzett tőkére való áttérései kapcsolatos).”
37. „Ezektől gyökeresen különböznek a valóban kollektív akciók, bérkövetelések, sztrájkok, tüntetések vagy forradalmak, amelyet valamely közös stratégia megvalósításáért és a megvalósítása révén mozgósított csoportok visznek véghez. Ezek alapja egy állandó és kifejezetten ezzel megbízott szerv valósít és szavatol.” (i. m., 248. o.) Ebből és más passzusokból is kiolvasható Bourdieu nosztalgija az osztályharcok iránt.
38. „A polgár például, aki spiritualista, ha önmagáról van szó, materialista a többi osztállyal szemben, liberális önmagával, szigorú a többi osztállyal szemben, ugyanilyen logikus módon intellektualista, ha magáról van szó, és mechanikus gondolkodású a többi osztály esetében.” (i. m., 289-290. o.) - Vajon nem lehetne bármely osztály, státuscsoport, szubkultúra önmagával szembeni elfogultságát hasonló ellentétpárookra leírni?

Szocializáció a Szovjet Hadseregben

BEVEZETŐ. A Szovjetunió, illetve utódállamai férfi lakosságát ért legmasszívabb szocializációs élmény kétségtelenül az a két (a haditengerészetnél három) év, amit a hadseregben töltöttek és töltenek el. A Birodalom lakosságának viselkedését meghatározó értékrend, attitűdök és viselkedési sémák itt lecsupaszítva, szinte zavaró mellékhatások nélkül jelennek meg és érvényesülnek. Ezek interiorizációjának módszerei nemcsak azért tanulságosak, mert a lakosság egyik fele óhatatlanul hatásuk alá került/kerül, hanem azért is, mert más szocializációs szempontból jelentős intézmények is analóg módon működnek: a bentlakásos iskolák, börtönök, sőt a munkahelyi kollektívák nagy része is. Ezek mondhatni láncolatot alkotnak, egymásnak adják az elvileg tiszta lappal belépő egyént. A hadsereg az ideáltipikus láncszem, mivel, a börtönöket leszámítva, ez képes a rendszerbe került ember életmegnyilvánulásait totálisan meghatározni és ellenőrizni. Az általános és ideáltipikus jellegén kívül az emeli még ki a hadigépezet szocializációs jelentőségét, hogy fejlődésének fölöttébb érzékeny időszakában válik hadkötelessé az ifjúság (18 éves korban).

Dolgozatom anyagát a Szovjet Hadsereg személyi állományának csoportdinamikája és interperszonális viszonyainak jellegzetességei adják. A témának gyakorlatilag nincs szociológiai irodalma. Ami van, az egyfelől a tisztikar számára gyártott didaktikai irodalom, másfelől a „peresztrojka botrány irodalom” néhány publicisztikai és szépirodalmi terméke. Az első fajta irodalom teljességgel használhatatlan — egyszerűen semmi köze a valósághoz. A másik jó alapanyagul szolgálhat az elméleti generalizációkhoz, de maga híján van ezeknek.

A módszer tehát, amivel dolgoznom kell, a tudomány hőskorára jellemző: közvetlen és közvetett tapasztalatok elemzéséből alakítok ki egy elméleti sémát. Természetesen igyekszem belül tartani magam a szociológia

kategóriarendszerén. Ha ez nem sikerül, annak vagy az az oka, hogy nem ismerem eléggé a szaknyelvet, vagy az, hogy az adott jelenségcsoportot nem lehet a rendelkezésre álló paradigmák segítségével értelmezni. Úgy hiszem, tételeimet kísérleti úton igazolni lehetne, ha valaki lehetőséget kapna a megfelelő felmérések elvégzésére. Az azonban biztos, hogy egy abszolút kívülálló nem juthatna el egy ilyen sémához, amit kísérleti úton próbálhatna meg verifikálni, és arra sem lenne képes, hogy a „rendszerspecifikus” torzításokat kiszűrje a kapott eredményekből.

AMI MINDEN HADSEREGRE JELLEMZŐ. A világ bármely vizsgálható hadserege olyan szubkultúrát alkot, amelynek belső viszonyai civil szemmel nézve elütnek a normálistól. A hadsereg feladata háborúk megvívása, a háborús viszonyok pedig a normális társadalmi viszonyokhoz képest deviánsak. Ezt azonban el lehet mondani bármely társadalmi alrendszeréről, amely a maga belső logikája (bináris kódja — mondaná Luhmann) szerint funkcionál. A hadsereg abban üt el tőlük, hogy békeidőben saját ideáltipikus mivoltához képest is diszfunkcionális és abnormális. Háború nélkül ugyanis nem érvényesülhetnek azok a törvényszerűségek, amelyekre a hadsereg egész szervezete ráépül. Békeidőben minden hadsereg olyan, mint szélcsendben egy szélmalom, amelynek vitorláit beépített motor forgatja.

A hadseregben az emberek és embercsoportok közötti érintkezések mesterségesek. A legszembeötlőbbek a szigorúan formalizált, a felelősség tekintélyét alátámasztó hierarchikus viszonyok. Egyszerűbben szólva, a katonai fegyelem. A fegyelem és a magasabb rangúaknak való feltétlen engedelmesség alapfeltétele egy háború sikeres megvívásának. Tehát a hadi helyzet beköszönte előtt ki kell alakítani a megfelelő szervezetet és beidegződéseket. De épp ennyire szükség van a fegyelemre azért is, hogy egyáltalán fenntartható legyen a hadsereg békeidőben.

A következő jellegzetes vonás az emberi érintkezések mennyiségének és sokféleségének csökkentése. Az egyén behatárolt területen ugyanazokkal az

emberekkel kerül kontaktusba, akik ráadásul nagyon hasonlítanak egymásra: ugyanazt az egyenruhát viselő, egy korosztályhoz tartozó férfiak. Az egyszerűsített viszonyok egyszerűsített szerepeket követelnek meg.

A hadseregbe kerülő egyén elidegenedik önmagától, hiszen társadalmi viszonyaiban kizárólag mint katona szerepel. A hadsereg minden percet lefoglal, eltérően más alrendszerektől, amelyek kénytelenek egymással, sőt az életvilággal is (Habermas szerint) osztozni az ember idején. Az egyén helyzetét a „katona” szerep, annak rangja, beosztása, funkciója határozza meg, amelyekhez képest a civil szférából hozott tulajdonságai elvileg irrelevánsak (azok lennének, ha létezne tökéletes hadsereg, tökéletes katonákkal). Egy egzisztencialista, vagy egy neomarxista azt mondhatná, hogy a katonai szolgálatot teljesítő ember az elidegenedés folyamatának csúcspontja és netovábbja.

Az egyszerűsített szerepek, amelyeket katonává redukált egyének játszanak, értelemszerűen kell, hogy ismétlődjenek a katonai szolgálat alatt. Egymást követő kisebb-nagyobb ciklusok keletkeznek, amelyek közül némelyik több százszor, némelyik — az egész repertoárt magába foglaló gyűrű — egyszerű kétszer ismétlődik meg. A „varázshegy”-effektust nem csak szanatóriumokban lehet kipróbálni.

AMI A SZOVJET HADSEREGET MEGKÜLÖNBÖZTETI... az a szélmalom vitorláit forgató motor fajtája. Egy társadalmat nem annyira haderejének szolgálati szabályzatai jellemeznek, hanem ahogyan elérik azok betartását. Hogyan lehet rávenni egy normális embert, hogy elviseljen egy ilyen közeget? Két módszert lehet alkalmazni, és azok kombinációját. Az egyik: lazítani a hadsereg belső logikáján, a szolgálatot töltő egyénnek lehetőséget biztosítani, hogy bizonyos időre bizonyos vonatkozásokban visszaváltozzon civil lé. A másik: alkalmazni az adott társadalom bevett jutalmazási-büntetési módszerét (például a modern társadalmak esetében megfizetni az aktivitásnak ezt a fajtáját, mint egy szemetesét, vagy ügyvédét). A kafkai fokozatú

irrealizmus elviselésében nagy szerepet játszik még a gyakorlat, amivel egy társadalom képes ellátni hadköteles korú tagjait a bürokratikus közeg viszonyaihoz való alkalmazkodásban.

A Szovjet Hadsereg esetében egyik sem jöhet szóba. A piaci viszonyok nem érvényesülnek a társadalom egészét illetően, tehát a hadseregben sem. Egy állam, amely tagjai totális ellenőrzésére törekszik, miért engedne a magáéból pont egy olyan szférában, ahol az a leginkább magától értetődő. A porosz rendszerű bürokratizáció (ahogy azt Weber kifejtette) a modernizáció terméke. Így működésképtelen egy a premodern korban ragadt társadalomban. Ezen az a körülmény sem változtat, hogy a tisztikar ideálja, vágyálmainak tárgya a porosz minta.

A Szovjet Hadsereget a kényszerítésnek egy különleges formája, az „öregbaka rendszer” tartja működésben. Lényege, hogy a hatalomkoncentráció a nemzedéki elv szerint megy végbe. A szolgálatok második felében járó katonák abszolút hatalmat nyernek az első évben járók fölött. Az öregbaka-rendszer a letöltött szolgálati időn alapuló kasztrendszer. Mivel a behívások félévente történnek, ezért a két fő kaszt további két alkalztra oszlik. Sőt, megkülönböztetnek még két kategóriát: az esküfelvétel előtt álló és a leszerelési parancs utáni állapotban lévő egyéneket. A különböző kategóriákba tartozó katonákra legalább annyi szava van a zsargonnak, mint az eszkimóknak a fókára. (Az analóg magyar zsargon szegényessége miatt nehéz ezeket visszaadni, néhány tipikus fordulatot azért megpróbálok lefordítani).

A társadalmi státusnak a korral együtt való növekedése öreg jelenség, akárcsak a „regruták” és a „veteránok” megléte a történelem bármely hadseregénél. Esetünkben azonban arról van szó, hogy ez a jelenség rendszerszervező elvként funkcionál. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden történés megmagyarázható ezzel a sémával: az összképet éppen a többi tendenciával való összhatás adja ki.

A „betörés” — az első feladat, amit el kell végezni az újoncok vonatkozásában. Ennek lényege, hogy a civil életben esetlegesen felszedett racionalizmust és erkölcsösséget elfeledtetik a regrutával.

Első lépésként személyisége külső jegyeitől szabadítják meg. A hatás azzal egészül ki, hogy a civil élet külső jegyeit (egyéni ruha, haj- és arcszőrzet-viselet) nem egyszerűen a katonai külsőre, hanem a hadsereg alsó kasztjának külsejére cserélik fel. A fiatal katona vagy kopasz, vagy minimális hosszúságú a haja, nem visel bajuszt, az egyenruhát a szabályzatnak megfelelően viseli kincstári bő szabásban (úgy, hogy lötyög rajta, mint a zsák), szorosan behúzott övvel, bekapcsolt akasztóval a galléron, a szemöldöktől két ujjnyira érő sapkával stb. Az öreg bakának ezzel szemben majdnem civilhosszúságú haja van, bajuszt viselhet, az egyenruhája be van varrva („feszül rajta, mint a gumióvszer”), a sapkáját a tarkójára csapva, vagy mélyen a szemöldökébe tolva hordja, a gallér akasztója kivételes alkalmakkor van bekapcsolva — többnyire a zubbony felső gombja sincs — stb. Aki kitalálta a szólásmondást, hogy tudniillik nem a ruha teszi az embert”, az aligha tapasztalhatta, milyen érzés kasztviseletben járni.

A rendszer nem áll meg áldozata külsejénél, tovább nyomul zsebeibe és személyes tárgyai közé. Ilyenek ugyanis nem lehetnek: szigorúan elő van írva, milyen használati tárgyakkal kell rendelkeznie a katonának. Ami nincs megengedve, az tilos. Például a civil életből kapott leveleket sem szabad akkumulálni, egy idő után meg kell őket semmisíteni, vagy mások semmisítik meg. A szekrény és a zsebek tartalmát naponta ellenőrzik, a nem odavaló dolgokat elkobozzák, és fordítva, az előírt tárgyak hiánya (fogkefe, szappan, toll, fésű, borotvakészlet stb.) büntetést von maga után. Miután a külső utánpótlási források szűkösek, és a tárgyak sokirányúan felhasználhatóak (pl. a fogkefe csattisztításra, az arcszesz szeszes italként történő fogyasztásra stb.), ezért állandó lopási körforgás dúl a személyi állomány körében. A lopási piramis alján természetesen a fiatalok helyezkednek el.

A szabadidő nem létező fogalom: az alsó kaszt öltözetét viselő egyén nem mutatkozhat tétlenül. A felső kasztok képviselői kötelességszerűen gondoskodnak elfoglaltságról, amennyiben rendellenes nyugalmat tapasztalnának.

A rendszer működése szempontjából problémát jelenthetnek még a civil életet idéző foglalatosságok is. Például az evés, alvás, az elsajátítandó hadi ismeretekhez szükséges tanulás, takarítás, stb. Mindezeket katonásan végeztetik, vagyis rájuk nyomják az irracionális bélyegét. Az étkezésre szánt időnek például csak törtrésze telik a fejadag elfogyasztásával. A többit az étkezőhelyiségbe való rendes bemenetel, annak elhagyása, a fejfedők egyszerre történő levétele, az egyszerre történő helyfoglalás stb. gyakorlása foglalja le. Az alvásra szánt idő egy nagy részét szintén a takarodók és ébresztők gyakorlása, valamint éjszakai-hajnali sürgős munkák teszik bizonytalanná. A takarításnál minimalizálják a munkaeszközök számát és egyszerűsítik a minőségét: főszabályként a padló felsúrolásához súrolóbotot használni tilos, a lépcsőt ajánlatos letről felfelé mosni. A hétköznapi foglalatosságok katonás változatainak megkonstruálásában óriási fantáziáról és leleményről tesznek tanúbizonyságot a vezetők: például a híradó vigyázz-ülésben történő megtekintése és társai. Az irracionális jellegnek csak egyik magyarázata a rengeteg rendelkezésre álló munkaerő. Az igazi ok azonban az, hogy a rengeteg, és többnyire értelmetlen lőtás-futás a felső kaszt tétlenségét hivatott aláfesteni. A munka nem munka, hanem a fiatalok megalázási rituáléja.

A fenti módszerek önmagukban is kifárasztják a betörendő egyént. A felesleges gondolatok helyét a fáradtságon és kialvatlanságon kívül két dologgal foglalják még el: az éhséggel és a félelemmel. A koszt kalóriadús, de egyhangú, vitamin- és cukorszegény, ráadásul sokszor nem is hagyják az egész adagot elfogyasztani, vagy eleve fogyaszthatatlan, ahogy elkészítik. Ezért üdvös dolog a hivatalos fejadagokat lopás útján a didaktikai szempontból megfelelő mennyiségre csökkenteni. Ez apró élelmiszerlopásokra, illetve kajavásárlás

céljából elkövetett lógászatokra sarkallja a katonát, amiért pluszbüntetésekkel lehet súlytani.

A büntetések célja pedig a félelem légkörének állandó fenntartása. Az eddig felsorolt módszerek az alsóbb kaszt bármely tagját szabadon büntethetővé teszik. Az állandóan kimerült és éhes katona, akinek rengeteg sürgős teendője van, nagy valószínűséggel mindig elkövet valamilyen vétséget. Ha mégis akadna olyan, aki nem, még mindig ott vannak a „huszonkettes csapdája”szituációk (saját terminus technikus, mivel a szlengben nincs erre kifejezés). Például kötelezően előírják, hogy mindenki patkolja meg a csizmája sarkát, hiszen az a sok menetelés miatt két hét alatt elkopna, tönkretéve a 8 hónapra szánt lábbelit, károsítva ezzel a népgazdaságot. Aki tehát a reggeli szemlén nem tudja prezentálni a patkót a csizmáján, az büntetést kap. Csakhogy sem patkót, sem facsavart, sem csavarhúzót nem adnak. Természetesen időt sem, hogy mindezeket beszerezzék, vagy arra, hogy felszereljék, ha a kellékek véletlenül már meglennének. Ha tehát valaki patkóbeszerzés céljából lóg, vagy éjjel rajtakapják, hogy az előírt alvás helyett a csizmájával bíbelődik, szintén büntetést kap. Az ideális szovjet katona az, aki mindezeknek a követelményeknek képes megfelelni. A Szovjet Hadseregben egyébként a spártai nevelés módszereiről sem olvastak, pedig ott divat a gyerek alultáplálása és a korbácsolása lopásért — amiért hagyták magukat rajtakapni.

A büntetéseket több dimenzióban lehet osztályozni. A szolgálati szabályzat szempontjából szabályos, félszabályos, és szabályellenes büntetések vannak. Az első kategóriából a legelterjedtebbek a soron kívüli szolgálatok, mivel a fogdába zárások rontanák az alegység statisztikai mutatóit. A félhivatalos büntetések közé olyanok tartoznak, mint például a „gáztámadás” vezényszó, amire az, akire /akikre/ a vezényszó vonatkozott egy ideig gázálarcban folytatja teendői végzését. A szabályellenes büntetések körébe a verések és az agyafúrtnál agyafúrtabb megaláztatások tartoznak. A katonai kórházak tele vannak ezek törött állkapcsú és szétrúgott heréjű áldozataival.

Ezeken kívül a hadsereg eléggé megbízható becslések szerint évi hatezer „cinkkoporsót” produkál (összehasonlítás végett: hivatalosan a 6 évig tartó afganisztáni kaland 18 ezer emberébe került a Birodalomnak), amelyek többsége nem baleset, hanem gyilkosság és öngyilkosság áldozata. A mindenható statisztikai mutatók miatt ezek kevés kivételtől eltekintve balesetként vannak elkönyvelve.

A büntetéseket egyéniekre és kollektívekre is fel lehet még osztani. Az egyéneket sújtó külön büntetésfajta, amikor az egész alegységet büntetik meg a katona vétségeiért. Például a szakasz fekvőtámaszokat csinál, amíg a sorakozóról késő katona megérkezik. A következményeket hozzá lehet gondolni.

Mindezek a módszerek együttesen az agymosás egy primitív, de elsöprő hatású változatát alkotják: egy ember redukcióját legelemibb ösztöneire. A folyamat végterméke egy pária, aki minden erejével arra törekszik, hogy megússzon egy verést, egy soron kívüli szolgálatot, aludhasson és jól lakhasson.

AZ ÁTVÁLTOZÁS. A szolgálat legérdekesebb fenoménje alighanem az a jelenség, ahogy egy ember röpké napok alatt társadalmi státusával együtt egyben egész mentalitását is megváltoztatja.

A magyarázat egyik eleme az, hogy a változás diametrálisan ellentétes viselkedési mintát eredményez. A szerep tehát nem változik, hanem megfordul, mint a népmesékben. A szerep elsajátítása nem közvetlenül történik, hanem annak ellentétéjébe való belekényszerítés által.

Az első periódus túlélésének alapfeltétele az önbecsülés és a lelkiismeret szabadságolása. Az egész időszakot csak úgy lehet elkönyvelni, mint elkerülhetetlen szükségyszerűséget (ami igaz is). A rendszer megkérdőjelezése egyértelmű az önbecsülésről való lemondással, tehát kapva kapnak a lehetőségen, hogy a tapasztaltakat ne a saját, hanem a „kopasz” szerep számláján könyveljék el.

A második periódus könnyebb mint az első. Úgy fogják fel, mint jogos mennyországot a kényszerű purgatórium után. A rendszer azt használja ki maximálisan, hogy áldozatai legitimációs indokként használják fel saját szenvedéseiket az ugyancsak saját maguk által elkövetett kegyetlenkedésekhez. Régi képlet ez: egy csata nehézségei igazolják a szabadrablást a győztes hadsereg katonája számára.

Az első periódus megpróbáltatásai úgy szerepelnek, mint egy beavatási szertartás elemei. Bár ez a módszer még a törzsi társadalmak korából származik, hatása itt is maximális. Érdekes, hogy az uralkodó osztályok iskoláztatásában sokáig elterjedt volt ez a módszer, a katonai akadémiákon pedig alighanem általános.

Úgy látszik, a beavatás kegyetlenségi foka egyenesen arányos a kialakuló kaszttudat erősségével.

A rendszer működtetése szempontjából az első periódus viszontagságai a rugó összenyomását adják. A merő hatalomvágy szabadjára engedése a kirugódás, a rendszert mozgásban tartó energia.

A TÖBBESMORÁL. Elsajátítása a katonai szolgálat egyik fő hozadéka. A katonának ugyanis több érvényben lévő értékrend és működési mechanizmus között kell magát kiismernie. Létezik egyfelől a hivatalos, hazafias romantika, amely nem feltétlenül marad hatástalan azokra, akik még sohasem húztak csizmát a lábukra. A katonai szolgálat közben is felbukkan néha ez a séma: ünnepélyes alkalmakkor, afganisztáni és más veteránokkal szervezett találkozók stb. próbálják komolyan vétetni ezt a maszlagot. Ezt a hiábavaló erőfeszítést nem is hagyják abba.

A szolgálati szabályzat és járulékos részei már keményebb dió. Ezt muszáj betartani, különben összeomlana a rendszer. Csak abban az esetben bénulna meg még gyorsabban a hadsereg, ha valóban megpróbálnának ragaszkodni a szabályzat betűjéhez. Elsősorban az azáltal előírt kényszerítési módszerek alkalmazása miatt. A rutinszerűen elkövetett kisebb-nagyobb

kihágások és bűncselekmények miatt napok alatt ki lehetne rúgni és börtönbe zárni a tisztikar nagyobbik felét a sorállomány nagy hányadával együtt.

A harmadik etikai kódex az „öregbaka-rendszer”, amely a hadsereg életmegnyilvánulásainak majdnem az egészét szabályozza. Az utóbbi, az előző kettőhöz képest, nem hivatalos és informális. Elkülönült elméleti jellegű képzés útján nem elsajátítható. Szabályait mindenki csak a saját bőrén tapasztaltak alapján ismerheti ki.

Ezzel még nem teljes a versengő etikai kódexek nevezési listája. Kettőt kell még megemlíteni, amelyekről az alábbiakban külön lesz szó: az egy nemzethez (régiónhoz, kultúrához) tartozók közötti szolidaritás, valamint a hadseregben burjánzó második gazdaság által diktált logika.

A kérdés az, hogyan kapcsolódnak össze mindezt a rendszerszervező elvek. A szovjet társadalom nem elég fejlett ahhoz, hogy a hadköteles korú fiúknak a szolgálat kezdetére már kész beidegződéseik legyenek egy bürokratikus formalizált előírásrendszer komolyanvételéhez. Csak a nyers kényszer jöhet számításba, amit az öregbaka-rendszer szolgáltat. A törzsi elemekkel kevert szubkultúrának viszont had- sereg-ki nézete kell hogy legyen. Így nem marad más hátra, mint az, hogy a katonás látszat meglétét kéri számon az ország politikai vezetése, valamint az ennek ellentmondó jelenségek hatékonyelrejtését. A tisztai állománynak tehát az ellenőrzéseken prezentálni kell a frissen kiglancolt haditechnikát, a bakák hasonlóképpen előkészített menetfelszerelését, az egymást derékszögben metsző vonalakat és a zöldre festett füvet a körletben stb. Amennyiben ez sikerül, több dolga nem is marad a tisztnek. A tisztikar társadalmi presztízse közelít a nullához, többnyire idült alkoholistákból áll, akik a rendszeresen ismétlődő (a váratlan ellenőrzésektől általában tartózkodik a főnökség) ellenőrzéseken kívánnak túlesni. A szükséges munkaaktivitást az öregbakák biztosítják, lehetővé téve a tisztek további tétlenségét. Az, hogy a politikai vezetés megnyugodhat a hitében, hogy van egy katonai feladatok ellátására alkalmas hadserege, a rendszer mellékterméke.

A szolgálati szabályzat és az öregbaka-rendszer összeegyeztetésének képlete tehát az, hogy a hivatalos rendszer néhány eleme beépül az informális rendszer rituáléjába. Például, hogy mit illik tiszték jelenlétében művelni, és mit nem. Végül is a tiszt cserébe azért, hogy vak és süket a jelenségekre, amelyeket üldöznie kellene, megérdemli azt, hogy ne jelenlétében rugdossanak össze egy fiatal katonát. A tiszt, ha hivatalosan panaszkodna valaki, hivatalosan ejnyebjnyéz, és szigorúan megszidja a vétkest, az „öreges” pedig gondoskodik róla, hogy többet ne jusson eszébe panaszkodni az illetőnek. Mindenki jól jár: a tisztnek nem romlik a statisztikai átlaga, a veterán demonstrálhatja fensőbbiségét, a fiatal katona pedig örül, hogy ennyivel megúsza. A szolgálati szabályzat imitálásának etikettjét, és ezen keresztül bármiféle hivatalos szabályrendszer összeegyeztetését a mögöttük meghúzó farkastörvényekkel mindenki elsajátítja. Kivéve, aki nem képes, vagy nem hajlandó. Ők biztosan nem ússzák meg ép bőrrel. „Ártatlan” maradhat esetleg néhány „védett katona” is, akik elég nagy főnök csemetéi ahhoz, hogy a felső tisztikar közvetlen védelme alatt húzzák ki a két évet, amennyiben véletlenül behívják őket.

Üzemzavarok mindezek ellenére előfordulnak. A tiszték és a sorállomány felső kasztja elfeledkezik néha az elemi óvatosságról, vagyis nem tartja be az etikettet. Eltussolhatatlan botrányt valamilyen külső tényező is okozhat, például, ha leszáll egy repülőgép a Vörös Térre. Gondot okozhat még a nemzetiségi és a regionális szolidaritásnak az öregbaka-rendszerét esetleg keresztbe metsző logikája is.

FÖLDIEK, A VAGY RASSZIZMUS A HADSEREGBEN. Az otthonról hozott kulturális sajátosságok, valamint a bajban a földiekkal való összetartásra érzett hajlam olyan erős, hogy a hadsereg malmának a fogaskerekeit is képes megakasztani. Természetesen korántsem minden etnikumnál egyformán. Három nagy csoportba lehetett osztani a garaton beömlő nyersanyagot. A legjobb alapanyagot a feldolgozhatóság szempontjából az európai részek szláv, illetve keresztény rekrutái alkották. Bár ezek is hajlamosak arra, hogy a földieket

preferálják személyes kapcsolatrendszerük kiépítésében, de sohasem annyira, hogy figyelmen kívül hagyják a szolgálati idő szerinti hierarchia.

Egyébként „földinek” regionális alapon éppúgy tekinthették egymást, mint etnikai hovatartozás szerint.

A másik csoporthoz a közép-ázsiai muzulmán népek fiai tartoznak, akik együvé kerülve már könnyűszerrel túltették magukat az öregbaka-rendszeren.

A harmadik csoportba a kaukázusiak tartoznak, akik tekintet nélkül a nemzetiségi és vallási háttérükre, minden áron kiálltak egymásért. Furcsának tűnhet, különösen így utólag, de egy örmény és egy azeri kivétel nélkül szolidáris volt egy oroszsal, ukránnal vagy üzbéggel szemben. Ezen a csoporton belül is meg lehetett figyelni árnyalatnyi különbségeket. A muzulmán hegyi népek (törzsek) képviselői akár a sziámi ikrek, elválaszthatatlanok voltak harmadik fél elleni fellépés esetén.

Az ebből adódó problémákat az a szerencsés tény tette kezelhetővé, hogy a hadseregben több fegyvernem és sokféle alakulat van, amelyek „fegyelem igénye” különböző. Minél nagyobb szakmai előképzettséget és hajlamot igényel valamelyik a formalizált viszonyok betartására (még ha azok az öregbaka-rendszer kasztviszonyai is), annál több volt benne az „orosz” (a fehér ember szinonimája a katonai szlengben). A flotta, a határőrség, a rakétások, a felderítők, a híradósok stb. között nem, vagy csak elvétve lehetett ázsiai vagy kaukázusi arcot látni.

A demográfiai különbségek miatt viszont a legnépesebb fegyvereknél és alakulatoknál az ázsiaiak alkottak többséget. Ilyenek a gyalogság, harckocsizók, utászok stb., nem beszélve a katonai építőkről, de az külön téma.

A KASZTON BELÜLI HIERARCHIÁK. A többi földihez fűződő szolidaritás (vajon milyen tőkének tekintené ezt Boudieu, ha gondolkodna a dolgon?) önmagában véve is egyenlőtlen helyzetbe hozza egymáshoz képest az ugyanazon korcsoporthoz tartozó katonákat. Természetesen itt is több variáció lehetséges. Régebben, amikor az ázsiai népesség aránya kisebb volt a

Birodalmon belül, és az orosz népesség kevésbé urbanizált, az oroszul nem, vagy gyengébben beszélő, civilizálatlanabb közép-ázsiaiak hátrányos helyzetbe kerültek. A katonai zsargonban „tuskónak”, „feketevalagúnak” titulálják őket. Újabban a gyalogsághoz (vagy más, ilyen szempontból analóg alakulathoz) kerülő „oroszok” kényszerülnek alárendelt helyzetbe saját kasztjukon belül. A kaukázusiaknál egyértelműbb a képlet. Az otthonról hozott törzsi jellegű szocializáció következtében ők vannak a legjobb kiinduló helyzetben a nem hivatalos hierarchiák csúcspozícióinak elfoglalásához. Egyrészt, mert egyénileg a leginkább hajlamosak konfliktusokat vállalni a fiatal katonasággal együtt járó páriahelyzet kikerülésére, másrészt, mert a feltétlen földi-szolidaritás nekik biztosítja a szükséges többletpotenciált. Sztálin kitelepített néhány hegyi törzset a háború alatt, a Szovjet Hadsereg azonban drasztikus eszközök nélkül is simán képes a rendszerbe integrálni őket. Megfelelően kislétszámúak ugyanis ahhoz, hogy hivatalosan is elismerjék hatalmi igényeiket. Van elég altiszti, raktárosi és egyéb bizalmi pozíció, ahová ki lehet őket nevezni. Mindezek ellenére elég gyakoriak voltak az etnikai alapon kirobbanó tömegverekedések.

A rasszizmus tehát átítatta a Szovjet Hadsereget. Bármely' nagyobb csoport képviselőjének alkalma volt feltöltekezni megvetéssel, sérelemmel, lenézéssel, akár gyűlölettel is a másik iránt. Nem hiszem, hogy a mostani kaukázusi háborúk kárvallottjait sokan szánják a hadseregjártak közül.

A kaszton belüli hierarchiában történő felemelkedésre többféle jogalap van. Az első a beleváló altiszteké, akik a hadsereg érvényes etikettjének megfelelően tudják realizálni a „hatalomhoz való akaratukat”, azok, akik a közvetlen kommerszfilmek „keményfiúi” szerepét eljátsszák rangjelzéssel, vagy anélkül, ugyanazon filmek szadista bandavezéréivel együtt. Ez a réteg saját jogon, a tisztikar véleményétől függetlenül gyakorolja jogait.

Valamivel alacsonyabbrendűnek számítanak a hadseregbéli árnyékgazdaság kulcspozíciói: a raktárosok, szakácsok, kiszolgáló egységek gépkocsivezetői, villanyszerelői stb. Röviden azok, akik a civil szféra számára is

értékes anyagok, valamint a legénység presztízsfogyasztásához szükséges kellékeket kezelik. A tisztikar és a felső kasztok presztízsigényei keresleti piacot eredményeznek. A két lehetséges forrás a sorállomány páriakasztja jövedelmeinek átirányítása és a hadsereg raktári készleteinek megcsapolása. Hogy a fiatal katona otthonról kapott csomagja, vagy megkapott új felszerelése szabadrablás tárgya, ez az eddigiek alapján magától értetődő lehet. A másik forráson eléggé egyenlőtlenül osztozik a tisztikar és a sorállomány gazdasági elitje. A tisztek igényei sokkal nagyobbak, így aztán ami el lopható és eladható a civil szférában, azt ellopják és eladják. A sorállomány képviselőinek csak annyit hagynak, amennyit a nélkülözhetetlen asszisztálás fejében feltétlenül juttatniuk kell nekik.

Még egy kivételezett réteg létezik, az írnoké. Többnyire afféle csicskási szerepet is betöltenek főnökeik mellett. Az ő presztízszük alacsonyabb az előző két kategóriához képest.

A saját kaszton belüli kiemelkedés lehetőségei termelik a hadsereg értékrendjét.

ANTIINTELEKTUALIZMUS a hadsereg működésének elkerülhetetlen velejárója. Először is, egy értelmiségi háttér (kivéve a mérnöki tudományok néhány ágát) semelyik elismert hierarchiában nem ad jó kiindulási adottságokat a felemelkedéshez. Már csak ezen okból is ritkán kerül köztisztletnek örvendő pozícióba. Rosszabb esetben megpróbálja „játszani az eszét”, amivel aztán könnyen az elemi kasztszolidaritásból is kigolyózhatja magát. Bármiféle elemző-kritikai hozzáállás a szolgálathoz, annak megítéléséhez értelemszerűen ellenkezik a státuszjogokkal, azon keresztül a személyi állomány egészének méltóságát sérti. Teljesen logikus tehát a totális ellenszenv, amivel az intellektuális attitűdöt kezelik a hadseregben. És miért változtatnának a beállítottságukon azok, akik már leszereltek?

A „SZOCIÁLIS VÉDŐHÁLÓ ALATT”. A katonában kialakított önértékelés tehát csoport- és reflektív jellegű. Önbecsülését az adja, hogy a

létező 'kasztok közül a magasabbrendűhöz tartozik. A mentális komfortot fokozza, ha ezen belül is valamelyik ranglétrán sikerül előrejutni. Igaz ez fordítva is, vagyis az alacsonyabb kasztokon belüli helyezkedésre. A státuscsoportok átlagos tagjainál az átlag alattiak létezése hat jól a közérzetre. Mindegyik behívott korosztályban vannak ugyanis olyanok, akik nem bírják a rájuk nehezedő nyomást és elengedik magukat. Afféle apátiában túrik, ami történik velük, nem törődve az etikettel. Először a páriáknak jön jól, hogy még náluk is van alávalóbb. Utána az öregek nyugtázzák jólesően, hogy lám, azért személyes érdem is, hogy a felső kasztba tartozhatnak.

KONFLIKTUSMENEDZSELÉS. Az íratlan szabályok keveset hagynak az egyéni belátásra. A szerepeket nem kell kitalálni, alakítani, hanem csak beléjük kell tanulni. A forgatókönyvek részletesek. Csak a szereposztásnál lehet némi vita. A kaszton belül el kell döntenie, kié legyen az elsőbbség. Ez többnyire magától kialakul. A konfliktusok általában nem éleződnek verekedésig, hiszen nagyjából előre tudják, ki az erősebb, vagy ezt kiegyenlítő, fürgébb észjárású, esetleg mindenre elszántabb. Az esetlegesen előforduló konfliktusoknál a csoport többi tagja is többnyire igyekszik közvetíteni, békíteni, csitítani a kedélyeket. Ellentétben azzal az esettel, amikor egy fiatalatonáról van szó, itt az ütlegeteket fenyegetések, szidalmak egész körtánca, előzi meg, lehetőséget adva a többieknek a közbelépésre. Ezenkívül a katonák gyakran „játszadoznak” (végül is nagy gyerekek még, csak a korkülönbséggel arányosan veszedelmesebbek, mint a legyek urában), miáltal kiosztják, illetve gyakorolják szerepeiket.

HADSEREGFOLKLÓR. Alapjában véve a birodalmi börtönfolklór adaptációja, sokszor egyszerű átvétele. A szleng nagyrésze onnét származik, a daloké szintén. Gyökeres változást csak az afganisztáni háború okozott, aminek hatására a gitarra költött új énekek tömege született. A szleng és dalrepertoár elkíséri a leszerelőt haza, a civil életbe, ahol aztán már nemigen bővül tovább.

A szuvenírkészítés is börtönbeli mintaképének bélyegét viseli magán. Bármilyen kéz alá akadó fényes, vagy színes dologból nagy türelemmel és hosszú idő alatt elkészített csicsás vacakok. Az emberi munka pazarlásának tiszavirág-életű kis emlékművei. Az emléknaplók a legtipikusabb képviselői a műfajnak. Mindenféle rajzokkal, berakásokkal stb. díszített fényképalbumok ezek — a hadseregbeli szolgálat dicsőségének megörökítői. A szolgálat utolsó időszakában nagyon jó elfoglaltság az ezzel való pepecselés. Az sem lebecsülendő, hogy egy jobb kézügyességű fiatal katona nyer e munka közben némi nyugalmat. A végeredmény netovábbja ugyan mégis megjeleníti a katonák ösztönös törekvését, hogy jelentőséggel telítsék az életükből elvett két évet. Bár a mi szempontunkból érdekesebb, ahogyan a közeljövő civil életének megszervezésére gondolnak. Jellemzőek a rigmusok, amelyek a jövő felelős lakásbeli szolgálati beosztásait részletezik. A hadseregről formált aforizmákkal sokmindent lehet illusztrálni. Egy realista: „a hadsereg két éve két lap, amelyet egy könyv legérdekesebb részéről téptek ki”. Egy önigazoló: „nem az a férfi, aki volt már nővel, hanem az, aki katona volt”. Ami viszont biztos: „senki sem felejt el a csizmában lehúzott két évet”.

BEFEJEZÉSKÉNT néhány szó a hadsereg szerepéről a szovjet társadalom újratermelésében. A szerep alighanem az, ahogyan azt az érdekeltek felfogják: beavatási szertartás. Csak abban tévednek, hogy a férfivá válás: valójában szovjet emberré avatják őket. Nem csavarokká, akikre Sztálin pohárköszöntőt mondott a háború végén. A társadalom sokkal diffúzabb annál, semhogy egy mechanikus hasonlaltal meg lehessen ragadni viszonyát alapegységeihez. A Birodalom működését is polgárai önérdekű cselekedeteinek eredője adta (vagy inkább adja) ki. A végeredmény pedig éppúgy távol van az egyéni cselekvések motivációjától, mint az utilitaristák sémájában az egyéni haszonra való törekvés a közjótól. A totalitarizmusnak is van „láthatatlan keze”, amely erősebb erőszakszerveinél. Az emberi természet sötétebbik oldalára is lehet önfenntartó rendszereket építeni. A Szovjet Hadsereg egy alighanem

tökélyre fejlesztett gépezet, amely a megfelelő pszichológiai elváltozásokat produkálni tudja áldozatainál. A végterméket pedig nem kell gondosan a helyére rakni és karban tartani, mint egy gépalkatrészt, láthatatlan kéz úgylis a megfelelő irányba mozdítja majd.

Fernand Braudel társadalom- és történelemfilozófiája

Fernand Braudel nagy műveiben a történelemtudomány és a szociológia szintézisét kísérelte meg. Dolgozatomban ebből a szempontból elemzem világképét, vagyis, hogy milyen konstrukciókat ajánlott a társadalom statikájának-struktúráinak és dinamikájának, történeti átalakulásainak egységes elméleti keretbe történő foglalásárai.” Dolgozatomnak része, de nem célja az ismertetés, hiszen egy életmű átfogó összefoglalása inkább egy monográfia témája lehet, valamint része, de nem célja a kritika, bár a Braudel-féle történelem- és társadalomfelfogás problematikus pontjai értelemszerűen nagyobb hangsúlyt kapnak.

Az, hogy éppen ebből a szempontból elemzem Braudel munkásságát, megalapozott, hiszen a szerző maga is ilyen módon határozta meg tudományos erőfeszítéseinek célját. Műveinek előszavaiban, interjúiban elég sokszor nyilatkozott erről, külön filozófiai-metodológiai témájú művet azonban nem írt. Nagy összefoglaló műveiben mintegy illusztrálja a néhány mondatban összefoglalható alapkoncepcióit.

A legfontosabb és legismertebb braudeli koncepció a történelem különböző idősíkainak az elkülönítése². Fő műveiben három ilyen sík jelenik meg: a hosszú időtartam (*longue duree*), a középtávú konjunktúrák és a klasszikus eseménytörténelem³. Az idősíkok közül a 'longue duree' az, amelyik a kulcsfontosságú.

Az idősíkok tulajdonképpen a változások tempójának a megjelölése. A történelem sodrásában élő egyén számára a felszín, a leggyorsabb tempót

képviselő esemény történet az, ami érzékelhető. A lassúbb változási ütemmel rendelkező idősíkok a változatlanlanság látszatával bírnak a gyorsabb változást képviselő idősíkokhoz képest.

Ez a metaforikus kép rokona a marxi alap-felépítmény koncepciónak abban, hogy az alap determinálja a felépítményt. A lassúbb változási tempót képviselő idősíkok mintegy behatárolják a gyorsabb ütemű változások mértékét és lehetőségeit. Az abszolút alap a hosszú időtartam, amelyben a 'hosszú' afféle díszítőjelzőként szerepel, mert valójában a mozdulatlanlanságot képviseli a többi idősík szempontjából.

Az idősíkok Braudel elméletében nemcsak a tempók, hanem a tematika tekintetében is különböznek. A hosszú időtartam itt az ember és földrajzi-éghajlati környezete közötti viszonyra vonatkozik, a rövidebb távú konjunktúrák a gazdaságra, ezzel összefüggésben a demográfia és technológia összefüggéseiről szól, míg az eszmetörténet a politikai események története. A kérdés az, vajon az idősíkok történetei párhuzamosan futnak, vagy pedig tisztázhatók egymásra hatásuk mechanizmusai⁴.

Az alapfeladat szempontjából a legfontosabb, hogy a lentől felfelé mutató determináció hatása váljon áttekinthetővé. Hiszen ilyen módon vihető végbe a történelem és a szociológia összeházasítása azáltal, hogy a lassan változó struktúrák determinálják a változásokat. Az implicite benne van a braudeli kérdésfeltevésben, hogy a házasság nem egyenrangú felek szövetsége, vagyis a szociológia, a struktúrák elemzése a domináns elem⁵.

Az egyenrangúság a módszertani dualizmust és a rendszer logikai inkoherenciáját implikálja. Következetes elméletet csak valamely elem túlsúlyára lehet építeni. Végül is, leegyszerűsítve, egy történelem- és társadalomfilozófiával foglalkozó elméletnek választania kell, hogy a társadalmi valóságot strukturálisan, vagy történetileg determinálnak tartja, esetleg indeterminálnak, vagyis esetlegesnek, illetve arra kell válaszolnia, milyen módon képzelel el a fenti tényezők együtthatását.

A Braudel-féle koncepcióban tehát az a releváns, mennyire tudja a strukturális determinizmust megalapozni. Az alapséma, mint említettem, úgy fest, hogy a nagyon lassan változó alapfeltételek jelennek meg, mint változatlan strukturális keretek. Ő maga három idősíkkal dolgozik, de többször utal rá, hogy többet is meg lehet különböztetni⁶.

Az elmélet megítélésében azonban célszerű annak legkidolgozottabb és leggazdagabban illusztrált részéből kiindulni. Ez pedig a gazdasági ancien regiem részletes és sokrétű leírása. Tulajdonképpen ez az egyetlen jól megkülönböztethető hosszú időtartam, amely alig nyomkövethető változásaival afféle alapul szolgál. Abból elég komoly nehézségek származnak, ha a gazdasági régi rend térbeli és időbeli határait akarjuk meghatározni. Európa esetében például a XVIII. század a végpont, vagyis az az időszak, amikor az ipari forradalom elkezdi kifejteni a hatását. No de mikortól számíthatjuk a kezdetét? Braudel a XIV. századtól kezdi nagy tablójának a felvázolását, ekkortól azonban inkább a meginduló változásokról beszél. Maga a gazdasági rendszer, Európa gazdaságának rendje messzebb nyúlik vissza, talán a X. századra, a mediterránium esetében pedig még régebbre.

Ami a térbeli kiterjedést illeti, még problémásabb a dolog, hiszen Európa a világrendszer része, amely több egységből áll, amelyeknek szintén megvolt a maga ancien regimeje.

Maga a gazdasági rend egy a földrajzi-éghajlati-biológiai alapokon álló mezőgazdasági termelési kultúra, összefonódva az arra épülő civilizációval. Az adott gazdasági rend meghatározza a munkafolyamatokat, az emberek időbeosztását, életritmusát, ezen keresztül civilizációját. A mezőgazdasági termelés a megtermelhető feleslegén keresztül a gazdaság többi ágára is kényszerzubbonyt húz, éppúgy, mint a demográfiai folyamatokra, afféle kis Molyhusi világegyetemeket hozva létre⁷.

Ez az alapvető behatároltság ad magyarázatot a régi világ- rend hosszú évszázadokra elnyúló konjunktúráira és visszaeséseire. A konjunktúrák

hullámozása pedig a gazdaság súlypontjainak áttevődésével jár. A konjunktúra hullámozása, valamint a gazdaság központjainak elmozdulása pedig magyarázatul szolgál a birodalmak felemelkedésére és hanyatlására, a háborúkra stb⁸.

A hosszú időtartamot jellemző mezőgazdasági regimek mellett még egy fontos kategória szerepel Braudel világképében, a civilizációké. A civilizáció a kultúrával szinonim fogalom, és nagyjából a gazdasági világrendszer egy-egy mezőgazdasági kultúrára épülő alapegységével esik egybe. A civilizációk azonban ezeknél tartósabbak, tényleges magjukat pedig egy-egy vallás adja⁹.

A braudeli univerzumban tehát a strukturális alap szerepét végül is a civilizációknak kell eljátszani¹⁰. Az viszont inkább kulturális-pszichológiai képződmény, vagy legalábbis döntő részben az. Ráadásul a civilizációknak is van önmozgása¹¹. A felmerülő kérdések lajstromában az első csoporthoz a hosszú időtartamra, illetve a civilizációkra vonatkozó tisztázatlan (mert tisztázhatatlan?) ellentmondások tartoznak.

A hosszú időtartam gazdasági régi rendjei szerves egészt alkotnak a civilizációkkal, amelynek anyagi vonatkozását alkotják¹². A gazdasági régi rendszer felbomlása azonban nem járt a civilizációk eltűnésével¹³. Az anyagi-gazdasági determináció sémája így léket kap, aminek befoltozására a szerző nem állt elő magyarázattal.

A hosszú időtartam igen lassú változási ütemet takar, azonban mégiscsak végbemegy. A kérdés az, mi mozgatja az evolúciót. A strukturák felvázolásával a probléma nagy része megmagyarázható. Valamennyi ancien regiem fölöttébb konzervatív, vagyis olyan zárt rendszert alkot, amely megfojt minden jelentősebb átalakulást. A szofisztikált kínai civilizációban például a rendelkezésre álló emberanyag bősége volt az a döntő tényező, amely a technológiai újítások bevezetését, vagyis az ipari forradalmat megakadályozta.

Az európai civilizáció volt az, amely rugalmas gazdasági alappal rendelkezett, vagyis olyannal, amely lehetőséget adott a régi rendszer konjunktúráinak és dekonjunktúráinak a ciklusokból való kitörésre. Ilyen

értelemben a dinamikának a struktúrára történő visszavezetése egy igen jól kidolgozott, gazdagon illusztrált sémában történik meg.

Innét azonban adódik egy másik probléma, mégpedig a világtörténelem eme kulcseményének, az ipari forradalomnak a hatása a többi civilizációra¹⁴. Teljesen egyértelmű, hogy az európai történelemnek ez a fejleménye döntő módon befolyásolja a többi régió további sorsát is. Erre a kérdésre egy sor elemzés a válasz, ami az adaptáció folyamatával foglalkozik az azt elősegítő és akadályozó strukturális tényezők számbavételével. Mi lesz a civilizációk sorsa a globalizáció során? Vajon indokolt-e az optimizmus, hogy valamennyi megtalálja majd a maga válaszát a modem kor kihívásaira anélkül, hogy elveszítené önazonosságát¹⁵? Ebben legalább azon az alapon bízni lehet, hogy a mostani civilizációs határok jó ideje változatlanok¹⁶.

Az események struktúrára történő visszavezetésének fő eszköze Braudelnél a gazdaság ipari forradalom előtti ancien regimejének, és az ahhoz kapcsolódó civilizációk leírása különös tekintettel a struktúráikban mutatkozó különbségekre, amelyek Európa különleges helyzetét magyarázzák. Ahhoz azonban, hogy a történések struktúrák általi determináltságát bizonyítani lehessen, egy sor más elméletre van szükség.

Az európai ipari forradalomhoz például az európai gazdasági rendnek hosszú evolúción kellett keresztülmennie. Az evolúció nélkül, ami a mezőgazdasági termelést tette alkalmassá az iparban foglalkoztatandó embertömeg élelmezésére, az egész nem mehetett volna végbe. Na de mi mozgatta az evolúciót? Azon túl, hogy az állati erő felhasználásán alapuló gabonatermelésbe be lehetett illeszteni új kultúrákat, növelni lehetett a megművelt földterület arányát? Az új kultúrákat meg kellett találni. Ahhoz viszont földrajzi felfedezésekre volt szükség. Sőt profitorientált földrajzi felfedezésekre, hiszen Amerika skandinávok általi felfedezése nem járt messzeható következményekkel.

Ezzel megérkeztünk Braudel másik jellegzetes koncepciójához, ami a kapitalizmusról szól. Már csak azért is figyelemre méltó, mert a hétköznapi, általánosan elfogadottól igencsak eltérő módon használja ezt a kifejezést. A kapitalizmus nála nem egy társadalmi-gazdasági berendezkedést jelöl. Arra, amit általában kapitalizmusnak hívnak, ő a piacgazdaság szót használja¹⁸. A kapitalizmus pedig az extraprofitot termelő nagy tőkének a politikával, illetve a hatalommal összefonódó aktivitása. A kapitalizmust éppen a piacgazdasággal szembeállítva lehet megragadni. Míg az utóbbi helyhez és szektorhoz kötött, a verseny és a konjunktúra feltételei között működő kis- és közepes vállalkozások birodalma (sőt az azalatt elhelyezkedő cserekereskedelem)¹⁹, addig a kapitalizmus mindig a legnagyobb nyereséget ígérő szektorban, a politikával összefonódva monopolhelyzetre törekszik, függetlenül magától a versenytől, a konjunktúra változására pedig egyszerűen elvándorlással reagál.

A kapitalizmus tehát nincs hozzákötve a piacgazdasághoz, de a piacgazdaság fölött is ő diszponál²⁰. A régi gazdasági világrendben megvoltak a kedvenc területei, mint a távolsági kereskedelem, adóbérlet, hitelügyletek stb. Az ipari forradalom egy kivételes alkalom volt, amikor a kapitalizmus a termelésben találta meg az extraprofit megszerzésének az ideális helyszínét. Másfelől azonban a kapitalizmusra jellemző mobilitás²¹ az, amely lehetővé tette a nagy áttörést, hiszen ő rendelkezett mozgósítható tőkével, amely az ipari forradalom egymást követő (textil, vasút stb.) szakaszait finanszírozni tudta. A kapitalizmus európai formája volt²² az, amelynek döntő jelentősége volt egy másik kulcsfontosságú áttörésben, a nagy központosított monarchiák megszületésében²³; pontosabban ezek igen sikeresnek bizonyuló európai változataiban, ami az oszmán birodalommal való összehasonlításban szembeötlő. Az utóbbinak földrajzi elhelyezkedése, politikai szervezete, kiterjedése szerint állnia kellett a versenyt. Elégé sikeresnek mutatkozott a nyugati, főképp a haditechnika átvételében. Ami viszont az állam folyamatos

működéséhez szükséges kölcsönök megszervezését, vagyis ami a kapitalizmust illeti, elmaradt nyugati versenytársaitór²⁴.

Braudel kapitalizmus-felfogása tehát egy fontos kiegészítő elmélet, amelynek segítségével az esetlegességek és véletlenek szerepét lehet csökkenteni a társadalom és a történelem elgondolásában. A kapitalizmus működésének sajátosságai hozzáadódnak a determináló tényezők tömegéhez, amelyek az egyénre hatva strukturálisan determinálttá teszik a történelmi és társadalmi valóságot.

A kapitalizmusról szóló igen tetszetős koncepció azonban akkor illeszthető be a nagy braudeli strukturalista tablóba, ha visszavezethető más alapstruktúrákra. A kapitalizmus extra- profitkereső mobilitása egyúttal a kapitalizmus ágenseinek lelki világát is jellemzi. Éppen ez magyarázó erejének egyik forrása, egy elméletileg behatárolt történelmi fenomén működésének belső logikája, egy kézzelfogható, reális, emberi viselkedésmód megfelelője, pontosabban a kettő egybeolvad. Miért sikeresek vagy sikertelenek nagy történelmi vállalkozások; a lehetőségek síkságán miért pont ott húzódik a tényleges események folyama ahol és ahogyan azt tapasztalni lehetett? Többek között azért, mert ez a rendelkezésre álló tőke függvénye is. A tőke pedig a kapitalizmus törvényei, pontosabban egy fő törvénye szerint mozog, vagyis mozgató alappszichológiája szerint. Márpedig ezek nem hozhattak bármilyen döntést, követniük kell a kapitalizmus törvényeit, illetve nem cselekedhetnek saját habitusukkal szemben.

Mindazonáltal dönteni kell, és lehet rosszul is dönteni. Az, hogy egy adott vállalkozás hoz-e extraprofitot, az nagyrészt szubjektív elvárások függvénye, a szerencsén kívül. Illetve azt sem lehet tudni, hogy az extraprofit lehetősége nem az elvárások, a befektetett eszközök, vagy a politika által motivált vállalkozások következményei. A merész kezdeményezőkézség, ami a kapitalizmust jellemzi, nem feltétlenül összeegyeztethetetlen a biztos extraprofitra való törekvéssel. A kapitalizmus mások által kitaposott ösvényt is követhet az úttörőséggel járó

kockázatot másokra hagyva. Nem biztos azonban, hogy az új lehetőségek felfedezése nem jár a központok áthelyeződésével; a kapitalizmus ágenseinek cseréjével. Amennyiben a kapitalizmus braudeli értelmezését teljesen komolyan vesszük, vagyis eltekintünk a működtetés esetlegességeitől, úgy magyarázó értékének nagy részétől is megfosztjuk. Ha annyi marad a szerepe, hogy kövesse a konjunktúrát a gazdaság szektoraiban és tereiben, úgy más magyarázatokat kell találni a kérdésre, hogy mi okozza a konjunktúrák hullámzását, illetve a központok vándorlását.

A kapitalizmus aktuális gócpontjai fejlődésének is lehet afféle biológiai ritmust adni, amelyet birodalmaknak vagy akár civilizációknak tulajdonítanak. Eszerint egy-egy központ kifárad, elkényelmesedik, hordozói mintegy természetes módon pártolnak át kevésbé kockázatos tevékenységekhez, teret nyitva ezzel az új feljövő központoknak²⁵. A kapitalizmus működésének alaplogikája az, hogy a hierarchia csúcsán elhelyezkedve²⁶, mindig ő fölözi le a hasznot, gazdagsága még nagyobb jövedelmekre ítéli²⁷. Elégséges magyarázat-e az, hogy a gazdasági régi rend viszonyai között minden, eltörő kapitalista központ éppen azzal, hogy egy-egy szektor elszakad, megelőzi a korát, alapozza meg elkerülhetetlen bukását?²⁸

Braudel elmélete szerint a XVII. századtól a mediterrániumban a tőke kivonul a kereskedelemről a mezőgazdaságba. A jelenség a recesszió következménye, a kereskedelem bizonytalanná válik, tehát a tőke a biztos földbirtokba vándorol át.

Ugyancsak a tőke természetével függ össze a kizsákmányolás mindenkori központ-periféria logikája is. Eszerint a központok kizsákmányolják a gazdasági perifériákat azzal, hogy olcsón monokultúrák termelésére kárhóztatják őket.

Példa volt erre Kelet-Európa a maga „második jobbágyságával”, vagy Latin-Amerika változó képletű, de mindig újratermelő nyomorúsága. Mindazonáltal a strukturalista modellek gyengéje, a „miért pont így” típusú kérdések meg- válaszolhatatlansága itt sem tüntethető el.

A Braudel-féle világképletet kiegészítő, az egészhez többé-kevésbé szervesen illeszkedő elméletek közül megemlíthető még a háborúkról szóló. Értelemszerűen nem a hadiszerecnse forgandósága, meg a háborúk kimenetelét eldöntő véletlenek illusztrálásának szenteli energiáit.

A háborúnak a társadalmi szerepe az egyik hangsúlyozott momentum. A háború megvívásához szükséges anyagi, technológiai, szervezési háttér biztosítása az államokra ható döntő fontosságú tényező²⁹. Gyakorlatilag a centralizáció és a fejlődés fő motorjának a szerepe az³⁰, amit Braudel kioszt rá. Még egy elem a döntéskényszereket generáló struktúrában. A háborúskodás szükségessége, mint egy gépszíj kapja el a társadalmakat, kényszerítve őket, hogy ugyancsak meghatározott lehetőségeiken belül a maximumot nyújtsák államszervezésben, gazdaságfejlesztésben és a lakosságuk dresszírozásában.

Azon túl, hogy milyen szignifikáns szerepet játszanak a társadalom egészének vonatkozásában, a háborúk menete is ritmusokhoz kötődik. Értelemszerűen elsősorban az évszakok ritmusához. A száraz nyári időszak, mint a hadviselés és a nedves téli mint a diplomácia és a békekötések ideje, évszázados minta³¹.

Érdekesebb azonban a háború típusainak egymásba alakulása, amit afféle a háború-megmaradás törvénye ír le. Ilyen hullámzást mutat a külső államok egymással viselt és a belső polgárháborús időszakok váltakozása³². A külső háború levezeti a belső feszültségeket, míg a külső háború vége, leginkább a feleslegessé vált katonákon keresztül, tovább élezi a belső konfliktusokat³³. A civilizációk egymás közötti testvérháborúi is hasonló logika szerint változnak, és ezek a változások ráadásul szintén a gazdasági konjunktúrákhoz kötődnek. A nagy, vagyis a nagy szervezett hadseregekkel illetve flottákkal vívott háborúk közötti szüneteket a kis háborúk, a rablókkal és kalózzokkal, vagy a határvidéken vívott kis csetepaték töltik ki³⁴. Még egy sajátosság, még egy ritmus, ráadásul az esetlegességek látszólag elvitathatatlan birodalmában a háborúk menetét illetőleg.

Braudel determinizmusáról még nagyon sok megjegyzése tanúskodik és szabadságfelfogása is hegelianus, mivel a felismert szükségszerűségben látja azt³⁵. A történelem nagy áramlatai ugyan hordoznak véletlen- és esetlegesség-hordalékot, amelyet azonban félre is sodornak³⁶.

A determinizmusa maga azonban sokrétegű és rugalmas, épp ezért hiteles is. Maga a struktúrafogalom, amit használ, dinamikusabb a történelmi fenoménél, amit tulajdonképpen helyettesít. A kapitalizmus sem valamilyen fix fenomén, hanem struktúra, amely alapsémája megőrzése mellett sokféle alakot vehet fel, nagymértékben módosulhat³⁷. Vagyis a dinamizmus az esemény történet lefokozásával nem tűnik el, hanem átalakul, mintegy leülepszik fogalmi szintre³⁸. (Igaz, a szerző tisztában van vele, mennyire lehet manipulálni a fogalmakkal.) E struktúrák úgy képesek a burjánzó véletleneken csattogó kertészolló szerepét eljátszani, hogy maguk válnak képlékennyé, egy a végtelenségig variálható alapmotívummá.

A braudeli világkép következetlenségei egyúttal életszerűséget is adnak neki. Vaskemény determinisztikus sémák váltakoznak megengedő kijelentésekkel. Az epicentrum-centrum-félperiféria-periférián³⁹ túli állapot gazdasági sémája kikerülhetetlenné teszi a központok liberálisabb államberendezkedését éppúgy, mint a fél-perifériák megmerevedett társadalmait, a perifériák gyarmati alávetettségét és a világgazdaságból kirekedők reménytelen barbarizmusát⁴⁰, alávetettségük kegyetlen voltát⁴¹. Ugyanakkor a nemzetgazdaságok nem képesek megteremteni a nemzetállamokat, hanem csak elfoglalni a politikailag már készen álló keretet, többnyire épp a politika segítségével⁴².

Braudel magyarázatait együttesen szemlélve azok egy afféle soktényezős determinizmust adnak ki⁴³. Az egyént ketrecbe záró rácsozat rúdjai közül a gazdasági determinizmusé a legvastagabb⁴⁴, de a többi sem elhanyagolható, és nem feltétlenül visszavezethető a legfontosabbra. Koherens séma azonban nem keletkezik: az egymással kölcsönhatásban lévő determinizmusok nem

vezethetőek vissza egymásra. Nagyon meggyőző képekben vázolja a szerző, hogyan fonódik össze, hogyan egészíti ki egymást az egyént körülvevő társadalmakban a gazdasági-kulturális-politikai rend, viszont nem tudja meggyőzően visszavezetni egyiket a másikra.

Egyes kijelentéseiben az egyéniség szerepét hangsúlyozza⁴⁵ másokban a nagyformátumú egyéniségeket is a kor termékeinek tartja⁴⁶. Egyes történelmi játszmák eldőlnék már az induláskor, más döntő jelentőségű strukturális összetevők megjelenése félreértéseken alapuló politikai döntések következménye lehet⁴⁷.

Elképzelhető, hogy nem szabad logikai koherenciát számon kémi egy történész életművén. A valóság, az élet tisztelete alighanem elkerülhetetlenül következetlenségekhez vezet. Az eleven történelmi múltra csonkolás nélkül Nem lehet logikai kényszerzubbonyt húzni. Másfelől viszont a múlt értelmezéséhez muszáj sémákat gyártani. Esetleg olyannyira rugalmas sémákat, amelyek még elsimítják a véletlenek, eset- legességek okozta kitüremkedéseket, de nem fojtják meg a történelem eleven folyamatát.

Braudel történelem- és társadalomképét alighanem úgy kell felfogni, mint egy jóindulatú és monumentális kísérletet a történelem érthetővé, logikailag, strukturálisan értelmezhetővé tételére. A szerző által használt fogalmak világosak és rugalmasak, bennük a történelem sokkal csinosabbnak mutat, mint nélkülük.

A történelem azonban, mint egy burjánzó tüskés bokor, állandóan átszúrja a ráhúzott logikai kényszerzubbonyokat⁴⁸; a tüskék, a véletlenek kényszerű elismerésének és a logikai sémák inkohereciájának, az alternatív magyarázatok lehetőségének⁴⁹, az ok-okozati összefüggések kibogozhatatlanságának⁵⁰ formájában minduntalan láthatóvá válnak Braudel nagy tablóin. Erénynek tartom, hogy nem nyesegette le ezeket teljesen, mint ahogy strukturalista indíttatásának⁵¹ engedve meglehetne volna, hogy teljesen logikussá manipulálja a történelmet.

1. „... a könyv rendezőelvét és szerkezetét adó alapprobléma a tér és idő (történelem és földrajz) dialektikája is. Hogyan lehet egyszerre megragadni a gyorsan változó és éppen változásai és látványossága miatt előtérben lévő történelmet és a mélyben zajló, a szemtanúk és szereplők által szinte nem is észlelt csöndes történelmet, amelyen, bármi történjék is, nem fog az idő múlása. Egyre megszokottabbá válik a két pólust struktúrának és konjunktúrának nevezni, az előbbivel a hosszú, az utóbbival a rövid időtartamot jelölve. Persze a struktúrák és a konjunktúrák sokfélék, és az időtartamuk is eltérő. A történetírás többretű magyarázatokat fogad el és tár fel, amelyek függőleges irányban átlépnek egyik időbeli szintről a másikra. Az egyes szinteken pedig vízszintes kapcsolódások és összefüggések is érvényesülnek.” — Fernand Braudel: *Mediterránium — a történelem és a földrajzi tér összefüggéséről. A Földközi-tenger és a mediterrán világ 11. Fülöp korában.* — Bp. 1996. *(a továbbiakban: F.B.: M.)*
2. „Civilization is in fact the longest story of ali. ... historian works on at last three planes, traditional history, habitual narrative.
A second plane — B — is that of episodes, each taken as a whole. Roman- ticism, the French revolution. The timescale here may be ten, twenty or fifty years. And facts are grouped, interpreted and explained in accordenel with these phenomena... They can be regarded as events of long duration, stripped of superflous detail.
A third plane — C— transcends these events: if considers only phenomena that can be measured over a century or more.” - Fernand Braudel: *A History of Civilizations-* Penguin Books 1995. *(a továbbiakban: F.B.: A H...)*
3. „Az első rész egy szinte mozdulatlan történelemmel foglalkozik... a szinte időtlen történelemmel, amely az embert az élettelen dolgokhoz kapcsolja.
... egy lassú ütemű történelem a csoportok, a csoportosulások története, amelyet társadalomtörténetnek is nevezhetnénk. Hogyan mozgatják meg ezek a mélységi hullámok a mediterrán élet egészét.
Francois Simiond esemény történetet nevezett: a kavargó felszíné, a hullámoké, amelyeket a dagály tengermozgása hordoz. Ne bízzunk meg ebben a még izzó történelemben.” — *F.B.: M*
4. „[a könyv] ezen felül megpróbál egyfajta globális történelmet bemutatni, három egymásra következő regiszterben, vagy „síkon” — magam a legszívesebben három különböző időbeliséget mondanék, mert célom az volt, hogy megragadjam a múlt különböző, nagyon eltérő időit, és megértessem az olvasókkal együttélésüket, kölcsönhatásukat, ellentmondásaikat, egymásra rakódásukat.” — *F.B.: M*
5. „In this final perspective — sociologists, who have their own ímagery might say — on this deep level — civilizations can be seen as distinct from the accidents and vicissitudes that mark their development: they reveal their longevity, their permanent features, their structures — their almost abstract, but yet essential diagramatic form.” — *F.B.: AH...*
6. „A nehézség abból ered, hogy nem két vagy három időbeliség van, hanem akár egy tucat is, és mindegyik különös történelmet hordoz.” — *F.B.:M.*
7. „Valamelyik síkságon megélnékül az élet, folyik a küzdelem a vadvizek ellen, utak és csatornák épülnek, s ezzel eltelik száz vagy kétszáz év. Valamelyik hegyvidék lakossága kezd kiáramlani, s a kirajzás mindaddig tart, amíg a síkvidék megélnékülése ezt lehetővé teszi, száz vagy kétszáz évig, vagy még tovább.” — *F.B.: M.*

„Így a XVI. Század végén a túlnépesedett és mindenfelől szorongatott mediterrán hegyvidék szétveti korlátait, hogy mozgástérhez jusson. Ez a szétszórt küzdelem a mi számunkra egybeolvad a társadalmi harcnak azzal a rejtett formájával, amely a nagyon bizonytalan tartalmú banditizmus nevet kapta.” — u.o.

„Azt mondhatjuk, hogy 1500 és 1600 között a mediterránium népessége talán megkétszereződött. ...Ez a biológiai forradalom a bennünket érdeklő kollektív sorsok legdöntőbb meghatározója, döntőbb, mint a török hódítás, mint Amerika felfedezése és gyarmatosítása, vagy mint Spanyolország birodalmi küldetése. ... Ez a forradalom fontosabb az árapály forradalmánál is, amelyre magyarázatot nyújt még azt megelőzően, hogy az ezüst tömegesen áramlana be Amerikából. Ez a népességnövekedés szervezi annak a századnak a diadalait és katasztrófáit, amelynek az ember először hasznos munkása, majd egyre nagyobb tehertétele volt. 1550 után jön a fordulat: ettől kezdve a túlságosan sok ember már egymást tapossa.” — u.o. „Az erőforrásaikhoz képest túlnépesedett országokban ... a vallás ezeknek az üldözéseknek legalább annyira ürügye is volt, mint amennyire oka.” — u.o.

„Legalább a XVIII. századig a gazdaság mindig a megnőtt embertömegek rovására, „társadalmi mézszárlások” révén haladt előre.

Az évszázados növekedésnek ez az állandó felhajtóereje vitathatatlanul megkönnyítette előbb a területi államok, majd birodalmak berendezkedését. ... Elősegítette a fennakadások ellenére a társadalom viszonylagos nyitottságát is. A százados trend megfordulásával azután a társadalmak megmerevednek.” — u.o.

8. „A konjunktúrára alapozott magyarázat, még ha a hullámváltozások minden fokozatával elvégezzük is, nem lehet sem teljes, sem megfellebbezhetetlen. De egyike a szilkszerű magyarázatoknak, és hasznos ellenőrzés.

Az évszázados trendhez illeszthetők a hosszú távú demográfiai mozgások, az államok és birodalmak mérete, a társadalmi mobilitás megléte vagy hiánya egy társadalomban, az ipari növekedés felhajtóereje. A középtávú konjunktúris hullámváltozások mellett van a helyük ismét csak az ipari felütéseknek, az államok pénzügyeinek, a háborúknak...

Minden gazdasági lelassulásnál felhasználhatatlan pénztömeg marad a gazdagok kezében. A beruházhatatlan tőke viszonylagos bősége hozná létre az arany éveket, sőt az aranykort...” — u.o.

9. „These basic values, these psycho-logical structures are assuredly the features that civilizations can least easily communicate one to another. They change little, and change slowly, after a long incubation, which itself is largely unconscious too.

Mere religion is the strongest feature of civilizations at the heart of both their present and their past.” — *F.B.: AH...*

„Religion is involved with all aspects of human life: the state, philosophy, ethics and social relations. All fully partake of the sacred and this is what gives them their perennial resistance to change.” — u.o.

„A kultúra távoli, nagyon távoli múlt is, amely makacsul élni és érvényesülni akar, és legalább annyira befolyásolja a település és a mezőgazdaság módját, mint a domborzat, a talaj adottságok, a vízellátottság vagy az éghajlat...” — *F.B.: M*

10. „The movements on the surface discussed a moment ago, the events and the people, fade from the picture when we contemplate these vast phenomena, permanent or semi-permanent, conscious and subconscious at the same time. These are the "foundations" the underlying structures of civilizations: religious beliefs, for instance, or a timeless peasantry or attitudes to death, work, pleasure and family life.” — *F.B.: AH...*

11. „Végül is a kultúráknak is van hosszú távú konjunktúrája, vannak mozgások, amelyekben tehetetlen tömegként viselkednek, mintha csak a történelem nehézségi ereje érzékelhetetlen lejtőkön mozgatná őket, amelyeknek a lejtése éppen csak akkora, hogy minden lefelé csússzon anélkül, hogy ennek bárki is tudatában volna, vagy ezért bárki is felelős lenne.” — *F.B.:M*

„Fogadjuk el inkább, hogy minden civilizáció a végzete felé tart, akár akarja, akár nem.” — u.o.

12. „... capitalism implies above all hierarchy, and it takes up a position at the top of the hierarchy, whether or not this was created by itself.

Cultures (or civilizations...) are ways of ordering space just as economies are ... the cultural map and the economic map cannot simply be superimposed without anomaly, ... if only because culture dates from even further back in time than the world-economy ... Civilization is the grandfather, the patriarch of world history.

At the heart of every civilization, religious values are asserted ...” — **Fernand Braudel**: *Civilization and Capitalism in 15th-18th Century* vol. III. The perspective of the World - University of California Press 1992 (*a továbbiakban: F.B.: C.*)

13. „... will modern civilization, with computers, artificial intelligence, automation and nuclear technology, make the world uniform, for good or ill, and destroy individual civilizations.

And if technology cannot destroy regional differences, how could it annihilate the great civilizations, founded on such powerfully different and individual religions, philosophies and human and moral values.

Marxism is not in itself a substitute civilization ... in the Soviet Union marxism existed with Russian civilization, or in China with Chinese.” — *F.B.:AH...*

14. “Why, precisely was the threshold crossed forging the scientific future of a civilization that then only was definitely carried away by its impetus? There is no obvious materialist explanation. The unprecedented economic growth that occurred in the eighteenth century affected the whole world, and Europe became its reigning power. Material and technological conditions increased either demands and their constraints. Little by little, a collaborative response appeared. Industrialization, ... was thus the decisive element, the motor of change.” — u.o.

15. „Even the Industrial revolution a decisive break with the past, did not affect all aspects of Europe's life and thought” — u.o.

16. „Egyetlen kultúra sem képes számottevő részt lekanyarítani egy másik kultúra területéből... Észak-Afrika nem 1962 márciusában „árulta el” a Nyugatot, hanem már a XVIII. század közepén, talán már Krisztus születése előtt, a Kelet leánya, Karthágó megalapításával.” — *F. B.: M.*

17. „... semmiféle „belső” forradalom nem következik be a kukorica előtt...” — u.o.

18. „It is on the basis of this experience that I interpret the construction of world-economies and of the mechanisms through which capitalism and the market economy can coexist and interpenetrate one another without merging entirely. At ground level and sea level so to speak the networks of local and regional markets were built up over century after century. It was the destiny of this local economy with its self-contained routines, to be from order in the interests of a dominant city or zone, for perhaps one or two centuries, until another „organizing centre” emerged...” — *F.B.: C.*”

19. „... the competitive sector does not account for everything large scale capitalism leaves aside or for abandons, ... there is quite a sizeable lower floor a sort of bargain basement ...'some economists estimate it at about 30 to 40% of economic activity in the industrialized countries.” — u.o.

20. „... a dialectic between a market economy developing almost unaided and spontaneously ending on over-arching economy which seizes these humble activities from above and redirects them and holds them at its mercy.” — u.o.

21. „In short, the chief privilege of capitalism, today as in the past, remains the ability to choose a privilege resulting at once from its dominant social position ... from the links which create between the members of a powerful minority... a series of unwritten rules and personal contacts. And since it does have the freedom to choose capitalism can always change horses in mid-stream - the secret of its vitality.” — u.o.

22. „Credit, financial capitalism, and state capitalism: a credit revolution accompanied the Industrial Revolution and fully profited from its success, Capitalism of a kind has always existed.” — *F.B. AH.*”

23. „Ellentétben a keresztény államok pénzügyeivel a török pénzügyek fogyatékosága, hogy nem támaszkodnak a hosszú vagy rövid lejáratú hitel felvételre, pedig ez a legegészségesebb módja, hogy nagyobb fájdalmak nélkül megszervezzék a lakosság, a kis- és nagybefektetők pénzét.”

„Egyedül a városállam vetélytársa, a nagy területű és népességű területi állam tudta előteremteni a modern háború költségeit, Zsoldoshadsereget, drága tüzérséget tartott fenn, és hamarosan megengedhette magának a nagyszabású tengeri háborúkat is.”

„Hatalmukat kezdetben valamennyien a Földközi-tenger partjaitól távol, a szárazföld belsejében teremtették meg, többnyire szegény vidékeken, ahol a városok csak ritkán akadályozták őket. Itáliában viszont éppen a városok gazdagsága és nagy száma tartotta fenn a megosztottságot és vezette az elgyengüléshez.” — *F.B.: M.*

24. „Ellentétben a keresztény államok pénzügyeivel a török pénzügyek fogyatékosága, hogy nem támaszkodnak a hosszú vagy rövid lejáratú hitel felvételre, pedig ez a legegészségesebb módja, hogy nagyobb fájdalmak nélkül megszerezzék a lakosság, a kis- és nagybefektetők pénzét.” — u.o. 25. „The Genoese system, too ambitious and complicated for an ancient regime economy, had collapsed partly under its own weight ... the official lenders to the king of Spain gradually withdrew from commercial activity.

It looks very much as if Amsterdam repeating this process ... abandoning

the money-spinning entrepot trade for a life of speculation and rentierdom, and learning all the best cords to London ... But then, did Amsterdam really have any choice? Indeed had the rich Italians of the sixteenth century had any choice? Was there even the remotest chance of stopping the rise of the North? At all events, every capitalist development of this order seems, by reaching the stage of financial expansion to have in some sense announced its maturity: it was a sign of autumn.” — *F.B.: C...*

26. „... capitalism implies above all hierarchy and it takes up a position at the top of the hierarchy, whether or not this was created by itself.” — u.o. 27. „With modern times, nevertheless, the primacy of economics becomes more and more overwhelming. It directed, distributed and influenced the other orders.

One economist has quite seriously expressed this as a „a poor country is poor, because it is poor”, and historian has written, "growth breeds more growth", in other words, a country becomes rich because it is already rich.” — u.o.

28. „Amsterdam was the prisoner of a destiny leading beyond her responsibilities: it was the fate of every dominant capitalism to be caught up in an evolution already visible centuries earlier ... and fated by its very success to come up against the threshold of financial activities or rather acrobatics, where the rest of the economy found it difficult to follow - or refused to do so.” — u.o.

29. „The modern state arose from the new and imperious needs of war: artillery, battle fleets and larger armies, made combat ever more costly. War, the mother of all things - bellum omnium mater- also gave birth to the modern world.” *F.B: AH...*

30. „Werner Sombart was not mistaken when he talked about a new kind of war reinvented by technology, the midwife of modern times, hastening the establishment of capitalist systems. ... But this kind of war, both the mother and the daughter of progress, only existed at the care of world economies.” — *F.B.: C...*

31. „A rossz idő tehát szükségszerűen megálljt parancsol a nagy tengeri háborúknak, mint ahogy „a téllal a hátuk mögött” a szárazföldi háborúk is szünetelnek. ... A háborút ugyanis környezete tartja el, tehát meg kell várni (s ez a legdőntőbb ok), hogy az aratás befejeződjön, vagy közel álljon a befejeződéshez. Van azért a téli tevékenységek között egy, amely tényleg hasznos: a tárgyalások, a diplomáciai csatározások, a békés megoldások keresése.” — *F. B.: M.*

32. „A táborok közötti választást gyakran az események kényszerítik ki, előtérbe állítva „a helyzet megkívánta embereket”. ...

Giovanni Botero ... saját korában szembeállította a francia háborúságot és a spanyol békét; Franciaország ezzel fizetett külső passzivitásáért, Spanyolország pedig hasznot húzott abból, hogy a világ minden háborújában részt vett. Ha a zűrzavart máshová viszik, otthon nyugalomunk lesz.” — u.o.

33. „Dél-Spanyolország birtokbavétele ... fel is szabadította Kasztília erőit, amelyeket hosszú időn át lekötött a szívósan tovább élő spanyol- országi iszlámmal vívott harc. Ezek a fiatal erők most készen álltak a külső hódításra.” — u.o.

34. „Csakhogy amint a nagy háború szünetel, a háborúskodás másodlagos formái lépnek helyébe, a tengeri kalózkodás és a szárazföldi útonállás. A háborúnak tehát több fokozata van, és történelmi és szociológusi magyarázatunk ezek szembenállásából indul ki. Ez a dialektika döntő fontosságú.” — u.o.

35. „Nem hiszem, hogy amikor megállapítjuk, milyen szűk határok között kell mozognia az egyénnek, tagadjuk is egyben szerepét a történelemben. Paradox végkövetkeztetés: csak az a nagy ember, aki pontosan felméri szűk lehetőségeit, elhatározza, hogy ezekhez tartja magát és saját lendületéhez annak súlyát is hozzáadja, ami elkerülhetetlen. Minden olyan erőfeszítés, amely a történelem - nem mindig azonnal nyilvánvaló — fő áramlatával fordul szembe, eleve kudarcra van ítélve.” — u.o.

36. „Ezért aztán mindig hajlok arra, hogy úgy lássam az embert, mint saját sorsának foglyát, sorsának, amelynek alakulásába alig-alig szól bele, mint annak a környezetnek a foglyát, amelyet a „hosszú időtartam” végtelen perspektívái rajzolnak meg a háta mögött és a lábai előtt. A történelmi magyarázatban — ezt saját felelősségemre állítom - mindig a hosszú időtartam győz, amely tagad egy sereg eseményt (mindazokat, amelyeket nem tud saját sodrásában magával ragadni és ezért kérlelhetetlenül félreállít), kétségtelenül korlátozva az emberek szabadságát, sőt a véletlen szerepét is.” — u.o...

37. „[Capitalism is] a long lived structure — which is not the same thing as an absolutely unchanging reality. The long-term is made up of a succession of repeated movements, with variations and revivals, periods of decline, adaptation or stagnation — what sociologists would describe as a structuration, destructuration and restructuring. Sometimes too there are major breaks with the past — and the industrial revolution was certainly one such. It would however be a mistake to imagine capitalism as something that developed in a series of stages, or leaps from mercantile capitalism to industrial capitalism társadalom finance capitalism with some kind of

regular progression from one phase to the next, with „true” capitalism appearing only at the table stage when it took over production.” — F.B.: C...

„Ennek a városnak és a csavargók közötti rablóbandúr játéknak se eleje se vége. Állandó jelenség, maga is „struktúra.” — F.B.: M.

38. „Végül is mi, történészek számos olyan magunk alkotta szót használunk, mint feudalizmus, polgárság, kapitalizmus, és nem mindig gondoljuk át, hogy a különböző századokban milyen különböző valóságtartalmuk van. Szóhasználat kérdése ez.” — u.o.

39. „Every world-economy is a sort ofigsaw puzzle, a iuxtaposition of zones interconnected, but at different levels. ... a narrow case, a fairly developed middle zone and a vast periphery. The qualities and characteristics of the type of society, economy, technology, culture and political order necessarily alter as one moves from one zone to another. This is an explanation, one on which Immanuel Wallerstein has based his book *The Modern World-System*.” — F.B.:C...

40. „The social order steadily and monotonously reproduced itself in accordance with basic economic necessities. Every task, once allocated in the international division of labour, created its own form of control, and that control articulated and governed the form taken by society.” — u.o. 41. „It is clear at any rate that the true periphery on the outer margins of a world economy could only be controlled by force, and subjugation.” — u.o.

42. „The national market was a form of coherence imposed both by political ambitions - not always realized in the event — and by the capitalist tensions created by trade — in particular by foreign and long distance trade. ...But the national market was not an exclusively economic reality, especially in the initial stages. It emerged from a pre-existing political unit. And the correspondence between the nations political structures and its economic structures was only gradually established in the seventeenth and eighteenth centuries.

A long-range international economy had long existed and the national market was carved out within this wider unit by more or less foresighted and certainly resolute policies.” — u.o.

43. „A történészeknek két, meglehetősen szorosra font láncolat áll a rendelkezésére. Az egyik a gazdasági események és az ezek keltette rövid távú konjunktúrák láncolata, a másik pedig a tág értelemben vett politikai események, a háborúk, a diplomáciai lépések, a belső döntések és felfordulások láncolata.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy ez a két láncolat kizár minden mást, ahogy azt a csapdát is el kell kerülnünk, hogy az egyik eseménysort a másikkal magyarázzuk, szem elöl veszítve más láncolatokat: a társadalmi, kulturális, sőt tömegpszichológiai történések sorát.” — F.B.: M

44. „Az ember és környezete közötti kapcsolatok rezdülései kiegészülnek a gazdaság néha lassú, de rendszerint rövidebb időtartamú hullámzásaival. Ezek a mozgások egymásra helyeződnek és együttesen szabják meg az emberek soha nem könnyű életét.” — u.o.

„Minden tevékenység beleütközik a tér ellenállásába, a tér kényszere alatt áll és alkalmazkodnia kell hozzá.” — u.o.

45. „Without Christ or Muhammad, there would have been neither Christianity, nor Islam: but each of these new religions seized upon the body of a civilization already in place in each case breathing a soul into it.” — F.B.:AH...

„A nyugalom helyreállítását a pénzügyi helyzet kívánta meg s hozzájárult néhány nagy súlyú véletlen is: a század első felének nagy harcos egyéniségei egymás után eltűntek. ...

Hogy egy ember önmagában és ilyen gyorsan újra fellobbanthatja a háború tüzét, mindenképp elgondolkodtat az egyén szerepéről a történelem drámái fejleményeiben.” — *F.B.: M*

46. „Nem tudom minden további nélkül elfogadni, hogy Nagy Szulejmán vagy V. Károly a véletlen szülöttei ... személyiségük talán igen, birodalmuk azonban nem.

Anélkül ugyanis, hogy tagadni akarnám az egyének és körülmények szerepének fontosságát, úgy gondolom, hogy a XV. és XVI. Század gazdasági felemelkedése nyomán kialakult helyzet egyértelműen a nagy, sőt nagyon nagy államoknak kedvezett.” — u.o.

47. „Every subsequent instance of decolonization, even today, has involved a similar succession of largely irrational events.” — *F.B.: AH...*

„A történelem hol kedvez, hol nem kedvez a nagy politikai alakzatoknak. Először is növekedésüket és virágzásukat majd felőrlődésüket és szétesésüket segíti elő. Politikai fejlődésük iránya nem egyszer s mindenkorra determinált; nincsenek végzettszerűen halálra ítélt államok, mint ahogy nincsenek olyanok sem, amelyek, történjék bármi, terjeszkedni fognak, mintha a sors arra jelölte volna ki őket, hogy területeket kebelezzenek be, és felfalják a többiekét” — *F.B.: M*

48. „Mellőztük a mi szempontunkból érdekesebb bosszú távú politikai érveléseket is: a politika magával a politikával, az intézmények magukkal az intézményekkel is magyarázhatók.

A következő századok tartós pusztításai a hosszú időtartamú rossz konjunktúra számlájára írandók: a felelős a középkor alkonya, amely megjelölte a kidöntendő gyenge fákat a Bizánci Birodalomtól és magától a Német-Római Birodalomtól a granadai királyságig. Mindez lassú természeti folyamatként zajlik.” — u.o.

49. „The worst error of all to suppose that capitalism is simply an economic system whereas in fact it lives off the social order. ...

Off the various social hierarchies - the hierarchies of wealth, of state power or of culture, that oppose yet support each other - which is the most important? The answer as we have already seen, is that it may depend on the time, the place and who is speaking.” — *F.B.: C...*

50. „As always, it is very difficult to disentangle cause and effect. Did Protestantism, by returning to its spiritual origins and to the free study of the scriptures, help Europe towards greater independence of mind? Or was the evolution of Protestantism itself part of the general evolution of philosophical and scientific thought in Europe? Both possibilities may have been combined, each influencing the other.” — *F.B.: AH...*

„Azok a városok, amelyeket a nemzeti vagy birodalmi egységek hoztak létre, maguk is létrehozóivá válnak ezeknek a döntő egységeknek.” — *F.B.: M*

51. „Magam alkotánál fogva „strukturalista” vagyok, az események nem nagyon, és a konjunktúra, más szóval az azonos előjelű események csoportja csak félig-meddig érdekelnek.” — *F.B.: M*

Üzenet a kalapács alól

Magyarország mint „nagy testvér”

Aknák az összekötő úton

Eszmefuttatásomat hadd kezdjem egy talán furcsának ható kijelentéssel: a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek a magyarországi politikai élet szent tehenei; kritikai elemzés tárgyát nem képezhetik életük bizonyos vonatkozásai, s a hozzájuk való viszonyulásban is van egy sor rituális elem. Ez leginkább a velük kapcsolatban elhangzó bevett frázisokon figyelhető meg. Ilyenekre gondolok, mint: „15 millió magyar szellemi egysége”; „akiket a határok hagytak el”; „a magyar kisebbségekkel való törődés, mint elsőrendű össznemzeti ügy”; „a magyar kisebbségek élet-halál harca az elnyomó nacionalizmusokkal szemben”. Korántsem állítom, hogy ezek a sűrűn ismételt szóösszetételek üres frázisok lennének. Vérrögös történelem-hordalékok adják meg tartalmukat. Éppen ezért nehéz a kritika késévei belevágni ebbe a témába, de mégis meg kell tennünk, mert esetleg azután már késő lesz.

Az anyaország által juttatott segélyről és a benne rejlő veszélyekről szeretnék beszélni elsősorban. Már az elején szeretném hangsúlyozni — a problémák legfőbb forrása magában az alaphelyzetben rejlik: Magyarország anyaországa, bátorsága az ellenséges közegben élő kisebbségeknek. A két közösség kapcsolatának fő jellemzője a segítség, az infúzió, mely az erősebb, a teljes értékű életre képes féltől áramlik a gyengébb fél felé, hogy az valahogy képes legyen tovább vegetálni, s tartani tudja a félkör alakú „frontvonalat”. Ez a viszony a különállás tényéből következik — mint már említettem —, és vele együtt akkor is fennmarad, ha nem fogják a kisebbségeket elnyomni.

Ez az infúzió jelenthet anyagi segítséget, politikai lépéseket, de a legfontosabb az anyaországban megtermelt kultúra, a tudás átáramoltatása. A magyar kultúrának persze vannak igen jelentős műhelyei a határokon túl is,

főleg Erdélyben, mégis indokoltabb infúzióról, mint vérkeringésről beszélnünk. Idegen államokba ékelődve a nemzet fogalma leginkább a kultúrában, illetve ennek intézményeiben összpontosul, vagyis ide van visszaszorítva. De ezen utolsó mentsvárunk falain is óriási rések tátonganak. Egyik kisebbség sem lehet képes teljes szellemi önellátásra. A direkt elnyomás megszűnésével is foghíjas marad a felsőoktatási rendszer, a könyvkiadás. Magyarországon kell majd továbbfejleszteni a tudományok magyar szakterminológiáját; itt születnek majd az újabb sikerek a művészetekben.

Az utóbbi időben a határokon túli magyarság lehetőségei: kulturális téren jelentősen megnövekedtek. (Bár ezzel egy időben újjáéledtek, illetve újra nyíltakká váltak a nacionalizmusok.) A dolgok ilyen valóságának van egy veszélyeket rejtő mellékkövetkezménye. A kisebbségek viszonyulását a Magyarországról beáramló kulturális (mindegy milyen színvonalú) termékekhez leginkább egy régi közmondás jellemzi: „Ajándék lónak ne nézd a fogát!” Pedig ezt az áramlást egy vonatkozásban alaposan meg kellene szűrni. Az ideológiára gondolok. Ez túl veszélyes portéka ahhoz, hogy csak úgy el lehessen fölötte siklani. Konkrét, meglévő ideológiai konstrukciók mindig tartalmaznak egy „fordítási mechanizmust”, amely ténylegesen megkülönbözteti őket a hasonló címkével ellátott más működő konstrukcióktól. Ez a mechanizmus nem más, mint az általános elvek helyi alkalmazását lehetővé tevő „másodlagos szabályok” összessége. Hogy mi történik akkor, ha „megspórolják” ezt a „fordítást”? Erre szolgál iskolapéldául a kommunizmus szerepe Kelet- és Közép-Európában a Szovjetunióból „fordítás” nélkül átvett bolsevizmus formájában. A tényleges politikai erők által használt ideológiák a működő demokráciákban tartalmazzák ezt a fordító apparátust, amelyet lehet a magasztos eszmék posványba süllyesztésének venni, de valójában mégsem az, hanem egy valóságérzékadta „immunreakció” az „ordas eszmék” terjedése ellen. De a bajt a látszat ellenére nem az ideológiai konstrukciók „eszmerendszer”-része okozza, hanem az, ahogy az adott társadalmi valóság viszonyrendszerében politikai

cselekvésre fordítják ezeket. Nem az elv, hanem a vele együtt átcusszanó más valóságra érvényes alkalmazási mechanizmus okozza a bajt, esetleg a katasztrófát.

A mi szempontunkból az a kérdés: működik-e ez az „immunreakció” a Magyarországról a magyar kisebbségek felé áramló ideológiai konstrukciók esetében? A tudományos válasz nem lenne egyértelmű. A morális viszont mindenképpen az: kell, hogy működjenek! Hadd tegyek most ezzel kapcsolatban néhány — azt hiszem — általános érvényű megjegyzést.

Először is a magyar politikai közhangulat intoleranciáját kell megemlítenünk. Az egymással való szembenállás természetes velejárója a „jó pontszerzési hajsza” a közvélemény szemében. A magyarországi politikai pártok tehát megkísérlik a hazai politikai tagoltság átvitelét a kisebbségi vidékekre. Így aztán a kisebbségekkel való törődés újabb ilyen pontszerzési lehetőség. Az elsődleges cél nem más, mint olyan pillanatfelvétel készítése, mely alá a szerző címként büszkén odaírhatja: „A szent tehenet etetése közben”. Ez még rendjén is volna. de a bajok ott kezdődnek, amikor valaki olyan beállítást keres, amelyből egyértelműen kitetszik: csak ő eteti a szent tehenet, még hozzá többet és jobbat adván neki a többiekénél. Innen pedig már csak egy lépés az a pillanat, amikor idomítani kezdik a jámbor jószágokat, legalábbis arra, hogy elviseljék azt a pártcímert, amelyet rájuk akasztanak. Könnyen előállhat egy olyan helyzet, melynek során a kisebbségi szervezeteket lassan ugyanazon skatulyákba gyömöszölik, amelyekből a jelenlegi magyarországi politikai erők lövöldöznek egymásra. A vadászmezők (érdekszférák) ilyen értelemben való felosztása félig-meddig már meg is történt. Egy kisebbségi politikusnak már most is komoly munkájába kerül a magyarországi „keresztbelicitálós” politikai viszonyok kiismerése. Egyszerre „kijönni” valamennyiükkel — azaz realitást adni annak az elvnek, hogy egy adott kisebbség ügye „fölötte áll” az aktuálpolitikának —, valóságos politikai bűvészmutatványt jelent. Nehéz diplomatikusnak maradni akkor, amikor az egyik politikai irányzat képviselője (helyeslésre várva)

aljasnak, gyengeelméjűnek titulálja a másik irányzatot vagy annak képviselőjét. Még inkább akkor, ha ezt oly módon teszi, hogy közben támogat is. Egy biztos: ritkaságszámba megy, sajnos önzetlenség és a jómodor.

Azután itt van a kisegekkel „hivatalból törődők” hozzáállásának problémája. Értem ez alatt a különböző hivatalok, minisztériumok, pártok, és más szervezetek kisebbségi „szakértőit”, köztük olyanokat, akik fizetést kapnak „szakértésükért”, akiknek beleszólásuk van a kisebbségekkel kapcsolatos anyaországi akciók irányításába. Akinek nem inge, ne vegye magára, de sokukban túlteng nemcsak a segítőkészség, hanem az ambíció is. Szívesen játszanak „alkirály”-szerepet azokkal szemben, akiknek a szolgálatára kinevezték őket. Nagy előszeretettel manipulálnak anyagi eszközökkel, információval, meghívásokkal, közvetítőkből dönteshozókká avatva magukat. Furcsa módon, kisebbségi származásuk (mert ezen szakértők vannak többségben) éppenséggel ront a helyzeten, mert emiatt az adott terület abszolút ismerőinek tekintik magukat, ez pedig könnyen elnyomhatja az elemi óvatosságot és szerénységet bennük. (Nem is beszélve a gyökerüket vesztett emberek belső bizonyítási kényszeréről.) Több óvatosságra lenne tehát szükség, vagy legalább olyan egyszerű állítások figyelembevételére, mint a „nem való az elefánt a porcelánboltba”, vagy „nem lehet teremfocit játszani a nagy futball minden szabályával”. Persze ez részünkről csak jámbor óhaj.

A vázák sorsa elsősorban a porcelán bolt tulajdonosán múlik. Vagyis ideológiai és aktuálpolitikai fronton a kisebbségeknek körvédelmet kell kiépíteniük. De ez az ideológiai körvédelem nem elzárkózást jelent az eszmékkel szemben (ez egyébként nem is lehetséges), hanem a szellemi erőfeszítés vállalását, amely a kóbor eszmék „domesztikálásához” szükségeltetik. Az ideológiai függetlenséget csakis többletmunkával és kitartó „fordítómunkával” lehet elérni, amely az általános elvek „hazai talajra” való átültetésével ez szükséges. Saját sorsunk alakításának lehetőségeit engedjük ki a kezünkből, ha „spórolni” próbálunk ezen.

A magyar külpolitika szentháromsága

Az alapszerződések körüli politikai viták fogalomkészletén békésen megosztozik a kormány és az ellenzék. Mindkét oldal abból indul ki, hogy a magyar politikának egyszerre követendő irányai vannak, amelyeket többnyire prioritásnak hívnak, az igényesebbek pedig pillérnek vagy iránynak (merthogy a prioritás szó jelentésével nem egyeztethető össze, hogy többet emlegessenek belőle).

Három a magyar igazság, és a hármas szám különben is mágikus erővel bír, ezért egyforma energiaráfordítással követendő célokból is hárommal operál a magyar külpolitikát közvetítő retorika. Ez az unalomig ismert három: az európai integráció, a jószomszédi viszony kiépítése és a határon túl élő magyarok törekvéseinek támogatása.

A vita arról folyik a kormány és ellenzék között, hogy vajon az alapszerződésekkel megbomlott-e az egyensúly az euroatlanti integráció javára, s a kisebbségben élő magyarok kárára, vagy pedig nem. Ebben a vitában én nem akarok állást foglalni, mert értelmetlenségnek tartom magát az elméleti keretet.

Először is, ha három cselekvésszervező elv vagy szempont nem esik egybe, a gyakorlati alkalmazásnál ellentétbe is kerülhetnek. Igaz, természetesen egybe is eshetnek. Például ha valaki három települést tűz ki úticélként, akkor minden attól függ, ugyanazon az útvonalon helyezkednek-e el. Ha igen, akkor a három „prioritás” összeegyeztethető, viszont akkor nincs értelme, hiszen a távolabbi település megjelölése magától érthetővé teszi, hogy az előző' kettőn úgy is át kell haladni. Ha három különböző irányban vannak, akkor nem kerülhető el a döntés az irányválasztásról.

A hármas prioritás vagy cselekvési irány nem igazolható azzal, hogy alapvető fontosságú rutinfunkciókból többet is lehet egyidejűleg végezni. Egy ember biológiai létfenntartásához például táplálékra, vízre és levegőre van szükség. Nincs azonban értelme azt mondani, hogy e három (de konstruál-

hatunk többet is) szükséglet kielégítésének egyforma prioritása van. A cselekvés iránya aszerint változik, hogy valaki éhezik, szomjas vagy pedig fuldoklik.

Az elvek a cselekvés orientálására valók, nem arra, hogy vágyakat vetítsünk a valóságra. Persze nincs kizárva, ha valaki egyformán kedveli Hom Gyulát, Orbán Viktort és Torgyán Józsefet, akkor esetleg prioritásai nem kerülnek ellentétbe. Hiszen nem kizárható, hogy az említett politikusok pártjai fuzionálnak. Ha példáimat a pártfőállás egyik oldaláról vettem volna, ez sem változtat a tényeken, szimpatizálni mindenkivel lehet, egyszerre érvényesen szavazni csak egyvalakire.

A hármas prioritás, irányvonal vagy pillér elméleti képtelenségén túl magukkal a meghatározásokkal is baj van. Egyértelmű ugyanis, hogy a három prioritás nem egyforma jellegű dolgokra vonatkozik. Az euroatlanti integráció jelentése és mibenléte egyértelmű: alá kell írni a csatlakozást a NATO- hoz és az EU-hoz, és a cél el van érve. Az is világos nagyjából, hogy milyen feltételeknek kell ehhez megfelelni.

No de miben áll a jószomszédi viszony? Ha a NATO-val aláírta Magyarország a csatlakozást, akkor minden kétséget kizáróan annak tagjává vált, de beáll-e a jószomszédi viszony egy alapszerződés aláírásával? A válasz egyértelműen nem. Talán ha a második prioritást átfogalmaznák, és célként a jószomszédi viszony látszatát jelölnék meg. Így mindjárt egyértelművé válik, mi a teendő: a megkérdezett nagyhatalom megmondja, mely ismérvek alapján tekinti jószomszédinak Magyarország viszonyát a szomszédjával, és ha a szomszéd is enged a rábeszélésnek, akkor eljártsszák együtt a komédiát. Két egymást utáló másod-unokatestvér házasságra lép a nagybácsi által beígért hozomány fejében. A tényleges jószomszédi viszonyunk éppúgy hiányzik az általánosan elismert formulája, mint 8 jó házasságnak. A jószomszédi viszony a külügyi együttműködésnek nem feltétele és nem következménye, hanem mellékterméke. Amikor erőfeszítéseket tesznek, hogy előállítsák, azzal deklarálják, hogy a viszony ellenséges és gyanakvással átítatott. A bizalom a

korrekt, hosszan tartó együttműködés által előállított viszony, amely ha megvan, éppen arról ismerszik meg, hogy magától értetődő. Ha a magyar külpolitika elismerné, hogy a látszat előállításáért dolgozik (mint ahogy nem fogja), akkor nincs értelme ezt az aktivitást prioritásként, vagy pilléreként definiálni, hiszen a komédia nem öncél, hanem valamely nagyhatalom megnyerésének az eszköze. Az úgynevezett Nyugat minden áron való megnyerése egy ellentmondásmentes kurzus alapelve, prioritása lehet, de ha az ehhez szükséges eszközöket, kiegészítő taktikákat öncéllá emeljük, akkor oda az érthetőség.

A kisebbségben élő magyar közösségekkel való, törődés mibenléte még homályosabb igény, mint az előző. Mit kell tennie a magyar külpolitikának, hogy ezt az elvet kövesse? Ehhez arra a kérdésre kell válaszolni, mi az, ami jó az említett közösségeknek? Végül fel lehet tenni az igazi kulcskérdést: ki mondja meg, hogy mi a jó a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, délvidéki magyarságnak? A magyarországi kormány számára a legkézenfekvőbb válasz, hogy a magyar Külügy vagy a HTMH. Ha nem így lenne, akkor az érintettek hozzájárulása nélkül nem lehetne alapszerződést kötni. Vagy csak úgy, hogy Magyarország és egy magyar kisebbség érdekeit ellentétesnek ismeri el, és az utóbbit feláldozza az előbbiért. Amivel semmi gond nem lenne, ha a határon túli magyarokkal való törődés nem lenne prioritás, pillér, irányvonal.

Így viszont a magyar Külügynek el kell érnie, hogy a kisebbségben élő magyarok képviselői a magyar külpolitika szempontjait tegyék magukévá. A legjobb megoldás, ha nem is marad olyan, aki képes saját közössége érdekeit akár a magyar külpolitikával szemben is megfogalmazni. A kisebbségben élő magyarokkal való törődés logikus formája tehát az, hogy el kell érni, ne legyenek képesek a magyarországi külpolitika mozgásterét behatároló érdekartikulációra.

Innen a '90 óta követett magyar külpolitika egyik állandó aktivitása, amely a kisebbségben élő magyar közösségek érdekartikulációjának csökkentésére irányul. Nem lehet azt mondani, hogy az „oszd meg és uralkodj”

elvét követik, mert a kívánt eredményt sokszor a „keverd össze és uralkodj” elvvel lehet elérni. Keverj össze számottevő és jelentéktelen szervezeteket, akadályozd meg, hogy nyíltan összemérjék támogatottságukat, kényszerítsd vezetőiket egy szervezetbe vagy legalább tárgyalóasztalhoz, majd sajnálkozz, hogy nem tudnak egyetértésre jutni — vázlatosan így, fest a magyar külpolitika egyik ténylegesen követett receptje, amit azonban hiba lenne prioritásnak elkönyvelni, hiszen nyilvánvalóan csak kiegészítő praktikáról van szó. A magyar kisebbségekkel való törődés tehát éppolyan cél, mint a jószomszédi viszony. Ezekben a siker azon múlik, ki határozza meg a siker ismérveit, illetve eléggé hatékonyan lehet-e fellépni a sikert ténylegesen vagy potenciálisan kétségbe vonókkal szemben.

A hármas prioritás és változatai afféle intellektuális szörnyszülöttként telepsznek a magyar külpolitikai diskurzusra. Lehetetlenné teszik az értelmes vitát arról, hogy mi legyen a tényleges prioritás, és ennek hogyan rendelődjenek alá más értékek, megfontolások, igények. Minden külpolitikai akció egyszerre válik besorolhatóvá a sikerek és a kudarcok közé. A minden érdeket egyszerre kielégíteni óhajtó politika lehetetlenné teszi az ellentétes érdekek artikulálását, és ezzel a politikai alkut is, amely a kompromisszumok megkötéséhez szükségeltetik.

Mire jók tehát a skolasztikus viták a magyar külpolitikai szentháromság mibenléte, jellege körül? Mivel magyarázható, hogy a szkizmák ellenére mindkét eddigi kormányzat és ellenzéke ragaszkodik egy értelmezhetetlen elméleti kerethez? A vitának arról, hogy korong, négyzet vagy háromszög alakú-e a Föld, addig volt alapja, amíg mindenki egyetértett planétánk lapos voltában. Ha a Föld gömbölyű, az egész vita értelmetlen.

Ha mindenkinek igaza van, akkor az erősebb félnek — a mindenkori kormányzatnak — nem kell nyílt kártyákkal játszania, és főleg nem kényszerül értelmes vitára külpolitikai lépéseit illetően. Az ellenzék pedig — mert neki is igaza van — gondol a jövőjére, neki sem jön majd rosszul, hogy elvi alapon ne

lehesse korlátozni a külső kényszerek diktálta akciók végrehajtásához szükséges „pragmatizmusban”.

1996

Politika, becsület, nyilvánosság

„A politika úri huncutság” — így összegezték elődeink a múlt század végén, amit a politikusok szavahihetőségével kapcsolatban tapasztaltak. Benne van ebben a szólásban a csalódottság, és egyszersmind a beletörődés is abba, hogy a politikusok mást mondanak és mást cselekszenek.

Itt jön be a képbe a nyilvánosság — elsősorban a sajtó formájában —, mint a legfőbb eszköz, amellyel a kulcspozíciók birtokosait szavatartásra és úgy általában becsületesség- re lehet szorítani. A független tájékoztatás, a politikai semlegesség pátosza innen meríti igazolását. Gyakorlatilag azonban nem létezik ideálisan független, minden részrehajlástól mentes sajtó (írott és elektronikus). A totalitarizmus viszonyai között a sajtó orgánumai betagozódnak az elnyomó apparátusba, a működő demokráciákban pedig felsorakoznak egymással szemben a politikai törésvonalak mentén. A semlegesség az utóbbi esetben annyit jelent, hogy eladhatatlanná válnak az egyenes agitáció és a manipuláció nyersebb változatai.

Mivel nincsenek élő hagyományaink, természetes, hogy mi is a kezdetleges eszközöket tanuljuk meg először használni a demokrácia eszköztárából, ahogy az emberek általában először biciklizni tanulnak meg és csak azután esetleg gépkocsit vezetni. Mostani írásom a tanulási folyamatba kíván illeszkedni, amely során megtanuljuk megkülönböztetni a kezdetleges módszereket a kifinomultaktól, utána pedig lemondani az előbbiekről alkalmazásáról.

Néhány példát hozok fel a KMKSZ közelmúltjából, hogy bemutassak egy, a demokrácia eszköztárából kidobandó manipulációs szerszámot, amelynek

a nyelét még az előző rendszerben faragták. Nem fogok neveket, dátumokat, pontos idézeteket használni, mert céloom nem a visszavágás, vagy hogy kipellengérezzek valakit, hanem működési sémák illusztrálása. Ahogyan egy kórboncnok sem azért vág bele szikével egy hullába, hogy fájdalmat okozzon annak, hanem, hogy láthatóvá tegyen rejtett, de halált hordozó szövettani elváltozásokat.

Az alkalmazott effektus, amelyre „jóakaróink” építenek, így fogalmazódik meg: „nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja”. Másként fogalmazva: az emberek hajlamosak részben vagy teljesen elfogadni az első magyarázatot, amelyet egy számukra érthetetlen eseményről hallanak. Sokkal nehezebb utána nézni, ki csörtet a nádasban, ki okozza a szélfújásra kent zörgést.

A KMKSZ legutóbbi közgyűlésével kapcsolatban legsűrűbben elhangzó vád, hogy az alapszabály-módosítás puccsszerűen volt végrehajtva. A harasztzörgés szerepét két tény tölti be: az első, hogy a módosítás szövege felolvasva volt, és nem sokszorosítva, a második, hogy a szavazásra későn került sor, amikor már mindenki sietett haza. Kézenfekvő és hihető tehát a puccsszerűség vádja. A csörtetőket már sokkal nehezebb észrevenni, hiszen akik a demokrácia megsértése miatt tiltakoznak, arról elfelejteneik nyilatkozni, hogy a módosításokról nemcsak tudtak, hanem két héttel a közgyűlés előtt meg is szavazták azokat. Nem emlékeznek meg arról sem, hogy a javaslatok megszavazásában a középszintű szervezetek elnökei is részt vettek, akiknek így bőven volt idejük tájékoztatni és tájékozódni. Annál is inkább, mivel a középszintű szervezetek közgyűléseit (egy kivételével) az említett elnökségi gyűlés után tartották. Az pedig, hogy a tervezett változtatások tartalma benne volt az elnöki beszámolóban és rendelkezésre állt az egész gyűlés során a megvitatásra, csak egy jelentéktelen mellékkörülmény. Arról végképp hallgatnak a demokrácia lovagjai, hogy személy szerint ők voltak felelősek a

gyűlés lebonyolításának technikai részéért, tehát az anyagok sokszorosításáért éppúgy, mint a regisztráció gyors lebonyolításáért.

Az előző vádhoz tartozik egy másik pletyka is, miszerint a vendégek azért voltak megszólaltatva, hogy felszólalásaikkal elhúzzák az időt, és így aztán időhiányra hivatkozva simábban lehessen megszavaztatni a módosításokat. Tény, hogy a vendégek sokan voltak, és sokat beszéltek. Ezt használják fel lovagjaink vádjaiuk racionális magvául. Természetesen utólag megfeledkeznek korábbi álláspontjukról, miszerint: minden szervezetet meg kell hívni, amely bennünket is meghívott, a többieket pedig azért, hogy meg ne sértődjenek. Ha pedig már megtették a hosszú utat, nem lehet megtagadni tőlük a szólás jogát.

A legzaftosabb témának mégis az bizonyult, hogy milyen csúnyán kibabráltak a szövetség néhány érdemdús elnökségi tagjával. Valóban, a vita az alapszabály-módosításról elvi síkon folyt, a végén mégis pozíció nélkül maradtak emberek (többek közt e cikk szerzője is). Lovagjaink felháborodnak, amiért egyesek olyan pozícióba kerülnek (ha éppen nem sértődnek meg), ahová képességeik szerint valók, és ráadásul ezt a pozíciót úgy nevezik, ahogy az adott munkakört (vagy tisztséget) nevezni szokás. Végére mégiscsak felháborító, hogy egy csatákban kitűnő tengerésztisztet nem neveznek ki lovassági tábornokká érdemei elismeréséül. Ha valaki így gondolkodik, akkor őszintén háborodik fel, és tartja méltánytalanságnak a helyretételt. Én személy szerint nem hiszek a felháborodásnak, mert ugyanez a személy rengeteg munkát fektet abba, hogy a helyretett személyek alkalmatlanságát bebizonyítsa (még hozzá sikerrel, ahogy az eredmények mutatják).

Óhatatlanul felvetődik a kérdés: miért nem jelent meg mindez nyomban, konkrét nevekkal, dátumokkal, az idevágó dokumentumokból vett idézetekkel? Miért nem fogjuk nyomban hazugságon azokat, akik a fentebbi nyilatkozatokat elkövetik? Miért hagyunk szó nélkül áskálódásokat, hagyva, hogy azok megtegyék hatásukat az emberek tudatában és hangulatában?

A válasz egyszerű: azért, mert van nagyobb érték is, mint az igazság formális érvényesülése — mégpedig a kárpátaljai magyarság egységének megőrzése. Tisztán kell tartani az érintkezés csatornáit, lehetővé téve az összefogást a létfontosságú kérdésekben a különböző nézeteket valló csoportok között. Minden áron el kell kerülni, hogy a felhalmozódó sértődések miatt megszűnjék a beszélő viszony, a vitázók ellenségekké váljanak és egymás torkának rágcsálásán kívül ne legyen más elfoglaltságuk.

Mindenki felelőssége, hogy ez az állapot elkerülhető legyen, de különösen azé, akinek az oldalán a nagyobb erő áll. Aki erősebb, az megengedheti magának, hogy egyenes támadás hiányában elviselje az alattomos kis rúgásokat, csípéseket, köpködéseket és egy darabig — a béke megőrzése érdekében — tartózkodjék a visszavágástól.

Tévedés azonban a tétlenséget a gyengeség jeleként értékelni, azt hinni, hogy ha egy csapásra nem lehet kiteríteni bennünket, akkor szép csendben, darabonként szedhetnek szét. Ugyanis, mielőtt a KMKSZ mostani vezető ereje teljesen elveszti tekintélyét, vállalni fogja a konfliktust, és akkor bekövetkezik a legrosszabb: a harc, amelynek csak vesztesei lesznek. Persze sajnos szép számmal akadnak olyanok, akiknek semmi sem drága.

Nem maradt más hátra: mindnyájunknak le kell vonni a tanulságokat. A közös ügyért le kell mondanunk arról a kényelemről, hogy elhiggyük az első kósza hírt. Ha nem nézünk utána, mitől zörög a haraszt valójában, könnyen azon vehetjük észre magunkat, hogy már ránk is gyújtották a nádat.

1992

Üzenet a kalapács alól

Az írásom címében szereplő szerszám ezúttal nem pöröly, amellyel szét kívánnak zúzni bennünket, hanem egy sokkal diszkrétebb, fából készült szerszám, amellyel nem sújtanak fejekre, szögekre, hanem csak egy asztallapra.

Mindazonáltal egy árverezési tárgy számára a „Senki többet? Harmadszor...” kíséretében elhangzó csattanás hangozhat úgy, mint egy célt ért lövedék becsapódása vagy rög koppanása egy gödöralji deszkafedélen. Kárpátalján a magyarok között mindenesetre így koppant az ukrán-magyar alapszerződés néhány mondata. Félreértés ne essék! A koporsóban, amelynek fedelén kopognak a rögök, csak illúziók fekszenek, ezért én személy szerint nem csatlakozom a siratók kórusához, de távol álljon tőlem, hogy gúnyoljam, megvessem azokat a testvéreimet, akiknek eleven reménye fekszik ott lenn. Éppen ezért arra sem áll rá a szám, hogy igazoljam a temetés elkerülhetetlen, sőt, kifizetődő voltát. Hiszen a csendes, ki nem mondott reménynek, amely hitet és kitartást ad, nincs piaci értéke — így hát megfizetni sem lehet. Bárhogy is nézzük, a kárpátaljai magyarság kitartásának legédesebb táplálékát vonták el. Magam nem éltem ezzel a lelki doppinggal, soha nem foglalkoztam ennek adagolásával, ámde statisztálni a pofonhoz, amely kiveri ezt a falatot népem szájából, nem akarok.

A politikai megfontoláson túl, hasonló indíttatások motiválták a KMKSZ választmányának tagjait, amikor döntöttek a Szövetség álláspontjáról az ukrán-magyar alapszerződés ügyében.

A politikai tényezők nagyjából meghatározzák a döntés tartalmát. Végül is annyi érettséget fel lehetett tételezni egy, a magyarországi pártokkal körülbelül egykorú szervezet választmányáról, hogy a lehetséges rossz döntések közül ne a két rosszabbik egyikét válassza. Vagyis, ne ítélje el a szerződést, irredenta álláspontra helyezkedve, vagy támogassa, elveszítve minden hitelét a magyarság körében.

Az, hogy milyen formában disztingvál a KMKSZ a szerződés körüli hercehurcától, az érintettek körén kívül senkit sem érdekelt.

Soha annyi szó nem esett a kárpátaljai magyarságról, mint azokban a napokban, soha annyi pátosszal nem beszéltek érdekeinkről. Természetesen az adott politikai csoportosulás érdekeinek megfelelő érdekeinkről. Illusztrációként

felvonultattak „halk szavú költőktől”, magánvéleményüket elmondó KMKSZ-tisztségviselőkön és egyszerű nyugdíjasokon keresztül államhivatalnokokig bárkit, aki kéz alá került.

Na de ki tud bármit is kezdeni egy „se ide, se oda” hivatalos KMKSZ-állásponttal? Vagyis mi csak akkor lehetünk „jó fiúk”, ha valamelyik magyarországi zenekarhoz igazítjuk lépteinket.

Nem igazodtunk, és ezzel, mondjuk ki nyíltan: a KMKSZ a magyar-ukrán szerződés kapcsán a magyar politikai közélet egészével került összeütközésbe. Ezért nem hallatszik más, csak a kalapács csattanása az asztallapon. Hiszen nincs olyan parlamenti párt, amely ne hangsúlyozta volna, hogy a kisebbségek vonatkozásában azok érdekképviselői szervezetei véleményét tartja mérvadónak. Ehhez képest kötnek a hátunk mögött egy alapszerződést. Ha azt mondják: az ukrán- magyar viszony annyira fontos, hogy ebben a kárpátaljai magyarok sorsa nem tétel, az népszerűtlen, de egyenes álláspont lett volna. Lehetett volna érvelni a szerződés mellett és ellen anélkül, hogy hivatkoznának az illető kisebbség érdekeire.

Az, hogy a szavakban legitimnek elismert érdekvédelmi szervezet milyen helyzetbe kerül, senkit a legkisebb mértékben sem izgatott. Mindenki ki akarta sajátolni a neki megfelelő nyilatkozatot, mint a vért a lőcsei polgármesterből, aztán pedig már kit érdekel, hogy másnap kilép az egész tagság vagy irredentizmus miatt betiltják a szervezetet, vagyis végeredményben politikai érdekképviselő nélkül marad egy magyar kisebbség.

Elmagyarázzák nekünk, hogy mekkora jogokat kapunk azért a néhány mondatért, és különben is, a szerződés csak egy papír, vagy hogy micsoda szörnyű következményei vannak a jogfeladásnak. „HÁT NEM ÉRTITEK?” Ez mind világos, csak az nem, miért kellene nekünk a magyarországi belpolitika viszonyrendszere és logikája szerint gondolkodnunk és cselekednünk? Ezt viszont ők nem értik. Miért akar egy parasztfigura a sakktáblán oldalazni, mikor a hallgatólagosan elfogadott szabályok szerint előre kell lépnie, mert valakinek

gyalogáldozatra van szüksége a stratégiához? Komolyan vette, hogy ő nem is parasztfigura, hanem önálló akarattal bíró egység? Ugyan kérem! Annál biztosabban veszik le a sakktábláról, minél inkább vonakodik beletanulni a szerepébe és tudomásul venni a realitásokat; végső esetben legalább azok után, hogy olyan keményen szembesítették a valósággal, mint a KMKSZ-t az ukrán-magyar alapszerződés kapcsán. Választás persze mindig van, például, hogy árverési tételnek tekintse-e magát valaki egy aukción, vagy gyalognak a sakktáblán.

A helyzet nem ennyire sötét, lehet társad a szerencse, amely szorít neked néhány centi szabad helyet az egymásnak feszülő, náladnál nagyobb erők között, csak ne feledd: **MAGADON KÍVÜL NEM SZÁMÍTHATSZ MÁSRA!** Mi mást lehetne üzeni a kalapács alól?

1993

A kárpátaljai magyar politika

— avagy meddig érvényes a politika-tudomány —

A politikatudomány ok-okozati összefüggéseket kutat a politikai jelenségek mögött. Nem is tehet mást, ha korunk tudományosság felfogásának eleget akar tenni. Modelleket kell létrehozni viszonylag kisszámú ok, illetve azok összefüggéseinek és hatásmechanizmusainak rendszerbefoglalásával, amelyek segítségével magyarázni lehet a politikai jelenségek végtelen sokféleségét.

Egy-egy ilyen modell akkor igazán szép, ha koherens: kevés ok szerepel benne, azok hatása pedig matematikailag leírható.

Az elemzők természetesen engedményeket tesznek a valóságos viszonyoknak. Az alapséma azonban változatlan: ellentétes érdekekkel bíró csoportoknak az adott kultúra szabályai szerint megvívott konfliktusaiként fogják fel a politikát. Az elemzés lényege: körvonalazni a csoportokat — vagy

ami ugyanaz, megnevezni a konfliktusok forrásait —, amiből következik a mintázat, amely szerint taglalják az adott társadalmat; valamint leírni a politikai konfliktusok megvívásának jellegzetes mintáit. Megfelelőképp vegyítve a strukturális elemeket a történeti előzmények dinamikájának vázolásával korunk elvárásainak megfelelő politikatudományi elemzést lehet készíteni a megfelelő indokok alapján elkülönített jelenség-halmazra vonatkozóan.

Az elemzés akkor könnyű, ha jól elhatárolható, érdekeiket artikuláló, szociológiailag feltérképezhető, és feltérképezett csoportokat lehet megkülönböztetni; a ténylegesen követett szabályok világosan meg vannak fogalmazva, a legfontosabbak közülük pedig törvénybe iktatva. A politikai jelenségeket azonban sokszor nem lehet ily módon magyarázni. Az elemzőket nem kifejezetten lustaságuk vezeti abban, hogy kerülnek az ilyen helyzeteket, hanem a tudományosságról vallott felfogásuk. Persze a hallgatás mellett ez megnyilvánulhat pszeudo elemzésekben is. Ez utóbbi esetben más társadalmi környezetből származó kérdéseket tesznek fel idegen környezetben és válaszolnak is rájuk, nem zavartatva magukat attól, hogy értelmetlen kérdésekre használhatatlan válaszokat kapnak.

Úgy vélem, az önreflexió minden elemző számára hasznos, a nyugati eredetű politológiát az átmenet állapotában leledző nem (egészen) demokratikus rendszerekre alkalmazni próbálók számára pedig elengedhetetlen. Maga az átmeneti állapot kifejezés is abból az igazolhatatlan, ámde bevett premisszából indul ki, hogy az emberi társadalmaknak vannak ideáltipikus állapotai. Vagy változtatunk a módszertanon, átalakítjuk a politikatudomány paradigmáját, vagy marad a hallgatás és az ál-elemzések. Az utóbbival együtt jár némi értetlenkedő lenézés a kívülállók részéről és flagelláció a bennszülöttek körében, akiket beavattak a külhoni céh rituáléiba.

A frusztráló hatást a tagolatlanul amorf, kiszámíthatatlan reakciójú tömegek, valamint a nyilvánosság előtt rejtett, hasonlóképpen kiszámíthatatlan érdekcsoportok okozzák, meg természetesen az íratlan szabályok

önellentmondásos halmaza. Ami azt illeti, én is szkeptikus vagyok a kívülállók esélyeit illetően arra, hogy autentikusan megszerezzék az ilyen társadalmak jelenségeit.

A fogalmi keret, amelynek segítségével a kárpátaljai magyar politikát elemzem, a hatalmi harcok logikája. Eszerint a politika lényegét a hatalmi harcok adják, amelynek résztvevői különféle kísérleteket tesznek hatalmi potenciáljuk növelése érdekében. A hatalmi potenciál sokösszetevőjű, amelyek közül ki kell emelni a birtokolt hatalmi pozíciókat. Ilyennek kell tekinteni minden olyan pozíciót, amelyet elfoglalva befolyásolni lehet politikai döntések meghozatalát. Ezek, valamint a hatalmi harcok megvívásának írott és íratlan szabályai együttesen alkotják a politikai terepet. A hierarchikusan szervezett kísérletek ennek igyekeznek minél nagyobb szegmenseit ellenőrzésük alá vonni, ritkábban átalakítani a hatalmi pozíciók együttesét, vagyis átrendezni a terepet. A hatalmi harcok egyik fő aktivitása a kísérlet szervezése, amely mindig koncentrikus felépítésű, amelynek fő strukturális elemei a kísérlet vezetőjét közvetlenül befolyásolni képes belső, és a vezetővel csak közvetett kapcsolatban álló külső kísérlet. A külső kísérletet általában igyekeznek szubkultúraként, zárt, saját szabályok szerint működő, önmagát — a többiekkel szemben konstituáló — csoportként megszervezni. A belpolitikától különbözik a külpolitika, a többi kísérlettel kapcsolatos manőverek összessége.

A kárpátaljai magyar politizálás sem más, mint a politikai terep egy bizonyos szegmensén folytatott manőverek az érdekeit kísérletek között. Pontosabban arról szól ez a küzdelem, kialakul-e a politikai terepnek egy autonóm szegmense, amely otthont adhat az effajta aktivitásnak.

Kelet-Európában az 1989-1990-es években végbement a politikai terep átrendeződése. Az átrendeződést sokféleképpen lehet értelmezni, de az etnikai alapú szubkultúraszervezés mindenképpen a legfontosabb összetevők között szerepel. Egy állam népességének mind kisebbik, mind nagyobbik részét etnikai alapon próbálják megszervezni. Az etnicitás jegyében társadalmi szerződéseket

próbálnak kötni a kommunizmus idején mélyhűtött, majd a nyílt vagy látens polgárháború állapotába került társadalmak stabilizálására.

Ez az általános folyamat Kárpátalja magyarlakta részében is érvényesült. 1989 elején megalakult a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, amely a helyi nemzeti mozgalomnak volt hivatott keretül szolgálni.

Az etnikai elv terjedését elősegítő legfontosabb tényező, hogy az aktuálkommunizmus korának elitje átvette azt. Világos volt ugyanis, hogy a társadalmi fegyverszünet idején érvényes játékszabályok érvényüket veszítették. A politikai terep magaslatait elfoglaló elit csak a terep átrendezésével őrizheti meg hatalmi potenciálját. Át kellett alakítani a gazdasági kizsákmányolás rendszerét, az elitrekrutációt szabályozó intézményeket és a rendszert legitimáló államvallást. Mindezt oly módon, hogy a régi rendszer által biztosított szocializációs háttér, tudásanyag, kapcsolatrendszer, egyszóval társadalmi tőke birtokában el lehessen foglalni az átstrukturált politikai terep kulcspozícióit.

Mindez természetesen felemás és önellentmondásos módon lehetséges csupán, ami lehetőséget teremt a hatalmi harcokban nulláról indulóknak, hogy viszonylag könnyen saját hatalmi potenciált építsenek ki.

A felemás, államilag irányított és piacgazdasági elvek alapján szerveződő gazdasági alrendszerben a régi nomenklatura gazdasággal foglalkozó rétegén túl teret nyernek a félig maffiózó, félig nagyvállalkozó, új, kis és nagy üzletemberek, kis- és őstermelők, a felemás gazdasági viszonyok felemás jellegű szereplői. Az állami szektor nagy aránya a nemzetgazdaságban, valamint a gazdasági törvényhozás önellentmondásos jellege helyzetbe hozza az állami bürokráciát, hogy ellenőrzést gyakoroljon a gazdaság fölött. Ugyan- ezek a körülmények teremtenek lehetőséget az újonnan tőkéhez jutott vállalkozói rétegnek, hogy jövedelme egy részének megvesztegetésre való fordításával extraprofitra tegyen szert. Az arról szóló információ, hogy kiket milyen formában, milyen ellenszolgáltatások reményében lehet lekenyerezni, az adott

szféra bennfentesei hatalmi potenciáljának legfontosabb része a reputációval együtt, ami biztosítja, hogy szóba is álljanak velük.

Egy bizonyos: a gazdasági és a politikai szféra szétválasztása, majd okozati összefüggések konstruálása e két elméleti úton konstruált szféra között nem ad fogódzókát a tényleges helyzet megértéséhez. A politikát jobban leírhatjuk, mint diverszifikált funkciójú kísérek küzdelmét. A konfliktusokat így nem az üzleti szféra, a bürokrácia, a politikusok vagy éppen a maffia vívja, hanem a mindegyik szférában érdekelt kísérek.

Az elitváltásra, vagy a régi elit hatalomátmentésére épülő magyarázatok is szükségképpen elnagyoltak. A régi elitet nem hatja át igazi korporatív szellem, inkább a közös habitusból adódó kommunikációs készség számít. Ez a habitus azonban a nyílt gazdasági kényszerek megjelenésével átalakult, hajlékonyabbá vált, és a bürokratába oltott kalóz és demagóg típusa könnyen találhatja megbízhatatlannak azt, akiben bármely elem túlteng. Könnyen leírják a régi elvtársakat, akiknek túlzottan bürokratikus a gondolkodása, mert merészebb akciók esetén nehézkesek, a gátlástalan ügyeskedőket pedig visszautasítják, mert tudják, hogy könnyen elszalad velük a ló.

Bár a régi nomenklaturakarrier az a háttér, aminek a legnagyobb hasznát lehet venni, de az sem jelent automatikus belépőt az új vezető kasztba.

Amikor a helyi hatalmi elit hagyta a KMKSZ-t megalakítani, illetve részt vett annak megalakításában, az elbizonytalanodás folyamata még csak a kezdeti stádiumában tartott. A Szovjetunió viszonyai között a tereprendezésnek korlátozott, szigorúan kontrollált variánsa, az ún. peresztrojka volt napirenden. Ez a nemzeti jelleg megjelenését szalonképessé tette, az olyan önszerveződést azonban, amely ellenőrizhetetlen embereknek biztosított volna hatalmi potenciált, nem.

Az alakuló ülésen így jelen voltak az ideológiai front magyar nemzetiségű harcosai, az érdeklődők tömegéhez képest azonban kisebbséget alkottak. A

többség **Fodó Sándor** melletti kiállása olyan egyértelmű volt, hogy megválasztása közfelkiáltással történt.

A kárpátaljai magyar politizálás első alapkonstellációját tehát az jellemezte, hogy egy tömegszervezet alakult egy népszerű vezérrel az élén, és egy nomenklaturaháttérű második vonallal az ügyintézésben. Az új emberek szintén a második vonal hoz sorolhatók. Ami szintén igen jelentős tényező, kialakult egy harmadik vonal is az alapszervezeti aktivisták köréből.

A KMKSZ és a magyar belpolitika első időszakát ezen csoportok konfliktusai és változó erőviszonyai határozták meg.

Az elnök önmagában véve mint intézmény funkcionált. Az események alakulására döntő befolyással volt, kivéve az ügyintézését, amely a nomenklaturaháttérű második vonal kezébe került. A két politikai tényező színpalak mögötti és nyílt konfliktusai gyakorlatilag állandóak voltak. Az elnök kudarokat könyvelt el a Szövetség apparátusa építésének első lépéseivel kapcsolatban, valamint a külügyek, és úgy általában az ügyek ellenőrzésében. A választmányi üléseken és a közgyűléseken, amelyeken a népszerűségeen túl számíthatott a második vonal kezdő politikusainak és a harmadik vonal aktivistáinak támogatására, rendre az elnök akarata érvényesült. Az elnök a nomenklaturaháttérű tagok ellenállása ellenére benntartotta a belső kíséretben Kovács Miklóst, akit ez utóbbiak ellenfeleként tartottak számon.

A döntő összecsapásra a harmadik közgyűlésen, illetve az azt megelőző és követő fórumokon került sor. A konfliktust az idézte elő, hogy a nomenklaturaháttérű második vonal fél évvel az 1991-es közgyűlést megelőzően offenzívát indított az önállóan politizáló és rögtönző elnök megbuktatására. Az elnök egyre inkább közismertté váló egészségügyi problémáin túl számíthatnak annak nagyvonalúsággal kevert gondatlanságára, a helyi sajtó és a KMKSZ havilapjának, valamint a Határon Túli Magyarok Hivatalának támogatására (legalábbis az illetékes főtanácsoséra).

Fodó Sándor a nem létező káderpolitikai (kíséretszervezési) stratégiájával hozott össze egy olyan helyzetet, hogy általa kinevezett, de legalábbis az ellenére meg nem választható emberek (a belső kíséret) a siker tényleges esélyévei kísérelhettek meg puccsot. Jellemző, hogy a Szövetség havilapját, a Kárpátalját egy magyarországi személy Magyarországon állította elő, aki egyértelműen az elnökkel szemben felsorakozók táborába állt be.

A támadás arra készítette az elnököt, hogy a második vonal azon tagjaihoz forduljon, akiket úgy lehet jellemezni, mint nem nomenklaturaháttérrel rendelkező, értelmiségi, a politikát hivatásul választó, a totalitarizmus átmeneti állapotát is elutasító embereket.

Ezzel megszerveződött egy kislétszámú elit, amely hatalmi potenciálját a KMKSZ és a Kárpátalján élő magyar lakosság szervezett politikai erőként történő strukturálásával biztosíthatta.

Az újonnan összeállt csapat, amely úgy funkcionált, mint Fodó Sándor kísérete, megfogalmazta az új alapszabályt, és szervezte annak elfogadását az elnökségi üléseken javaslatként, majd a közgyűlésen végleges döntésként. Az új alapszabály a Szövetség felépítési struktúrájának tisztázásával, a többségi és regionális elv következetes érvényre juttatásával a szervezeten belüli tömegbázist tette meg a vezetők politikai súlyának kritériumául. A nomenklaturaháttérű politikusok marginalizálódtak az elnökségben, nem vállaltak titkári pozíciókat és teljesen kisebbségbe kerültek a választmányban is.

Az új felállás alapelemeit az elnök, a kísérete, az elszigeteltségbe került kollaboránsok és a részben az elnökhöz, részben a kísérethez kötődő aktivisták alkották. A konfliktusok az újonnan összeállt elit és a kollaboránsok között zajlottak, elsősorban a külpolitikai és az ideológiai szintéren. Az első összecsapások tétje az volt, kit ismerjenek a helyi hatalom, illetve a magyarországi kormány illetékes hivatalainak képviselői.

A magyar politika, vagyis azon gyakorlati lépések halmaza, amelyet ilyen címszó alatt lehet csoportosítani, a kollaboránsokat preferálta. A magyar-ukrán

alapszerződés ügye mutatja, miért tartozik a mindenkori magyar kormányzatok alaptermészetéhez a törekvés a kisebbségben élő magyarok önálló politizálásának megszüntetésére. Vagyis a kisebbségi magyar belpolitika külpolitizálására. Az elsietve megkötött, több szempontból támadható alapszerződést eltitkolták, majd a ratifikáláskor próbálták rávenni a KMKSZ-t, hogy támogassa azt. Az akkori jobboldali ellenzék pedig — a kárpátaljai magyar lakosság többségével együtt — a szerződés elítélését várta el a KMKSZ illetékes (vagy akár illetéktelen) vezetőitől és testületeitől. A választmány döntése, amely nem foglalt állást a szerződés tartalmával kapcsolatban, viszont nehezményezte, hogy azt a kárpátaljai magyarok háta mögött kötötték meg, értelemszerűen nem elégített ki senkit. Visszhangot különféle KMKSZ-tisztségviselők magánvéleményei kaptak, többnyire azok, amelyek az alapszerződést támogatták.

Az alapszerződés nagy és látványos ügy, de se szeri se száma a kisebbségeknek, amelyekben a magyarországi félnek lekötelezett kisebbségi szervezetre és/vagy személyiségekre van szüksége. Röviden, a magyarországi erőközpontok érdekeltek a kisebbségi magyarok belpolitikájának külpolitizálásában.

Amennyiben ez a folyamat befejeződne, a kisebbségi magyar politika a különböző magyarországi csoportosulások segédcapatainak csataterévé válna. Az egyetlen akadályt azok a politikusok jelentik, akik hatalmi potenciáljának forrását az adott kisebbségek önálló szubkulturaként való működése adja, illetve akik azáltal tudják növelni hatalmi potenciáljukat, hogy megszervezik a magyarokat, mint strukturált társadalmat.

A többségi nép hatalmi struktúráit elfoglalók ugyanabban érdekeltek, mint a magyarországi kormányzat. A kisebbségi magyar belpolitika külpolitizálásának tipikus állapota, amikor a többségi nép politikai kísérteit segédcapatainak konfliktusaira lehet visszavezetni a történéseket.

Amennyiben nem áll elő ilyen állapot, a kisebbségi magyar belpolitika egyik alapössztevőjévé a külpolitizálást célzó manőverek elleni fellépés válik.

A kárpátaljai magyar belpolitika alapvető jellegzetessége, hogy ezek az erővonalak egyértelműen kirajzolódnak, személyekhez és politikai akciókhoz köthetőek. A másik sajátosság, hogy a külpolitizálódás ágensein sok kívülálló erőközpont osztozkodik. A kárpátaljai oligarchikus nomenklatúraelit ugyanazon személyeket támogatja, mint a magyarországi politikai spektrum mindkét szárnyán elhelyezkedő erőközpontok. Legalábbis ebben egyetértésre tud jutni az SZDSZ és az FKGP.

A képlet tisztaságát az 1991-1994-es időszakban a következő tényezők zavarták. Ebben az időben a KMKSZ-en kívül nem volt más politikai szervezet, így az ellentétek a szervezeten belül jelentek meg. A Szövetség alapszabálykövető működése miatt testületi döntések által meghatározott irányvonalat követett, amibe a külpolitizálódás ágensei nem tudtak komolyan beleszólni, mivel kisebbségben voltak az adott testületekben. Ez a tényező megnehezítette a kívülről jövő beavatkozást, mivel azt hivatkozási alap nélkül lehetett csak elkövetni. A fő iránya KMKSZ-en belüli erőviszonyok megváltoztatása volt. A legnagyobb aktivitást a HTMH illetékes főtanácsosa, majd az ungvári magyar főkonzulátus vezetője fejtette ki.

A másik tényező, amely színezte az alapvetően egyértelmű képet, az Elnök személye volt. Fodó Sándor befolyásolhatósága, hajlama a rögtönzésekre, különalkukra és a hivatalos döntések figyelmen kívül hagyására együttesen azzal a hatással járt, hogy a külpolitikai erőközpontok a saját emberüknek tekintették, vagy legalábbis olyannak, aki ellensúlyozza kísérete kemény magjának irányvonalát.

Az Elnök többször rá is játszott erre a szerepre. Pozícióját — népszerűségén túl — erősítette, hogy a külpolitikai erőközpontok (magyarországiak és kárpátaljaiak egyaránt) a kemény mag „radikalizmusát” ellensúlyozó tényezőként fogadták el. A kemény mag pedig értékelte

személyének elfogadottságát, amit a komolyabb retorziók elmaradása fő okának tekintettek. Ehhez hozzá kell még adni, hogy az egyre inkább kiszoruló kollaboránsok is bíztak benne, hogy adott pillanatban az Elnök visszaemelheti őket a belső kíséretbe.

A KMKSZ ebben az időszakban építette ki infrastruktúráját, kapcsolatrendszerének nagy részét, ebben az időszakban vált rendezetté a Szövetség szervezeti élete. Ekkor indult be a szervezet havilapja, a Kárpátaljai Szemle.

A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola megszervezésének folyamata (miután a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tervét sikeresen ki védték) is ekkor vette kezdetét. Sikerült elérni a Szövetség belügyeibe folyamatosan és egyoldalúan beavatkozó HTMH-kormányfőtanácsos eltávolítását. Az esetlegességek és rögtönzések teljes kiküszöbölésére nem kerülhetett sor az Elnök politizálási stílusa és a még megtalálható kollaboránsok jelenléte miatt (vagyis amiért azokat végig támogatták kívülről). Ez volt az ára az alapvetően eredményes szervezet- és infrastruktúraépítésnek.

A külpolitizálás is sikereket mutatott fel, bár leginkább negatív értelemben, vagyis úgy, hogy sikeresen kerültek el a csapdákat.

Ilyen volt a helyi elit által szervezett Kárpátaljai Kisebbségi Szervezetek Ligája, amelynek a KMKSZ is alapítótagja volt. A többi résztvevő kisebbségi szervezetek azonban bábuk és/vagy kalandorok gyülekezetei voltak. A Szövetség vezetése erőfeszítéseket tett, hogy olyan működési szabályzatot fogadjon el, amely a döntéshozatalt konszenzushoz köti, valamint elejét veszi egy önálló apparátus kiépítésének azért, hogy a kárpátaljai magyarokat érintő ügyekben ne lehessen egy ilyen trükkel megkerülni. Mivel a Ligát épp ebből a célból hozták létre, a KMKSZ kezdeményezését elutasították. A Szövetség azon gyűlés elején függesztette fel tagságát a Ligában, amelyen később támogatták a Ruszin Szövetség által kikiáltott ideiglenes kormányt. Sikeresen elhárították tehát a kísérletet, amely súlytalan szervezeteket a komoly mellé rendelve hozott

volna létre egy csúcsszervezetet, amelynek segítségével ki akarták venni a KMKSZ vezetői kezéből az önálló politizálás lehetőségét.

A kárpátaljai magyar politika letisztulását egy konfliktus gyorsította fel, amelyet a KMKSZ vezetése tudatosan vállalt. Ez pedig az 1994-es választásokon való önálló részvétel ügye volt. A parlamenti választások előtt zajlott le a kemény mag és a kollaboránsok utolsó, még a szervezeten belüli komoly összecsapása. Az volt a kérdés, ki legyen a KMKSZ támogatója (a jelölésre a törvény nem adott lehetőséget) az egyetlen magyar többségű választóközvetben. A kollaboránsok Tóth Mihályt akarták, aki választmányi tag maradt a szervezetben, miután lemondott alelnöki tisztségéről, hogy elfoglalhassa a beregszászi (az egyetlen magyar többségű járás) főispáni pozíciót. A kemény mag a Szövetség elnökét támogatta. Az addigi trendnek megfelelően a választmány az Elnök mellett döntött. A kollaboránsok nem léptek ugyan ki, de — szintén a korábbi gyakorlatnak megfelelően — nem tartották be a testületi döntést.

Fodó Sándor választási veresége Tóth Mihállyal szemben a helyi nomenklátúraelit fölényét demonstrálta. Ugyanakkor gyengeségét is, hiszen a választási csalások valószínűsíthető mértéke elérte az érvényes szavazatok harmadát. Nem beszélve a dualizmus kori választásokat elhalványító hatósági erőszakról. A KMKSZ minden, magyarok által is lakott közvetben indított jelöltet, amit a kollaboránsok elmulasztottak. Mivel a választások többségi elven folynak Ukrajnában, ezért listás adatok nem állnak rendelkezésre. A KMKSZ-jelöltekre leadott szavazatok alapján azonban a KMKSZ egyértelműen bizonyította a legitimitását, amelyet a helyhatósági választásokon elért eredményével is megerősített.

A legfőbb hozadék az volt a kampánynak, hogy kipróbálta, és politikai tapasztalatokkal gyarapította az aktivistákat. A Szövetségre a kampányok idején nehezedő nyomás növelte a belső kohéziót és szelektált.

A parlamenti választások után megtartott választmányon a Szövetség vezetését megtámadó felszólalót letapsolták. A kollaboránsok úgy döntöttek, hogy itt az ideje a szakításnak. Miután azt tapasztalták, hogy a presztízsveszteség nem ingatta meg az Elnök és a kemény mag vezető pozícióját, arra a következtetésre jutottak, hogy nincs esélyük a Szövetség kulcspozícióinak megszerzésére. A nemzeti retorikájú jobbközép kormány látványos választási veresége Magyarországon szintén arra inspirálta a kollaboránsokat, hogy szakítsanak. Az MDF pártinak (alaptalanul) elkönyvelt KMKSZ-el szemben számítottak az új kormány támogatására. Maguk mögött tudhatták az ungvári főkonzul tevékeny támogatását is.

Külön alá kell húzni a magyarországi médiumok reakcióját. Ez összességében véve üdvözölte a széthúzással küszködő magyar közösségek klubjában a kárpátaljai magyarokat. Arra is történtek kísérletek, hogy az ellentétet mint népnemzeti — szociálliberális szembenállást, vagyis a magyarországi séma szerint mutassák be. Természetesen a KMKSZ-t téve a vesztes magyarországi jobboldal helyzetébe.

A Magyarországon is megvívott sajtóháború a kárpátaljai hatalmi harcok fontos összetevője. Akárcsak a küzdelem az ehhez szükséges pozíciókért. A kollaboránsok fő bázisa a Kárpáti Igaz Szó, amelynek újságírói gárdája az előző rend- szerben rekrutálódott. Ellenséges viszonyuk a KMKSZ-vezetőkkel szemben hatalmi aspirációikra vezethető vissza, vagyis inkább azok be nem teljesülésére. Miután a KMKSZ-en belül vereséget szenvedtek, nem tudtak többé megszabadulni a kemény maggal szemben érzett ellenszenvüktől. Egyikük még a helyhatósági választásokon is indult Milován Sándor alelnök, a belső kíséret tényleges vezetője ellen. Tóth Mihálynak Fodó Sándor feletti választási győzelmét akarta megismételni és egyértelművé tenni a KMKSZ vereségét. Veszített.

A magyarországi lapok, valamint az MTI helyi tudósítói a KISZ munkatársai közül kerültek ki. Ez tette lehetővé, hogy a KMKSZ-ből való

kiszakadási manőver erőteljes és egyértelmű kárpátaljai és magyarországi médiatámogatást kapjon.

Természetesen akkor, és azóta is a KMKSZ-vezetés lépéseket tesz pozíciói erősítésére. Mivel a KISZ-es gárda rosszul bírja a gyűrődést — elfáradnak, emigrálnak —, lehetőség nyílik egy-egy új elfogulatlan káder helyzetbe hozására. Azzal, hogy kemény, határozott válaszcikkeket írunk, még ha sok esetben azokat nem is közlik le, valamelyest vissza lehet riasztani a lapokat a durvább torzításoktól. A KMKSZ-vezetők részéről az objektivitás jelenik meg elvárásként azok felé az újságírók felé is, akik elkötelezettek, mert az egyenes propaganda köztudomásúlag kontraproduktív. A legfontosabb módszer a legegyszerűbb és legnehezebb is egyben: intenzív kapcsolatban kell állni a magyarországi újságíró-társadalommal, hogy a KMKSZ-vezetőket fogadják el magától értetődően partnerként a kárpátaljai ügyekben.

Az az elvárás, hogy a szociálliberális kormány támogatni fogja a szakadárokat, részben beigazolódott. Tabajdi Csaba államtitkár, a határon túli magyar kisebbségek új főnöke egyértelműen támogatta őket. Az Illyés Alapítvány alkuratoriumának összeállításáról gyakorlatilag ő hozta meg a döntést, oly módon, hogy a KMKSZ valamint szimpatizánsai fele-fele arányban osztozzanak a helyeken azokkal, akik ellenfeleiknek voltak tekinthetők. Igaz, ez utóbbi létszám nem jött volna össze a létező szervezetekből, ezért Tabajdi személyeknek adott helyet, illetve biankó csekket állított ki a majdan megalakuló, a KMKSZ-ellenes erőket összefogó gyűjtő- szervezetnek.

Az „oszd meg és uralkodj” politika legnagyobb akadálya Kárpátalján, hogy a fent említett csoportokat nem lehet integrálni. A cél az lett volna, hogy az ismertebb ex-KMKSZ politikusok válasszanak egy vezetőt maguk közül, alkossanak köré egy kíséretet és szervezzenek egy külső kíséretet, amely valamelyest hasonlít a KMKSZ alapszervezeti hálózatához.

A kísérlet elakadt az első lépésnél. A kiválás után az öt egyszemélyes szervezet deklarálta, hogy létrehozza a Kárpát- aljai Magyar Szervezetek

Fórumát Dalmay Árpádnak, a Beregvidéki Magyar Kulturális Szövetség elnökének formális irányítása alatt. Az első közgyűlést (öt szavazásra jogosult delegátus részvételével) csak egy év múlva sikerült összehívni. Ahelyett azonban, hogy a „kézenfekvő” megoldást választották volna, és a legismertebb vezetőt, Tóth Mihály parlamenti képviselőt választják meg elnöknek egy rotációs rendszert alakítottak ki, amelyet az addigi elnökkel kezdenek. Dalmay, azon kívül, hogy meglehetősen szürke személyiség, azért is alkalmatlan erre a szerepre, mert a saját szervezetén túl soha nem is mutatott érdeklődést más ügyek iránt, ráadásul a Független Kisgazdapárt kegyeltje Kárpátalján.

Bár a KMKSZ a nagy csinnadrattával kísért szakadást inkább megerősödve élte túl, az elnök gyenge választási szereplése előrevetítette a válságot. Egészségi állapotának rosszabbodásával párhuzamosan egyre kevesebbszer szerepeit, és amikor mégis, egyre gyengébb teljesítményt nyújtott. Már említett rögtönző stílusa egyre kevésbé volt alkalmas hosszútávú következetes munkát igénylő célok eléréséhez. A vezetőváltás szükségessége 1995 nyarán, az elnöknek a szokásos évi Turul-ünnepségen mutatott katasztrofális szereplése után elkerülhetetlenné vált. Ezután Fodó Sándor elnöki teendőit hosszabb kihagyásokkal tudta csak ellátni, a tényleges irányítás a belső kíséret kezébe csúszott át, elsősorban Milován Sándor alelnökhöz.

A rendkívüli közgyűlés gondolatát az elnökség elutasította azzal, hogy ez fölösleges megrázkódtatással járna. A döntést az 1996. tavaszi rendes évi közgyűlésre hagyták.

A közgyűlést megelőző hónapokban világossá vált, hogy két jelölt verseng majd az elnökségért, ha Fodó Sándor, ígéretéhez híven, valóban nem jelölteti magát. Az egyik Vári Fábián László alelnök, a beregszászi járási szervezet alelnöke. Azzal, hogy a szakadáskor elvállalta a járási elnökséget, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a legbefolyásosabb ellenszervezet működési területein is megmaradt gyakorlatilag a teljes alapszervezeti hálózat a BMKSZ taglétszámának többszörösét magába foglalva. Az ő imidzsének a kampánya

során hangsúlyozott alapeleme a mérsékelttség és a kiegyensúlyozottság volt. A másik jelölt, Kovács Miklós, az ungvári járási szervezet — a KMKSZ legnagyobb középszintű szervezete — elnöke, Fodó Sándor támogatottjaként kezdte karrierjét. A KMKSZ 1991-es átszervezésének egyik értelmi szerzője, a belső kíséret egyik legtöbbet szereplő tagja volt. Többször konfrontálódott a kollaboránsokkal, valamint azok támogatottjaival, innét a radikális híre, amellyel szemben Vári Fábián László a mérsékelttségét hangsúlyozta. Kovács Miklós volt az, aki a választási kampány után keresztülvitte Tóth Mihály választmányi tagságának felfüggesztését. A külső erőközpontok nem indítottak látványos kampányt, de egyértelműen kifejezésre juttatták, hogy az előbbi jelöltet látnák szívesebben nyertesnek.

A belső kíséret tagjai nem foglaltak egyértelműen állást, de hallgatólagosan Kovács Miklóst támogatták. Mint említettem, a közgyűlés előtt folyt kampány, de a kongresszuson nyújtott teljesítmény volt a döntő tényező. Miután Fodó Sándor nem jelöltette magát, tiszteletbeli elnökké választották. A választásokat titkos szavazáson Kovács Miklós nyerte meggyőző különbséggel. Alelnökké javaslatára Milován Sándort és Brenzovics Lászlót választották.

A közgyűlés tehát lezárt egy folyamatot, amelynek lényege, hogy a Szövetség vezetése egy csapatként működő, egynemű, a célokat és politikai filozófiát illetően egyetértő, gyakorlott és külön-külön is tekintélyes vezetőkől álló csoport kezébe került. Az új elnök feladata, hogy ezt a helyzetet fenntartsa, illetve megfelelő új tagok rekrutálásával erősítse az aktivistákból és hivatalnokokból álló holdudvart.

Különböző csoportosulások közötti egyensúly, vagy patthelyzet helyett egy koncepciózus politizálásra alkalmas, egyértelműen domináns kíséret az, ami a KMKSZ-t mint kisebbségi szervezetet megkülönbözteti. Az ellenfelek kívül vannak, arra kényszerítve, hogy a következő választásokon nyílt versenyben valamilyen alternatíva mögé sorakoztassák fel a lakosságot, vagy eltűnjenek.

Ez utóbbi nehezen képzelhető el, hiszen szervezet és fontos ügyek híján is felszínen tartják a KMKSZ-ellenességükből megélőket. Épp úgy meghívják őket a magyar kormány rendezvényeire, mint a KMKSZ-vezetőket, épp úgy helyt kapnak a kuratóriumokban, a tanácsokban, mint a tényleges munkát végző szervezetek. Időről-időre médiavisszhangot szerveznek nekik, bár nincsenek ügyek, amelyekben ők lennének az illetékesek.

A KMKSZ ellenszervezetének szerepét most egy újabb szereplővel próbálják eljátszatni, az Ukrajnai Magyarok Demokratikus Szövetségével. Ezt a KMKSZ két nagyvárosi magyar klub, a Lvovi és kijevei segítségével hozta létre, hogy legyen egy országos bejegyzésű magyar szervezet. Mivel az országos bejegyzést eddig semmire sem lehetett használni, a szervezet csak papíron létezett. A KMKSZ közgyűlése előtt a két nagyvárosi társaskör puccsot hajtott végre — új tagokat vett fel, és új elnököt választott, ezúttal Tóth Mihályt. Az UMDSZ-nek a Kárpátaljai Magyar Szervezetek Fóruma is tagja, sőt külön a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (Dupka György szervezete), amely a Fórumnak is tagszervezete. Így ugyanazokból az emberekből két ellen-KMKSZ is létrejött, amelyek közül egyik sem működik. Még nem dőlt el, melyik konstrukciót fogják ebben a minőségében véglegesíteni. Ha a HTMH SZDSZ által delegált helyettesén, Törzsök Erikán múlik, akkor az UMDSZ-t.

A KMKSZ több nem politikai szervezettel áll szerződéses viszonyban. (A Pedagógus- és Cserkészszövetség a legfontosabb ezek közül.) Az eddigi gyakorlat szerint ezek a szervezetek együttesen léptek fel.

A két történelmi egyház közül a református a nagyobb, választott vezetőkkel és kizárólagosan magyar gyülekezetekkel. A vezetés erősen megosztott, megtalálhatók mind a KMKSZ-hez, mind ellenlábasaihoz közelebb álló csoportosulások. Amíg Fodó Sándor töltötte be a főgondnoki pozíciót, értelemszerűen inkább a KMKSZ-hez állt közelebb. Testületileg azonban az egyház egyik oldalon sem szállt be a küzdelmekbe, nagy valószínűséggel a jövőben is felemás lesz a viselkedése.

A katolikus egyház jellegéből következően is jobban vigyáz semlegességére. Valamilyen fomlában azonban mindkét egyház bekapcsolódik a manőverekbe, hiszen képviselőiknek szavazniuk kell a kuratóriumokban, papjaiknak — ha nem is hivatalosan — választani kell a jelöltek között a választások alkalmával.

A kárpátaljai magyar belpolitikai terep részei a megszerezhető önkormányzati és más államigazgatási pozíciók. Itt a KMKSZ-nek korlátozottak a lehetőségei. Elsősorban amiatt, mert egy tanácselnök nem polgármester, a mozgástere nagyon szűk, és a járási, valamint a megyei adminisztrációtól függ. A tanácsokban sokkal egyszerűbb többséget szerezni, mint megfelelő jelöltet állítani a tanácselnöki posztra. A működő társadalmi szervezetek alapszervezetei ennek ellenére komoly befolyást tudnak gyakorolni a helyi ügyekre. A legfontosabb helyi ügy temlézetesen ugyanaz, mint országosan: a privatizáció, az állami vagyon megkaparintása. A legnagyobb szétrabolható tétel a kolhozok vagyona. Ennek első szakasza megtörtént, a gépparkok nagyrészt privatizálták, és a farmergazdaságok is földhöz jutottak, bár kevés működik közülük sikeresen. A háztáji telkek megnövelése bírt a legnagyobb jelentőséggel azért, hogy biztosította a falusi lakosság számára a visszavonulást a naturális gazdálkodáshoz.

A helyi közigazgatás hatalmi pozícióiért akkor éleződik ki újra a küzdelem, ha eléggé széles jogosítványokat kapnak az önkormányzatok a megmaradt kolhozvagyon privatizációjához; az általánosan meglévő falu-KMKSZ kontra kolhozhelyi tanács ellentét akkor válik majd komoly törésvonallá. De ezt a küzdelmet is — amelyet néhány faluban már végigvittünk — a KMKSZ a hatalmát átmentő kárpátaljai nomenklatúraelittel fogja vívni.

Kárpátalján a magyarok által vívott hatalmi harcok fő tétje az, melyik kíséret lesz az, amely a helyi magyar szubkultúrát részben megszervezi, részben képviseli. Az ukrainai és magyarországi erőközpontok abban érdekeltek, hogy ezek az ő segédcsapataik legyenek. A kollaboráns szerepet bárki vállalhatja, a

gyakorlatban azonban jól körülhatárolható azoknak a köre, akiket szocializációs háttere, kapcsolati tőkéje, habitusa a nomenklátúraoligarchiához köt. Ilyen értelemben a KMKSZ-elit és ellenlábasaik között kulturális szakadék is tátong.

A belpolitikai küzdelmek végkimenetelének a tétje az, milyen külpolitikát fognak folytatni a győztesek.

Elsősorban az a kérdés, önállóan fognak-e manőverezni a kárpátaljai többség politikai kíséreteinek küzdelmeiben, amelyek e választások alkalmából nyílttá válnak.

Az 1990-es parlamenti választásokon a Szövetség szereplése katasztrofális volt. Nem indított önálló jelöltet. Fodó Sándor az egyik, a nomenklátúra nem magyar nemzetiségű, de nagyobb befolyású és biztos befutó tagját, Dalmay Árpád pedig a magyar nemzetiségű nagyfőnököt támogatta. A jelöltek között nem volt elvi különbség.

Az 1994-es választásokról esett szó. A helyhatósági választások alkalmával a főispánt is megválasztották. Ebben a küzdelemben a helyi érdekek bajnokaként fellépő „konzervatív” nomenklátúra (Szerhij Usztics) ütközött meg az u.n. demokratikus és nacionalista táborral (Viktor Begy). A KMKSZ nem foglalt állást. Igaz, ezzel hagyta, hogy a papírforma érvényesüljön, és a nomenklátúraoligarchia simán nyerjen. A nacionalistákkal még '91-ben megromlott viszony nem javult annyira, hogy másként lehetett volna cselekedni annak ellenére, hogy a magyarok által is lakott körzetekben a parlamenti választásokkor a nomenklátúra volt az ellenfél. Ezekben a választásokon tűnt fel Szerhij Ratusnyák nagyvállalkozó, aki végül is Ungvár polgármestere lett. Ez számára egy félsiker, hiszen a képviselőségét sikerült a nomenklátúrának megakadályozni és polgármesterként is jelentős alkura kényszerítették. Előre látható azonban, hogy a következő választásra a nomenklátúraoligarchia és a nacionalisták mellett a harmadik pólus lehet a kárpátaljai hatalmi harcokban. Az előző választásokon a KMKSZ-ellenes csoportosulások Uszticsot, a nomenklátúraoligarchia kirakatemberét támogatták feltételek nélkül. Így ennek

az erőnek nem volt szüksége rá, hogy engedményeket tegyen a magyaroknak, vagyis komolyan tárgyaljon a KMKSZ-el.

A kárpátaljai magyar érdekeket képviselő politikusoknak — a KMKSZ vezérkarának — tehát van politikai mozgástere, hogy eredményesen külpolitizálhasson. Ehhez „csak” arra van szükség, hogy az itteni magyar belpolitika külpolitizálására tett kísérleteket elhárítsa, ami operacionalizálva azt jelenti, hogy minimalizálja a kollaboránsok hatalmi potenciálját. Legalábbis azt a részét, ami a kárpátaljai magyarokra gyakorolt befolyásukból származik. Ez azonban most is minimális, legitimitásuk delegált az Usztics-féle nomenklatúra-háttérű kíséret és a magyar politikai elit nagy része által. Az, hogy ezek az erőközpontok, látva zsoldosaik gyenge teljesítményét, ejtik-e azokat és inkább a KMKSZ-vezetőkkel próbálnak alkut kötni, vagy mindenáron benntartják őket a politikai terepen, az egyik legfontosabb kérdés a kárpátaljai magyar szubkultúra túlélése szempontjából. Eme kulcsfontosságú döntést a KMKSZ-vezérkar legfeljebb azzal tudja befolyásolni, hogy demonstrálja alkuképességét. Az alkuképesség alapösszetevője természetesen a saját forrású, vagyis a magyar szubkultúrától eredő legitimitáció, a másik a kommunikációs készség a célok, követelések és a felajánlható ellenszolgáltatások a partnerek számára érthető nyelvezeten történő előadására.

Az ukrán és a magyar államérdekek adják a külpolitizálás másik színterét, amelyhez ugyanarra a belépőre van szükség. Ukrajna a kisebbségi kérdés kezelése civilizált módjának a látszatában érdekelt, Magyarország abban, hogy ezt Ukrajnával kapcsolatban el tudja érni. Aki a látszólagos idillt megzavarja, mindkét állam érdekeit sérti. Ahogy említettem, ez az oka annak, hogy mindkét fél kollaboránsokkal játszattatná el a kárpátaljai magyarok szószólóinak szerepét. A KMKSZ-nek az újult fogódzót, hogy kötelezettségvállalások történtek, elveket deklaráltak, amelyek nyílt semmibevétele nehézségekbe ütközik. Minél látványosabb konfliktusról van szó, annál nehezebb a látszatot fenntartani. A látszat fenntartása érdekében a KMKSZ tényleges rendezést is kérhet.

Értelemszerűen azok jelennek meg partnerként, akik olyan ügyeket képesek kezdeményezni, amelyek cselekvéskényszerűt indukálnak a megfelelő szinten. Ilyen volt a Magyar Tanárképző Főiskola beindításának az ügye, valamint a Vereckei-hágón felállítandó millecentenáriumi emlékműé. Az utóbbi nyílt, a kárpátaljai magyarokkal szembeni durva elnyomást tesz közszemlére, amely az alapszerződésben foglaltakkal ellenkezik. A KMKSZ azzal, hogy kezdeményezőként lép fel hasonló ügyekben, értelemszerűen kényelmetlenséget okoz. Demonstrálja az ellene futtatott politikusok súlytalanságát, amivel abba az irányba is elmozdíthatja a külpolitikai erőközpontokat, hogy ejtsék azokat, és abba is, hogy fokozzák az erőfeszítéseket az egyetlen önálló magyar politikai kíséret kiiktatására a hatalmi harcokból.

Azért kicsi a valószínűsége annak, hogy egyértelmű döntés szülessen, mert túl sok rivalizáló kíséretnek kellene összehangoltan cselekedni ehhez. Ha spontánul érvényesülnek az eddigi tendenciák, a kollaboránsok marginalizálódásának folyamata továbbmegy, de nem fejeződik be teljesen. A KMKSZ-vezetőkől álló kíséret jobb esetben eljuthat odáig, hogy komoly külpolitikai manőverekkel foglalkozzon, de akkor is rá fogják kényszeríteni, hogy kicsinyes csetepatékra vesztegessen energiáit méltatlan ellenfelekkel szemben.

Ahogy már céloztam rá, meggyőződése, hogy a politikai folyamatokkal annak résztvevői lehetnek csak igazán tisztában. Aki viszont részt vesz azokban, nem lehet elfogulatlan. Pontosabban egy résztvevő nem játszhat ja el az elfogulatlanságot, amit egy kívülállónak elhisznek. Az elfogult tájékozottság és az álszemleges mások által közöltekre hagyatkozás közül értelemszerűen az első a jobb. Nincs harmadik lehetőség, hacsak el nem hisszük egy résztvevőről, hogy elfogultság nélkül elemzi saját és politikai ellenlábasai akcióit.

1997

A Magyarok Világszövetsége körüli vita — és ami mögötte van

Mielőtt megvizsgálnánk, mi táplálja a lángot, vessünk egy pillantást a füstgomolygására.

Az MVSZ már jó ideje céltáblaként funkcionál a „pártállami maradvány” felirattal, amire a legkülönbözőbb irányokból záporoztak(nak) a vádak, illetve a követelések: oszlassa fel magát, vagy ha nem, hát tartson bünbánatot és újuljon meg. Így került sor az 1991. december 15-i „elsietett megújuló közgyűlésre”, amit annyira azért nem lehetett elsietni, hogy előtte be ne lépjen mindenféle szélsőjobbos gyűlevész. A belépések természetesen automatikusan levették a napirendről a feloszlás kérdését, és a megújulás mikéntje, illetve „mibenléte” került az egyre élesedő viták középpontjába. A nagyobb létszámú és hangosabb tábort a magyarországi szélsőjobb és a nyugati emigráns magyarság jelenlévő képviselőinek többsége alkotta. Ugyan innen került ki a kevésszámú ingadozó is. A másik, létszám- és decibelhátrányban levő tábor a kisebbségi (elszakított országrészekben élő) magyarság képviselőiből tevődött össze, néhány csendes magyarországi és nyugati szimpatizáns mellett.

Az áttekinthetőség kedvéért mindkét fél mondanivalóját három témakörbe csoportosítom.

A többségi tábor felszólalásaiban a legkisebb helyet az MVSZ jövőbeni felépítésére és szerepére vonatkozó vélemények foglalták el. Mindazonáltal igen érdekes elképzeléseket hallhattunk pl. arról, miként lehetne elérni. a magyarországi munkával és a légerekben töltött évek beszámítását a svájci nyugdíjalapba, mennyire szükséges egy szervezet, amely komolyan foglalkozik a küszöbön álló területi revíziók előkészítésével, és még sorolhatnám. A legnagyobb teret a „bajtársak” az MVSZ átkos pártállami múltja megbélyegzésének, saját forradalmi, emigrációbeli és más elévülhetetlen érdemeik ecsetelésének szentelték. Hangsúlyozták, mennyire megengedhetetlen, hogy a múlt rendszertől, különösen annak kiszolgálóitól való

megtisztulást még itt, az MVSZ-ben is elszabotálják. (Vastaps a többségi padosorokban.) A harmadik blokkba a Komlós Attila (megbízott főtitkár '90 óta) elleni személyes támadásokat, és általában a leendő vezetőkkel kapcsolatos vitát sorolom. Ennek volt része a jelölő, illetve szavazási procedúra fölötti vita is. A többségi tábor, érthetően, azért szállt síkra, hogy a jelenlevők egyenlően szavazhassanak. Ahogy illik egy demokratikus, gyülekezethez, a nyilvános felszólalásokat folyosói lobbizások egészítették ki.

A kisebbségi tábor az MVSZ fenntartásának szükségességét hangsúlyozta olyan szervezetként, amely fóruma lehet a magyar-magyar kapcsolatoknak, közös álláspontok kialakításának, a tapasztalat- és információcserének, kezeli a kapcsolattartással járó milliányi szervezési és technikai problémát. Különösen nagy szerepe kell hogy legyen az MVSZ-nek a kisebbségi kérdés kivonásában a párt- és klikkéredek egyéni politikai tőkefelhalmozó, illetve a magyarságmegváltó ambíciók hatóköréből. Személy szerint nem támadtunk senkit, viszont kiálltunk Komlós Attila mellett. (Morgás a többségi padosorokból.) Volt, aki sajnált minket, szegény naiv kisebbségeket, amiért hagyjuk, hogy egy ilyen „sötét cselszövő” behálózson minket, mások ugyanezen okból egyszerűen lekommunistáztak. A mi kiállításunknak a pletykákhoz, bizalmas értesülésekhez, évtizedes sértődöttségekhez képest banális oka volt: két év együttes munka tapasztalata. A szavazási procedúrával kapcsolatban sikerült elérni, hogy az ügyvezető (a nyári világtalálkozóig) elnökség öt tagját mi jelöltük (5 magyarországi és 5 nyugati mellé); továbbá, hogy a szavazás legalább jelképesen tükrözze a résztvevők súlyát (a 30 ezres KMKSZ szavazata például 5 teljes előző nap belépett egyéni tagéval ért fel).

Az elnököt sikerült közben közfelkiáltással megválasztani, így Csoóri Sándor megérkezett, mire a vita a főtitkárválasztással kapcsolatban a végletekig kiéleződött. A többségi tábor ugyanis egyszerű nyílt szavazással kívánta megválasztani a jelöltjét a már megválasztott elnökségi tagok közül. Végül is Kincses Előd vállalta a többségi tábor jelölését. A veszekedés éjfél tájt elérte a

holtpontot, mivel a kisebbségi tábor nem hagyta magát lehurrogni — ami nem is csoda azon edzettség birtokában, amit pozsonyi, bukaresti, vagy akár ungvári képviselőtestületekben volt alkalmuk szerezni a — többségi hangerővel szemben. Mivel viszont a többségi tábor is immunis volt az észérvekkel szemben, beállt a patthelyzet. Végül is az újdonsült elnökünk által ajánlott salamoni megoldás elfogadása (Komlós Attila ügyvezető alelnök, Kincses Előd főtitkár) oldotta meg, illetve intézményesítette a dilemmát. Hajnali kettőkor elénekeltük együtt a himnuszt.

* * *

A fentebb leírt hatalmi harc indítékáról és tétjéről. Az egyik lehetséges magyarázat a kisebbségi és nyugati magyarság közötti, azok létfeltételeinek különbségéből adódó ellentét. A nyugatiak, akiknek úgymond az ereiben is demokrácia folydogál vér helyett, nem tudnak közös nevezőre jutni a totalitarizmus közt felnőtt kisebbségekkel. Az igazság az, hogy a nyugati magyarok elsősorban önmaguk közt (sokszor önmagukkal sem) nem tudnak közös nevezőre jutni. Van, aki belátja, hogy az összmagyarság szempontjából a kisebbségek kérdése az, ahol értelmes erőfeszítések tényleges eredményeket hozhatnak. Vannak, akik számára a politika tartalma a régi sérelmekért való elégtételvezés. Sokan tartják egymást a régi rendszer kollaboránsainak. Ellentét és megnemértés tapasztalható az emigráció különböző hullámaihoz tartozók között. Azt lehet mondani, hogy a nyugati magyarság fogalma olyan, mint egy kaleidoszkóp tükörrendszere, amely egységes képnek mutat' néhány összevissza üvegszilánkot. Az elszakított részeken élők politikai jellegű érdekképviseleti szervezetei, amelyek felelős politikát folytatnak, inkább egy kormány analógjai, semmint egy egyesületéi, mivel döntéseik nemcsak tagjaikat érintik, hanem az adott kisebbség egészét is. A kisebbségek, azok képviselői tapasztalataink szerint mély empátiával közelednek egymáshoz és könnyen alakítanak ki közös álláspontot. Ugyanez vonatkozik a nyugatiak felelősen gondolkodó képviselőire is. A határokon túl élő magyarság e két nagy

egységének szembenállásáról beszélni hitünk szerint erőltetett és rosszindulatú megközelítés.

A másik lehetséges magyarázat, hogy jólétesült radikális reformerek álltak szemben, tapasztalatlan, félreinformált, tekintélyuralomhoz szokott emberekkel — ahogy a többségi tábor hangoztatta. Ez ellen csak két dolog szól: a régi (1989-es) irányítás ellen felhozott érvek primitívsége, és hogy meggyőzés helyett egyszerűen hangerőt alkalmaztak.

A feszültséget, ami ilyen módon sült ki, valójában három törekvés összeütközése generálta. A kisebbségi szervezetek törekvése, hogy önálló, felelős „külpolitikát” folytassanak, az Entz Géza államtitkár vezette hivatal törekvése, hogy megszerezze a kisebbségekkel kapcsolatos magyarországi és nem magyarországi szervezetek fölötti ellenőrzést, végül a politikai élet perifériájára szorult szélsőjobbos elemek törekvése, hogy arénához jussanak.

Az első két tényezőnek nem ez az első összeütközése. Hogy ez a harc a felszín alatt maradjon, és ne kapjon nyilvánosságot, abban a KMKSZ részéről mi is partnerek voltunk. Több más szervezet esetében ugyanez a helyzet, de részükről belügy, hogy meddig kívánják a dolgok ilyen állapotát fenntartani. A mi esetünkben emellett a következő érvek szóltak. Először is, amíg lehetett, a belügyeinkbe való beavatkozást véletlennek, tapasztalatlanságból eredő túlzásnak, kommunikációs zavarnak tekintettük. Annál is inkább, mivel tisztában vagyunk vele, hogy a stabil együttműködés bármely bonyolultabb politikai szervezettel feltételezi a meglévő és egymással rivalizáló frakciókkal való kapcsolattartást. Mivel a KMKSZ belső egysége stabil, a „normális” mértéket túllépő szemtelenségeket is elnéztünk, illetve csak burkoltan, a további együttműködés szempontjait szem előtt tartva fejeztük ki a rosszallásunkat.

Másodszor, valóban szükségünk van a magyar kormányzat, mint külpolitikai tényező támogatására mind az államainkkal fenntartott kétoldali kapcsolatban, mind a nemzetközi fórumokon, amivel a külügyminisztériumokon

kívül az említett hivatal is foglalkozik, bár nem nyilvános, milyen munkamegosztásban.

Harmadszor, ismerve a magyarországi politikai élet viszonyait (legalábbis annak felszínét), nem akarunk munícióval szolgálni annak csatározásaihoz. Tőlünk telhetően igyekszünk megkönnyíteni a résztvevőknek, hogy a kárpátaljai magyarság ügyét (akárcsak a többi magyar kisebbségét) pártpolitikai érdekeken felül álló ügynek tekintsék. Ha sikerülne megőrizni az MVSZ-t független társadalmi szervezetnek, amelyben a befolyásunk megfelel a jelentőségünknek, az nagyon megkönnyítené törekvéseinket. Entz Gézáék részéről teljesen logikus, hogy ha már minden eszközzel támogatják a nekik nem tetsző kisebbségi politikusok belső ellenzékét, akkor miért hagynának érintetlenül egy szervezetet, amelyen keresztül azok csak úgy ellenőrizetlenül információhoz, kapcsolatrendszerhez, nyilvánosságához, kisebb mértékben anyagi eszközökhöz juthatnak.

Természetesen számítottunk rá, hogy az egymással folyton ellenkező nyugati magyar szervezetek közül a tradicionálisan MVSZ-ellenesek jelennek meg nagyobb számban, de bízunk abban, hogy lehet velük értelmesen beszélni, másrészt, hogy sikerül elfogadtatni egy ésszerű szavazási módszert. Így aztán nemigen tartottunk ettől a kikényszerített, idő előtt megtartott közgyűléstől.

A szélsőjobbos siserehad fellépése orvtámadás volt. Pedig, tulajdonképpen ez is logikus, végtére nekik is kell hely a nap alatt, és a szélnek eresztendő régi MVSZ-apparátus helye is milyen jól jönne a mindenünnen kiebrudalt szájtépők megfáradt csontjainak. Egyébként ennek a segédcsapatnak a bevetése bizonyos értelemben hasznos volt: azok a kisebbségi politikusok, akik hajlottak volna az MVSZ-ellenes fellépésre, visszariadtak alkalmi szövetségeseiktől. Riasztó tény, hogy az államtitkár úr ilyen eszközöket teljes nyíltsággal (személyesen vezényelte a többségi tábor) képes használni.

A mérkőzés állása tehát egyelőre döntetlen. A mi céljaink legyenek világosak: legyen egy intézmény, ami a kisebbségi magyarok budapesti, azon

keresztül nyugatra nyíló nagy követsége, az legyen leárnyékolva a magyar belpolitika zavarai előtt, a szervezet belső struktúrája tartalmazzon fékeket és ellensúlyokat a belső hatalmi harc kialakulása ellen, a kormányzat kisebbségekkel foglalkozó szerveivel legyen mellérendelt viszonyban és legyen közöttük ésszerű munkamegosztás.

Azt is tudjuk, mit nem akarunk: ne szólhasson senki bele a kisebbségi szervezetek belügyeibe, ne legyen senkinek monopóliuma a határokon kívüli magyarsággal való törődés, ne lehessen szervezeteinket összefüggésbe hozni magyarországi szélsőséges erőkkel.

Vegye mindenki tudomásul, hogy magyar kisebbségeket „ötödik hadoszlop” szerepbe kényszeríteni bűn, és egy már elkövetett hiba semmivel sem igazolható megisméltése.

Megpróbáljuk a mérleg nyelvét a magunk javára billenteni, bár lehet, maga a tény, hogy ilyen magától értetődő elvek elfogadtatásáért harcolni kell, felér egy vereséggel. Arra viszont ne számíton senki, hogy belefáradunk, és feladjuk a harcot.

1992

Érzelemmentesen a magyar-magyar viszonyról

A Magyarország és a környező országokban élő magyar kisebbségek viszonyáról szóló megnyilatkozások általában nem nélkülözik az érzelmi töltést. Sőt, többnyire a politikai érvelés sarkköveiként, a miértekre és hogyanokra adott válaszok helyén is gyakran szerepelnek hivatkozások emóciókra. Egyébként teljesen jogosan, hiszen a sokak által osztott érzelmek a politika elsőrangú fontosságú tényezői. Egy darabig így marad ez azután is, hogy már csak néhány külön veszi komolyan őket. Persze csak akkor, ha érkeznek intézményeket építeni a kihasználásukra.

1989 végén a kisebbségekkel érzett szolidaritás reális voltát igencsak kézzelfoghatóan bizonyította az össznépi (sőt össznemzeti) spontán segélyakció, amely Erdélybe irányult.

Akkor az emóciók a határ mindkét oldalán elvont ideáltípusokra irányultak. A magyarországiak a kisebbségeket jóra való, egyszerű magyar emberekként képzeltek el, akik nemzeti viseletben főállásban küzdenek a rájuk nehezedő zsarnoki elnyomás ellen. A kisebbségek pedig egy polgárosult állam civilizált lakosainak tekintették a magyarországi magyarokat, akik a nap 24 órájában Európa felé menetelnek.

Azóta azonban gyakorlatilag mindenki szerzett közvetlen tapasztalatokat a másik félről. A találkozók leggyakoribb helyszíneinek levegője a bolhapiacokon, határátkelőhelyeken, vendégmunkásokat alkalmazó vállalatoknál nem alkalmas a fennkölt érzelmek táplálására. Amióta a pesti koldusok egyenmondókája így kezdődik: „Erdélyi menekült vagyok...”, azóta a kisebbségi magyar átminősült csencselővé, állásokat veszélyeztető igénytelen vendégmunkássá, könnyen átverhető balekká stb. A határok másik oldalán élők véleménye nem sokkal hízelgőbb a magyarországi magyarokról, akik elpuhult gőgös nyafogók, akik az első adandó alkalommal lekezelik, becsapják azokat, akik meg is szenvednek magyarságukért.

A problémakör elemzésekor tehát a két fél közötti kapcsolatrendszer lényegére kell összpontosítani, vagyis annak anyagi vonatkozásaira.

Az érdekelt országokkal folytatott normális gazdasági kapcsolatoknak nincs nemzetiségi vetülete, ezért az elemzés szempontjából érdektelenek. A „nem normális” gazdasági kapcsolatoknak, a cserekereskedelemnek már igen. Magyarország elmaradott régiói lakosságának túlélésében jelentős szerepe van a nagyjából kisebbségiek által közvetített illegális kereskedelemnek még akkor is, ha ez nem gyarapítja a Magyar Állam adóbevételeit. Ez azonban valószínűleg a kisebbségi magyarok közvetítése nélkül is működne, legfeljebb vontatottabban a felmerülő nyelvi nehézségek miatt.

Maradt két tétel. Az egyik a Magyarországról kiinduló kisebbségeknek szánt támogatás, a másik a Magyarország felé áramló lakosság és munkaerő.

A kisebbségek segélyezése címén elköltött költségvetési összegek, az adóalapból ezen ürüggyel leírt pénzek végösszege ismeretlen. Nyilván megvan rá az ok, hogy még nem számíttatta ki senki, aki az adatokhoz való hozzáférést biztosíthatta volna. Ez fölöttébb bosszantó, már csak azért is, mert jó lenne pontos adatokkal érvelni. Így azonban csak az arányok és nagyságrendek korrekt becslésére vállalkozhatok.

Ami a nagyságrendet illeti, az jelképes. Ha lenne ilyen egység a költségvetésben, jó néhány nulla következne a tizedesvessző után, ha százalékban kellene megadni az arányt.

Korántsem jelenti ez azt, hogy a kisebbségi magyarok ténylegesen megkapnák ezt az összeget. Amíg egy forint átjut a határon, másik kettőt-hármat elköltenek az ezzel járó bürokrácia működtetésére. A ténylegesen megkapott egy forintból pedig további 70-80 fillért Magyarországon költenek el. A kisebbségek segélyezése tehát valójában az állami bürokrácia és az oktatási-művelődési intézményrendszer fenntartásának egyik mellékmódozata.

Az agy-, illetve munkaerőelszívás alighanem a legnagyobb haszonkulccsal működő üzletág Magyarország számára. Az ország több évtizedes milliós nagyságrendű beruházást takarít meg minden egyes felnőtt, képzett magyarral, aki áttelepül. Minél képzettebb, annál többet. Ráadásul ezek többnyire a másik országban felhalmozott megtakarításaik nagy részét is hozzák magukkal. Számításba kell venni Magyarország veszedelmes demográfiai trendjeit is, amelyeket egy darabig ki lehet egyenlíteni a magyar kisebbségektől elszívott emberanyag révén. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy az újdonsült magyar állampolgároknak nincs szükségük nyelvi és kulturális asszimilációra, szerények, törvénytisztelők és szorgalmasak.

A szimbiózis mostani formájának haszonélvezője tehát egyértelműen Magyarország. Hogy mekkora haszonnal jár ez, ki lehet számítani. Azt azonban,

hogy milyen következményekkel járna e szimbiózis megbomlása, még modellezni sem lehet. Az egyensúly felborulása ugyanis azt jelentené, hogy a Magyarország lakosságának egyharmadát kitevő embertömeg ahelyett, hogy emberadót fizet az országnak, menekülttömeggé változik. Magyarország destabilizálásához pedig jóval kevesebb is elég. Ha csak addig nem fajul e helyzet, hogy magyar katonák fizikai erőszakot alkalmazzanak a magyar menekültekkel szemben.

A magyar államnak tehát akkor is alapvető érdeke lenne, hogy a kisebbségben élő magyarok tömegeit helybentartsa, ha nem származna belőle közvetlen haszna. A szó szoros értelmében vett államérdek szempontjából ez két feladatot ró a mindenkori magyar kormányzatra. Az egyik, hogy diplomáciai lépéseket tegyen a kisebbségben élő magyarok helyzetének stabilizálásáért, esetleg javításáért. Tartózkodni kell az olyan külpolitikai lépésektől, amelyek a magárahagyatottság érzését keltik. A másik feladat a határon túl élő magyarok önszerveződésének, elsősorban politikai érdekvédelmének támogatása.

Az egyértelmű államérdek azonban elméleti konstrukció, érvényesüléséhez Magyarország politikai erőközpontjainak napi politikai érdekeik fölé kellene emelkedniük. A hivatalos párt-, illetve kormány-megnyilatkozásokon túl azonban ez az elv nem érvényesül. Ha mégis, akkor ez kemény, többnyire a kulisszák mögött megvívott csaták következménye. Amikor az ellenkező, tehát az érdekelt szervezetek leépítésére irányuló tendenciák érvényesülnek, annak az az oka, hogy a politika hordozóinak közvetlen hivatali és pénzügyi érdekei fűződnek hozzá.

A hatékony érdekvédelmi szervezetek működésének ugyanis szükségszerű velejárója a saját taktikával, stratégiával és stílussal bíró politikai gárda. Így aztán állandóan fennáll a veszélye, hogy ezek elemi érdekeiket védelmezve nem fogadnak el valamilyen politikai csodagyógyszert, vagy nem látják be, hogy pont arra a fajta segítségre van szükségük, amelyben valamely magyarországi lobby üzletet lát.

A kisebbségek érdekeinek következetes érvényesítése közvetlenül hat Magyarország kül- és belpolitikájára, amennyiben annak valamely jelentős politikai erőközpontjával kerül összeütközésbe. Ilyesmi megtörténhet egy alapszerződés vagy egy nemzetközi rendezési terv elfogadtatásával kapcsolatban éppúgy, mint egy párt- vagy kormányprogram elvi kitételei miatt. Magyarország számára az így felmerülő nehézségek kezelésének a legegyszerűbb módja, ha a makacskodók helyett az adott területen létező konkurens szervek támogatását biztosítja elképzeléseihez. Ez nemcsak az osztódás elősegítésében teszi őket érdekeltté, hanem abban is, hogy tömegbázissal nem rendelkező szervezeteket, illetve politikusokat futtassanak. Az effajta súlytalanság ugyanis nagyobb szabadságot biztosít e szervezeteknek a támogatóikhoz fűződő lojalitás kinyilvánításában.

Az ellentétek éleződéséhez a gyakorlatban még a kardinális kérdésekben való nézeteltérésre sincs szükség. A lustaság is ebbe az irányba hat, mivel egyszerűbb a saját lekötöztetettből álló szervezetet támogatni és instruálni minden gátlás nélkül, mint kiegyensúlyozott kapcsolatot fenntartani mindenkivel, ami folytonos egyeztetéssel, kompromisszumokkal, vagyis munkával, önkorlátozással jár.

A kisebbségeknek nyújtott segítség az esetek túlnyomó többségében nem nagylelkűség vagy az önzetlenség megnyilvánulása, hanem üzlet. A modell a következőképp működik. Példának okáért egy vállfagyárnak értékesítési nehézségei vannak. Erre átutal egy nagyobb pénzüsszeget egy alapítványnak, amelyben érdekelt, leírva azt az adóalapból. Egy kisebbségi jogi személy pedig pályázatot nyújt be az alapítványhoz, melyben pénzt kér — a népviseletek tárolásának problémáját megoldandó — különleges vállfák vásárlása céljából. Az összeget megítélik, amit az illető pályázó az alapítványt támogató vállfagyárnál vásárol el. A vállfák árát úgy számítják ki, hogy minden érdekelt fél jól járjon. Ez az alapséma néha egyszerűbben, néha körmönfontabban működik. A „táplálkozási láncnak” azonban nélkülözhetetlen láncszeme egy

„jó” kisebbségi magyar, aki aláír, pecsétet tesz, többé-kevésbé ismert és elismert. Ha valaki okvetetlenkedni kezd, hogy például vállfák helyett inkább nyugtatókat szeretne, az értelemszerűen a „rossz” kisebbségi kategóriájába kerül. Gyorsan elterjesztik róla, hogy „komcsi”, vagy hogy „csurkista”, aszerint, milyen kormány van éppen hatalmon. A lényeg, hogy valahogy ki lehessen iktatni az üzletmenetből, amihez több szervezetre és/vagy teljes káoszra van szükség az illető kisebbség háza táján.

A kisebbségekkel kapcsolatos majd minden konfliktusról lehet olyan röntgenfelvételt készíteni, amelyen a fentebb leírt sémák rajzolódnak ki. Utólag visszatekintve szükségszerűnek tűnik, hogy a dolgok a mostani kényszerpályára kerültek. Végére is miért pont a kisebbségi üzlettől tartották volna távol magukat a gazdaság és a politika szerencselovagjai Magyarországon? Miért jelentett volna problémát a szomszédos országokban uralkodó állampolitikák által kitenyésztett „díszmagyar” rétegeknek alkalmazkodni a rendszerváltásként becímkezett változásokhoz? És miért ne találtak volna egymásra a kisebbségi magyarok helyeslésre szakosodott díszmagyarjai és a magyarországi pártok szerencselovagjai?

Mostanra már se szeri, se száma a határon átnyúló lobbyérdekeken alapuló összefonódásoknak és az ilyen alapon elmérgesedett konfliktusoknak. A magyar-magyar viszony jelenleg lövészárók-szabdalta, sőt politikai hullák által tarkított csatatér, ahelyett, hogy közösen művelt kert lenne. Könnyen lehet, hogy az egymás ellen többnyire a kulisszák mögött, de néha nyíltan is megindított támadások és ellentámadások láncreakciója már megállíthatatlan. A következmény az lesz, hogy a szomszédos országokban élő magyarok érdekképviselete helyett a magyarországi pártoknak elkötelezett kis csoportocskák vívják majd nyilatkozatháborúikat, szövögetik intrikáikat.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a kisebbségek politikai érdekvédelmi szervezetei balkáni viszonyok között állják a sarat. Az ellenük irányuló nacionalista állampolitika lépései egyenes összefüggésben állnak az

azokkal szemben tanúsított ellenállással. A provokációk egyik állandó célja az ellenállás tesztelése. Amennyiben a határozott, összehangolt válaszreakció elmarad, a következő provokáció még szemtelenebb lesz. Az érdekvédelem gyengülése tehát a többségi nemzet államával fennálló kapcsolatok vonatkozásában is beindít egy láncreakciót, amelynek végeredménye a kisebbségben élő magyarok helyzetének ellehetetlenülése.

A magyar-magyar viszony állása egy újabb lakmuspapír a honi politikai kultúra megítéléséhez. Klasszikus példája ez a sokszor leírt dichotómiának, amely egyfelől a frázispuffog. tatás, látszatszelekvés, a partikuláris érdekek előtérbe helyezése, sérelmi politizálás, másfelől pedig a józan helyzetértékelés, racionális cselekvés és a közérdek érvényesítése között húzódik.

A láncreakció megállításához két dolgot mindenképp tudatosítani kell a magyar közvéleménynek. Az egyik, hogy a határon túl élő magyarok megfelelő támogatása nem valamiféle érzelmi-ideológiai passzió, hanem közvetlen érdek és kikerülhetetlen szükségszerűség. Az ebben elkövetett baklövések, ha nem is egyik napról a másikra, de közvetlenül kihatnak Magyarország egész lakosságának életviszonyaira.

A mostani veszedelmes tendenciák visszafordításáért a felelősség asszimetrikusan oszlik meg Magyarország és a magyar kisebbségek politikai tényezői között. Mivel Magyarországnak van nagyobb anyagi, propaganda, diplomáciai potenciálja, ezért nagyobb arányban hárul rá a felelősség a csúszásért a káosz felé.

1994

A kárpátaljai magyarság és a kárpátaljai magyarok

Jelen cikkem alapmotívumát egyetlen gondolatkör teszi ki. A kisebbségi magyarokat (például Erdélyben) végveszély fenyegeti. Elsősorban azért, mert

elnyomják őket. De tegyük fel a kérdést: ki akadályozza a magyarokat abban, hogy szembeszálljanak az elnyomással?

Az első számú követelmény, melynek minden kisebbségi eleget kell tegyen, az az, hogy magától értetődőnek kell elfogadnia a többletmunkát és a harcot, amely kisebbségi létéből fakad. Számba kell hát vennünk a kötelezettségeket, amelyek az egyes emberekre hárulnak a faj megőrzése érdekében.

Krisztus szentenciáját parafrázálva azt lehetne mondani: Add meg a magyarságnak, ami a magyarságé, a Birodalomnak, ami a Birodalomé. Hallgasd végig türelmesen a szovjet himnuszt, de énekeld tiszta szívből a magyart... Tanulj meg jól oroszul és ukránul, de ne használj szovjetizmusokat, amikor őseid nyelvén beszélsz.

Nehéz erről a dolgról beszélni, hisz mindez annyira természetes. Akiknek pedig mégsem az, akik a „könnyebb-nehezebb” kategóriában gondolkodnak, azokat úgysem lehet meggyőzni olyan fogalmakra hivatkozva, mint a becsület, a nemzeti büszkeség vagy őseink öröksége. Mégis beszélünk kell erről. Már az is eredmény, ha egyetlen embert sikerül visszafordítanunk. Talán még idejében befolyásolhatjuk azokat, akiknek még nincs kialakult véleményük ezekben a kérdésekben.

Minden valószínűség szerint a megmaradás igazi záloga az egész népre kiterjedő áldozatkészség. Nem véletlenül vettem bibliai motívumot ennek szemléltetésére. Akárcsak az őskeresztényeket, a kisebbségi magyarokat is a hit, a bizalom, az áldozatkészség vezetheti ki nemzeti történelmünk eme zsákutcájából. A nép, amely megőrizte eleddig magyarságát, képes lesz rá ezek után is, ha lesz kitől tanulnia, lesz kiről példát vennie. Ez pedig az értelmiség feladata lenne. Itt meg kell állnunk egy percre, hogy tisztázzuk az „értelmiségi” fogalmát. Mivel ez alatt a felsőbb végzettséggel bírók összességét értik általában, én egy másik kifejezést használnék inkább: a „nemzeti elit”-ét. Gondolom, azt nem kell hosszan tárgyalnom, hogy egy szovjet diploma (vagy

egy klasszikus értelmiségi: tanár, ügyvéd, orvos stb.) nem mond semmit birtokosának viszonyáról népéhez. Nemzeti eliten azok összességét értem, akik képesek népüknek példaadói, segítői, tanítói lenni. E képességhez pedig jellembeli és intellektuális tulajdonságok összessége tartozik. Hogy mennyire fedi egymást a két csoport: az értelmiségieké és nemzetieké? Annyiban, hogy az értelmiségieknek kötelessége lenne a másik csoporthoz tartozni. Ez nyilvánvaló, de csak ahhoz elég, hogy jó pár értelmiségi, aki erkölcsére nézve ügyeskedő és nyaló, társadalmi helyzetére nézve janicsár, játssza az elitet.

Tehát a „nemzeti elit”. Azért is előnyösebb róluk beszélni, mert az elmondottak elvileg mindenkire vonatkoznak. Az ideálok tekintetében nem szabad különbségnek lennie, a megkülönböztető tényező az erő kell, hogy legyen, amely képessé teszi az egyént a nemzeti ideálok megtestesítésére.

A legszomorúbb az, hogy osztályoznunk kell a népünket. Ilyenkor nyomban felmerül a kérdés: ki adott jogot valakinek is ahhoz, hogy megítélje embertársait? Hogy is jön valaki ahhoz, hogy valamilyen elv alapján alsóbb-, vagy felsőbbrendű kategóriákba ossza a többieket? Nem a bolsevikok osztálytársadalom-elméletének módosított változata ez? A veszély, amelyre ezek a kérdések felhívják a figyelmet, reális és nagy. De az a veszély, hogy eltűnhet a magyar Kárpátaljáról, arra kényszerít, hogy szembenézzünk vele és vállaljuk. Amikor megmaradásunk a tét, nem mondhatunk le arról, hogy az ezt elősegítő értékfogalmakat bevigyük a köztudatba. Akik tudatosan vállalják az ittmaradással és megmaradással járó következményeket, azokra ne úgy tekintsenek, mint ügyetlenekre és butákra, akik nem tudják megszervezni a kijutásukat. Akik mehetnének, de maradnak, hogy a minimálisra csökkentsék a többiekre nehezedő nyomást (hogy több magyarnak születettből legyen valódi magyar), azokra mindenki úgy tekintsen, ahogy Balassi írta a végváriakról „Emberségről példát, vitézségről formát/Mindeneknek ők adnak”.

Egy pár szót talán néhány olyan lelki tulajdonságról, amelyet ki kell fejlesztenie legalábbis a nemzeti elitnek.

Először is felelősséget kell éreznie a kisebbségért, amelyért elsősorban dolgozik, és az összmagyarságért, amelyhez tartozik. Ez a felelősség nem lehet elvont érzés. Abban kell megnyilvánulnia, hogy igyekszünk legyőzni néhány ugyancsak régi keletű és történelmünkben bőven illusztrált hibánkat, főként a legveszedelmesebbet: az egymás közötti viszálykodást. Ez most annál nehezebb, mert a vetélkedés ki fog éleződni az új értékrend előtérbe kerülésével.

A nemzeti elit cselekszik. Persze a szó is lehet tett, de csak akkor, ha tényleges következményei vannak. Egyénekre vonatkoztatva is igaz ez: a komoly tett komoly következményeiről ismerszik meg. Ezek vállalásához kötelesség- és küldetéstudatra van szükség. Tudatra, mely értelmet ad a munkának, és ha kell, a lemondásnak.

A nemzet történetének és kultúrájának elsajátítását, mint az elithez tartozás kritériumát, szándékosan hagytam ki. Nem lebecsülésből, mert bizonyos: a felelősség, a küldetéstudat belőlük fakad. Kritériumnak azonban semmiképp sem felelnek meg. Tettek nélkül olyanok, mint a kappanra aggatott pávatollak.

Nagyon fontos még az is, hogy ne legyen köztünk viszály a vetélkedés helyett. Ez azt jelenti, hogy senki se próbáljon megszabadulni ellenfelétől egy csapásra, hatalmi úton. Az ilyen próbálkozás a gyenge emberek sajátja. Olyanoké, akik nem bíznak abban, hogy becsületesen végezvén a maguk dolgát, majd az őket megillető helyre kerülnek idővel. Mindenkire rábízhatjuk önmaga lejárását.

Az összetartás sohasem volt erős oldalunk. Két szellemóriásunk, Széchenyi és Kossuth sem tudott szót érteni. És mennyivel nehezebb ez most, amikor a kommunista rendszerben elkorcsosult, jobb esetben eltompult, vagy éppen betegesen érzékennyé vált embereknek kell felülmúlniuk elődeiket az együttműködési készségben. De ehhez fegyelemre lenne szükség. A fegyelem — a dolgok fontossági sorrendjének a tudása. Olyan tudás, amely erőt ad a fontos dolgok háttérbe szorítására a még fontosabb dolgok érdekében. Az a

tudás, amely az adott esetben visszatart valakit attól, hogy fajtájabeli politikai riválisával szemben átlépje azt a hajszálvékony vonalat, amely elválasztja a vetélkedést a viszálytól. Egyetlen kisebbség sem lehet olyan erős, hogy a többségi nemzettel szemben ne kelljen egységes egésznek alkotnia. Nem lehet bocsánatos bűne annak, aki odáig viszi az ellenségeskedést fajtársával, hogy utána már nem tudnak közösen fellépni.

Tudatosítanunk kell mindenkiben, hogy részt vesz a kötélhúzásban, amelyet a magyarság évszázadok óta folytat a balsorsával. Minden egyes eset, amikor a magyarságnak sikerül legyőznie önmagát (félelmét, lustaságát, kapzsiságát, bosszúvágyát), latba esik az óriási küzdelemben. Ugyanúgy, ahogy az egyszemélyes erkölcsi vereségek is a nagy egészt gyengítik. Ez alól a felelősség alól csak a butaság lehet kibúvó.

De felhozható még egy ellenérv az ellen, amit mondtam. Az, ha valaki az általános emberi nevében emel kifogást a nemzeti elv hangsúlyozása ellen. Valóban igaz, hogy a nemzeti tartalom nem mondhat ellent az általános emberinek, sőt, egy nemzeti ügy csak akkor lehet sikeres, ha sikerével az emberi haladás ügye arat győzelmet. De egy magyarnak született mégis csak magyarként maradhat EMBER, mert az emberiség nem emberekből, hanem nemzetekből áll. Ahogy egy élő erdő fenyőfákból, tölgyekből és más fafajtákból áll, fából pedig csak egy kerítés, puskatús, kereszt vagy más hasznos, haszontalan, de holt dolog készíthető.

Egy ilyen témát valójában lehetetlenség befejezni, vagy kimeríteni. Azt akartam elmondani, ami leginkább nyugtalanít engem, remélve, hogy sokan megértik majd gondolataimat. Igyekeztem felsorolni néhány helyzetünkre jellemző tényezőt, megpróbálva néven nevezni a dolgokat. Hogy haladjunk tovább, ha ezt nem tesszük meg? Hogy legyen esélyünk, ha sem múltunkat, sem jelenünket nem merjük bevallani? Hogy induljunk elefántvadászatra, ha csak csúzliról és verebokról beszélünk? Hogy higgyenek nekünk az emberek, ha még mindig köntörfalazunk, ha még mindig csak rébuszokban beszélünk a kulcs

igazságokról? Mert az igazságnak csak akkor van ereje, ha nyíltan kimondják. Persze nehéz újat mondani helyzetünkről azoknak, akik születésük óta benne élnek. De az igazság több mint a valóság szavakkal történő leírása. Az igazság az a forró magma, amely előtör a félelem és a hallgatás burka mögül. Az igazság a lelkek elevenen lüktető hite. Az igazság edény, amelyben összegyűl a szenvedés, a harc, melyet érte folytattak.

Hitem szerint eljött a hallgatás végének ideje.

1991

Egy kilátástalanság anatómiája

(Rendszertelen, de realista eszmefuttatások egy népcsoport esélyeiről)

Korunk Kelet-Európájában a politikai szituációk — mint egy forgó kaleidoszkóp képei — egymásba alakulnak át. A legkisebb elmozdulás is pillanatok alatt változtatja meg a képletet. Még ahhoz is hamisításig menő egyszerűsítések szükségesek, hogy a „fent” és a „lent” alakot nyerjen. Hiszen a kommunista éra (mint lent), amitől el lehet és el kell rugaszkodni, és a nyugati polgári demokráciák (mint fent), ami felé törekedni kell, csak az átmeneti időszak röpké pillanataira nyújtottak biztos tájékozódási lehetőséget és irányt a társadalmi cselekvéshez. Amíg az átmenet a felületi kezelésből állott, tehát az örökölt politikai-jogi rendszer átalakításából, addig pillanatok alatt fel lehetett cserélni az egypártrendszert parlamentáris többpártrendszerre. Aztán ami elméleti szempontból addig is világos volt, egész nemzetek történelmi tapasztalatává vált: hogy tudniillik a társadalmi lét teljes keresztmetszetén tapasztalható torzulások az azokat előidéző rendszer politikai attribútumainak eltűnésével sem szűnnek meg, sőt, az új attribútumok felvétele további szövődményekhez vezet. A rendszerváltás kezdetét jellemző sablon mindenesetre elvesztette azt a rendszerváltások megindítására elégnek bizonyult mozgósító erőt, amely olyan szép forradalmakat volt képes produkálni. Az

egyszerű emberek millióit cselekvésre késztető, egyszerű minta elenyészése nem annyira elméleti probléma, mint inkább társadalmi. A helyettesítésére alkalmas, hasonló érthetőségi fokú és mozgósító erejű, kvázi vallási jellegű séma sajnos korántsem „haladó” és „liberális”.

A reflektív etnikai-nyelvi nacionalizmus, amely a Nyugat-utánzási hullámot követő kiábrándulási vákuumba ömlik, mindenáron elkerülendő rossznak tekintendő. Milyen más reális alternatívát lehet felvázolni? Milyenek a kárpátaljai magyarság perspektívái ebből a szempontból?

A társadalom korrumpáltsága az előző rendszer által itt is óriási. Az emberek mind gazdaságilag, mind pszichológiailag alkalmazkodtak az újraelosztó állami paternalizmushoz. Az itteni rendszer éppúgy az egyéni felelősség elsorvadását és az állami gondoskodásra való igényt kultiválta, mint mindenütt. Mivel a társadalom általános civilizáltsági szintje, amelyre a kommunista rendszer rátelepült, alacsonyabb volt, mint Kelet-Közép-Európa országaiban, ezért itt az állami újraelosztási rendszer kezdettől képtelen volt a szabályos működésre, képtelen volt az embereket normális életfeltételeik fenntartásához elegendő hivatalos juttatással ellátni. Annál is kevésbé, mert ezek az igények a birodalmi átlaghoz képest Kárpátalján magasabbak voltak. A keletkező rést egy, a korrupcióra, intézményesített lopásra és nagy mennyiségű pluszmunkára épített második gazdaság töltötte ki. Ennek a rendszernek két fő jellemzője ellentétes irányban hatott és hat a mai napig. Egyfelől a normális piaci viszonyokra emlékeztetően működött, és így az emberek mentalitásában megőrzött valamit a kapitalista magatartásformából, nem hagyta őket a nyomornak már csak az alkoholizmussal elviselhető fokára süllyedni; másfelől az anyagi javak végső forrásaként fellépő állami rendszer elfogadottá és nélkülözhetetlenné tette magát azzal, hogy ingyenmunka fejében valamicskét engedett ellopni az általuk megtermelt javakból. Ez a kettősség óriási akadály egy igazi rendszerváltás útjában. Gyakorlati példával illusztrálva a működési mechanizmusát: egy kolhozparaszt inkább dolgozik továbbra is ingyen, de

biztosan számítva rá, hogy a háztájihoz szükséges ezt azt el tudja lopni, mint hogy önálló vállalkozásba kezdve kockáztassa, hogy a beszerzési forrásokat uraló kolhozok majd úgylis megfojtják. Ezt pedig annál inkább megtehetik, mivel a politikai rendszer az ő érdekeiket helyezi előtérbe a szabályozásnál.

Egy történelmi fekete lyukban élünk, csak itt az anyag helyett a társadalmi idő sűrűsödik össze a végtelenségig, amelyben lehetetlen a döntő jelentőségű történéseket előrejelezni. Nem azért, mintha nem látszanának tisztán az okok, tendenciák, törvényszerűségek, hanem mert túl sok van belőlük; erejük és kombinációs lehetőségeik végtelenek. A gondolkodó ember egy évtizeddel ezelőtt is megjósolhatta a birodalom bukását. Nyugodt lélekkel tehette ezt, tapasztalva a válságtüneteket. Aztán már csak az éveket kellett morzsolgatni, amíg ezek megteszik a magukét. Most, miután a lelkesedés első hullámai elültek (ha egyáltalán voltak ilyenek), az látszik tisztán, hogy a demokratikus hagyományokkal a kommunizmus előtt sem rendelkezett országok most sem tudnak erre berendezkedni. Az egymásnak feszülő hataloméhes erőkön úgy állnak a demokratikus intézmények, mint gorillán a szmoking. Teljesen nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb meg fognak szabadulni ezektől a kényelmetlen göncöktől.

Az, hogy Ukrajnában nincs és még sokáig nem is lesz a nyugati hoz hasonló demokrácia, nem is kérdés. Az állam fennmaradása sokkal inkább kétséges. Bár, ha jobban megnézzük, maga a kérdésfeltevés is normatív jellegű, hiszen az itt élő emberek számára a fő probléma: sikerül-e egyáltalán kezelni a válságot, sikerül-e fenntartani az emberi lét feltételeit ebben az államban? A megfelelés valamiféle elvont normáknak teljesen másodrangú kérdés.

A hézagmentes totalitarizmus és a demokratikus hagyományok hiánya, párosulva az örökölt gazdasági csőddel, nem teszi lehetővé a demokratikus berendezkedést. Ha bármelyik működő demokráciát vesszük alapul az összehasonlításhoz, olyan tényezők hiánya ötlík mindjárt a szemünkbe, mint a jólét, a normális megélhetés, bármiféle tulajdonosi osztály vagy középréteg

hiánya, de még a társadalmi elit szerepének betöltésére alkalmas rétege is. Nincs működő jogrendszer, sőt, a hajlam sem az emberekben, hogy bármiféle jogrendet kényszer nélkül betartsanak.

A kulcspozíciókat betöltő volt pártnomenklatúra tagjai nem alkotnak politikailag megszervezett tábort. Erre nincs is szükségük, mert az érdekeiknek legjobban megfelelő cselekvéshez nincs szükség tervekre, stratégiákra, koordinációra. Annyit kell tenniük, hogy megakadályozzanak minden változást, és tömök a zsebüket, ameddig ez a rendszer a káosznak egy újabb fokozatát el nem éri. Könnyű a dolguk, hiszen a komoly változásokra esélyt adó pozíciókat ők kontrollálják. Mivel a civil társadalom itt elvont fogalom, erről az oldalról sem fenyegeti őket veszély. Akik ellenzékként lépnek fel, szintén a nomenklatúrához tartoznak vagy egykettőre korrumpálódnak, mert csak ezekből tudnak maguk köré „politikai kíséretet” toborozni. Ugyanezen ok miatt még egy működőképes diktatúrának sincs háttere, hiszen egy diktatúra is valamiféle rendet feltételez, míg a diktátorjelöltek a káoszban érdekeltek.

Ukrajna esetében még a nacionalizmus sem igen kínál alternatívát. Az, hogy a birodalom többi népéhez hasonlóan elgyötört ukrán nép megérdemelne egy civilizált államberendezkedést, nem elég motiváció egy pártkarrier csúcsán nacionalistává vedlett főburokratának ahhoz, hogy ténylegesen abbahagyja a lopást. Az a néhány ember, aki mégis átesett egy igazi metamorfózison, még a tőlük is kisebb számban előforduló tisztavérű ellenzékiekkel együtt sem teszi ki azt a kritikus tömeget, amely egy nagyléptékű és tényleges átalakuláshoz szükséges.

Esetleg kiindulhatna valamiféle alulról jövő önszerveződés, akár generációs alapon, hiszen 1985 óta egy akkortájt a tanulmányait végző korosztály már más indoktrinációt kaphatott. Na de ezek még csak huszonévesek, és a peresztrojka történelme az ő esetükben sem írt teljesen tiszta lapra. Ráadásul az állampolgár túlélni akar, nem pedig olyan kétes

vállalkozásokba fektetni energiáit, mint a közélet, még annyira sem, hogy komolyabban elgondolkodjon a családjánál nagyobb szociológiai egység sorsán.

Ukrajna számára egy komolyan vett állampolitika szintjére emelt nacionalizmus végzetes lenne. A 12 milliós orosz kisebbség akkora tömeget képez (ráadásul Oroszországgal a háta mögött), amelynek a megsértése óhatatlanul az ukrán állam megszűnéséhez, vagy feldarabolásához vezetne.

A rendszertámogatásnak, éppúgy, mint a rendszerellenességnek csak a passzív formáit lehet tapasztalni, de mást nem is lehet várni. A működő nyugati demokráciákat modellként átvenni, illetve ezzel kísérletezni különben is félreértés. Nyugat-Európában, de úgy általában a világtörténelem során olyan mértékű kríziseket, amilyenben többek között Ukrajna is leledzik, nem vészeltek át tömegdemokrácia intézményi keretei között. Nem mintha Ukrajnában már meglennének a keretek. A mostani parlamentet úgy választották, hogy nem voltak még pártok, a szabad sajtóról már nem is beszélve. A nomenklatura tagjai szervezték „biztos, ami biztos” alapon megválasztásukat, többnyire egymás közt vetélkedve, esetleg a sok címke közé, mint egy Forma I-es versenyautóra, felragasztva némely félig megszervezett ellenzéki mozgalom jelszavait is.

A baj az, hogy a szerveződő pártokat is ugyanezek az emberek hozzák létre, hasonló módszerekkel. A nép pedig egy éven belül adta szavazatait elsöprő többséggel először a Gorbacsov-féle népszavazáson a Szovjetunió fennmaradására, majd a Kravcsuk-félén, a puccs után, Ukrajna elszakadására. A két népszavazás közötti időkülönbség jól mutatja, hogy mekkora lehet egyáltalán bármiféle politikai akció támogatottsága.

Kárpátalja mindezen szempontok szerint valamivel kedvezőbb helyzetben van, hisz itt a kommunizmus egy eladdig létező szerves, és jóllehet: periférikus — európai fejlődési vonalat tört meg. Történelmi szempontból ez a terület Kelet-Közép-Európához tartozik, tehát a térség többi államához hasonlóan bír azokkal az előfeltételekkel, amelyek lehetővé teszik, hogy egy keserves, de nem túl hosszú átmeneti időszak után visszazökkenjen a rendes kerékvágásba.

Csakhogy Kárpátalja nem önálló ország, hanem egy nálánál fejletlenebb állam túlnépesedett nyugati, stratégiaileg fontos tartománya. Megnyugtató megoldás federalista állam berendezkedés vagy valamiféle különleges státus garantálása útján lenne lehetséges. Ennek realitásához az „egy ország, két társadalmi rendszer” formula Kína által használt modellje nem elegendő, hiszen akkor egy országon belül káosz és rend egyszerre érvényesülne. Ha ilyesmi érvényes volna... Bár ki tudja?

A mostani tendenciák bizonyosan dezintegrációhoz, a központ beavatkozási lehetőségének csökkenéséhez fognak vezetni. Ez erősíthetné a helybeli elit alkupozióit. Feltéve, ha lenne ilyen és nem a nómenklatúra helybeli tagjairól lenne szó. Mert a valószínűbb utóbbi esetben egy különleges státus is csak ennek a csoportnak a machinációs esélyeit növelné. Ráadásul a helybeli szláv lakosság, bár sajátos történelemmel, nyelvjárással, mentalitással rendelkezik, nem hajlamos a nemzetszervezésre. Van ugyan ruszin szervezet, de annak a tényleges befolyása a tömegekre elhanyagolható. Igaz, politikai befolyása másnak sincs, mert a népesség, még ukrainai mércével mérve is, indifferens — szerencsére! Viszont ami az üzletet és az életstílust illeti, Magyarország, vagyis Nyugat az irányadó. Egy piacgazdaságra épülő rendszernek tehát meg lehetne a passzív támogatottsága. A rendszert működtető technokrata csapatot is össze lehetne toborozni. A nómen- klatúráknak Közép-Kelet-Európára jellemző technokratizálódása bizonyos mértékben itt is végbement. A családi kapcsolatrendszerek mindent átható volta szintén jellemző. A végbement „kényszerklánosodás” a civil önszerveződés fejlettebb formáit helyettesíti a mindennapi életben. A helybeli pártelit így tud a sikeresen elhárítani a máshonnan származó főnökség nagyobb mértékű beözönlését. Sőt, az utóbbi időben kiszorítását is.

A magyarok eddigi hátrányos megkülönböztetése előnyökhöz juttathatná ezt a népcsoportot a rendszerváltozás viszonyai között, ha végbemenne egy ilyen folyamat. A „posztkommunista rablógazdálkodás” körülményei között

azonban legfeljebb a földrajzi helyzetükből profitálhatnak, nem pedig abból, hogy a rendszer kevésbé korrumpálta őket. Ez ahhoz volt elég, hogy a kívülálló szemével nézve önszerveződésük szintje nagyságrendekkel múlja felül a többi etnikumét.

A fentebb leírt általános helyzetben egy kétszázézes népcsoportnak fenntartani egy huszonnyolcezes tömegszervezetet — ez a lehetőségek statisztikai határán túl van. Különösen ha figyelembe vesszük, hogy a KMKSZ-nek (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetségnek) a demokrácia szabályait megtartva sikerült egységét megőrizni, a politikai érdekképviselőt megtartva útjára indítani más önszerveződéseket. Létrehozni egy apparátust, amikor pénzeszközök nem álltak rendelkezésre, mivel a helyi pénzeszközök a helyi nómenklatúra ellenőrzése alatt álltak/állnak, akik ellenségesek a KMKSZ-szel szemben. A magyarországi pénzeszközök pedig hozzáférhetőbbek egy helybeli szélhámós számára, mint egy csak gyengén kiépített kapcsolatrendszerrel rendelkező kisebbségi szervezetnek. A KMKSZ megtalálja az embereket, akik ilyen körülmények között is hajlandók minőségi munkát végezni. Képes volt az általános korrumpálódási hullámban ellenkező irányba elmozdulni és megszabadulni a kétes elemektől: átpártolt párttitkároktól, szerencsevadászoktól. De hát mit érhet el 200 ezer ember egy 50 milliós országban, még ha lehetőségein felül is teljesít? Lehet persze azzal érvelni, hogy épp kicsinységében vannak esélyei, mivel nem elég nagy ahhoz, hogy veszélyt lássanak benne. De ugyanezért nincs ok arra sem, hogy különleges figyelmet szenteljenek neki. Számunkra viszont a végzetes elkerülhetetlenséggel gyorsuló romlás, amelyet egy nagylétszámú nemzet kiheverhet, a fennmaradást teszi lehetetlenné.

A törvényszerűségeken, tehát az embertől elidegenedett, determináns tényezőkben gondolkodó társadalomtudomány annyit tehet, hogy katasztrófa-forgatókönyveket gyárt. A megoldási variánsok a nyugati társadalmak mutatóit megcélzó előírások. Az igazi probléma orvoslására: az emberek

megváltoztatására nincsenek receptek. Ugyanakkor ahogy nem lehet vályogból felhőkarcolót építeni, úgy elnyomorított lelkű és gondolkodású emberekből sem civilizált társadalmat. A nyugati típusú politizálás az emberek akaratának artikulációjára, illetve manipulációjára épül, hatékonyságuk pedig a radikalizmusokat elzsibbasztó jólétre. A politika nem az emberek nevelésére való. Annál is inkább, mivel az állampolgárok nevelése totalitarista államberendezkedések ró célkitűzése volt. Ettől azonban tény marad, hogy a válságból való kilábalás csak népszerűtlen lépések megtétele árán lehetséges, amely a lakosság többségét sújtaná. Ezért ezekre demokratikus úton nem lehet felhatalmazást kapni, ha az emberek természetes önértékeiket követik.

Igazi kiutat a káoszról csak egy más minőségű közélet megléte kínálhat, bármely kicsi, de létező szubkultúráé, amely szerencsés történelmü országokban magától nő. Nálunk ez gondozásra szoruló egzotikum. Ápolásához is másfajta tevékenység szükségeltetik. Ugyanazon mögöttes értékek érvényesítése más cselekvésekben, mentalitásokban, intézményekben jelenik meg. Esélyt racionális társadalmi berendezkedésre csak a közvetlen hatékonyságról lemondó, elsősorban morális értékek megtestesítésére összpontosító politikai stílus adhat. Öngerjesztő hatása lehet az ilyen politikának is, hisz a kis hatalom éppúgy korrumpál, mint a nagy. A becsületükre érzékeny, de ugyanakkor becsületből dolgozni is hajlandó emberek elriasztására rengeteg lehetőség akad egy mozgalom kezdetén is. Ha egy politikai szerveződésnek szerencséje van, és az alakulását követő lendületből nem kerül mindjárt hatalomra, akkor lehetősége van arra is, hogy a kiábrándulás időszakát öntisztulásra használja fel.

A kárpátaljai magyaroknak sikerült egy nem erre a vidékre jellemző politikai szubkultúrát megteremteni és fenntartani. Ebben a ró szerepet szubjektív tényezők és a különböző véletlenek szerencsés összejátszása okozta, vagyis a viszonylag enyhe kárpátaljai mikroklíma, a kedvező nemzet- közti konjunktúra (azaz Kárpátalja és Magyarország egymásrataltsága) és megfelelő

nívót képviselő emberek munkája tudott egy-két olyan kézzelfogható eredményt produkálni, amely igazolja a KMKSZ által képviselt közélet létjogosultságát.

A létező veszélyek nagyságrendekkel nagyobbak annál, amennyi a „a kárpátaljai magyarság viszonylag kedvező politikai helyzete” nevű légbuborék elpukasztásához elégséges. Ez lehetőséget ad az egyház és a politika klasszikus együttműködésére, jelesül hogy a KMKSZ a Damoklész kardok erdejéről tudomást sem véve dolgozzon, az egyház pedig imádkozzék a kardokat tartó fonalakért.

1993

Ukrajna: egy politikai rendszer vajúdása

Ukrajnában két fontos folyamat zajlik párhuzamosan: a honi pártrendszer kialakulása és a gazdaság agóniája.

Magyarország legnagyobb szomszédja politikai életének jelenségeit, eseményeit eleddig nem lehetett a megszokott pártlogika segítségével elemezni. Pártok helyett klánok uralkodnak a közéletben a hatalmi ágak különféle intézményeivel szemben. A parlament, az elnök, az egész államgépezet aszerint mozog, ahogy az informálisan szerveződő érdekcsoportok — a klánok — közötti érdekellentétek és erő- viszonyok változtak.

1994, a legutóbbi parlamenti és elnökválasztások éve óta az a dnyepetrovszki klán irányít, amely az elnököt és a két legutóbbi miniszterelnököt is adta. Maga a politika a zsákmányrendszer ideáltipikus tisztult formája szerint működött, működik. A törvények uralma által nem korlátozott rendszerben a végrehajtó hatalmat megszerzett csoport próbál meg minden hasznot lefölözni, a konkurensokat pedig végleg ellehetetleníti. A klasszikus értelemben vett ideológiák által szervezett pártpolitika csupán a klánok zsákmányszerző hatalmi harcainak perifériáján kapott helyet. A nemzeti demokrata erők (elsősorban a Ruh) a jobbszélén, a kommunisták a balszélén.

Ezeket az erőket valóban ideologikus célok motiválják: a jobboldalt egy ténylegesen önálló nemzetállam kiépítése, a (szélső-) balt a szovjethatalom visszaállítása és egy az Oroszországhoz fűződő s1;orosabb szövetség megvalósítása; s bár tényleges hatalmi pozíciókat nem kaptak, jócskán korrumpálták magukat a csetepatékban résztvevő segédcsapatokként.

A klánok vezérelte politika egyik következménye, hogy a parlamenti házelnök szerepe felértékelődött, jelentőségében az elnöki és a miniszterelnöki pozícióval vált összemérhetővé. A szocialista párthoz tartozó Olekszandr Moroz a saját és az annál jóval erősebb kommunista frakció támogatásán túl a képlékeny többség manipulálhatóságának köszönheti befolyását. Olyan parlamentben, ahol a törvényeket csak tizenegyedszerre lehet elfogadtatni, miközben a képviselők többségét nem korlátozza pártfegyelem, elképzelhető, mekkora lehetőségei vannak egy kellően cinikus házelnöknek.

Az elnök-házelnök párviadal 1994 óta tart váltakozó sikerrel, pontosabban többnyire döntetlennel. Így végződött az új alkotmány körüli küzdelem is 1996-ban. A dokumentum az államberendezkedést a francia félelnöki rendszer mintájára rendezte, azzal az eltéréssel, hogy konfliktus esetén az elnök nem tud új választásokat kiírni. Gyakorlatilag az elnök és a parlament között patthelyzet állandósult, amelyben az elnök vétókat és rendeleteket alkalmaz, a parlament pedig törvényekkel próbálja őt korlátozni. Ezért az elnök burkoltan fenyegette már a parlamentet feloszlattal, egy parlamenti bizottság pedig eljárást kezdeményezett az elnök lemondatásához.

A kormányváltások gyakoriak, általában egy évben egyszer történnek meg. A kinevezések és leváltások a klánerőviszonyok és az elnökhöz való lojalitás függvényei. Ahogy megkezdte tevékenységét egy új kormány, úgy derül ki, hogy az sem tud mit kezdeni a gazdasági katasztrófával, ellenfeleket szerez, és felkelti az elnök féltékenységét. Az új kormányok új támogatókat jelentenek az elnöknek egy-egy érdekcsoport igényeinek kielégítésével, hogy aztán az elnök potenciális ellenfeleket kezdjen látni az új vezérben, és leváltsa.

A negyedik és az ötödik miniszterelnök jelentős hatalmi potenciálú vezér és erős egyéniség volt. Jevhen Marcsuk a titkosszolgálatot vezette a miniszterelnöksége előtt. Pavlo Lazarenko pedig Dnyepropetrovszk megyét (4 millió lakossal és az ország még működőképes iparának jelentős részével).

A gazdasági katasztrófa újabb és újabb fokozatokat ér el. A nemzeti össztermék folyamatosan csökken, a munkanélküliség a munkaképes lakosság felére terjed ki, a feketegazdaság úgyszintén felülmúlja a hivatalost, melyet egyes becslések szerint 90 százalékos, mások szerint 100 százalékos adóprés fojtogat. A függetlenség 1991-es kikiáltása óta az ország lakossága kb. 3 millióval csökkent.

Amit gazdasági sikerként emlegetnek: az új, stabil valuta, a hrivnya bevezetése volt. Miután az állam a rubel beváltása és a hiperinfláció segítségével kirabolta polgárait, a stabil pénz előrelépésnek látszik. Minthogy gazdasági alapja nincs, a hrivnya értékének stabilitását bankóhiánnyal érik el. Így a szokatlanul állandó, sőt erősödő értékű valuta léte együttjár az állami alkalmazottak fizetésének késleltetésével. Ez (is) alkotmányellenes ugyan, de ha kifizetnék a tartozásokat, az infláció azonnal elszabadulna.

A kuponos privatizáció itt is kudarcot vallott, mint mindenütt. Telente állandóan hosszabbodnak az áramszünetek, ha minden nem fizető vállalatot és háztartást lekapcsolnak, végképp leáll az ország. Az IMF-hitelekhez a megállapodások megsértése miatt nem jut hozzá Ukrajna. A jogrendszer kiszámíthatatlansága, a bürokrácia korruptsága rendre elijeszti a külföldi befektetőket.

A palament előtt állandóan tüntet ugyan valaki, hol a bányászok, hol a tudósok, hol Csernobil kárvallottjai, igazi társadalmi nyomás azonban nem nehezedik a politikai elitre. Az automatizált ukrán társadalom nem képes hatékonyan reagálni, hiába éheztek, fagyasztják és alázzák meg.

Az áttörést a jövő évi választások kezdetével kiéleződő, klánon belüli harc hozta meg. A választási rendszer reformja elodázhatatlanná vált. Minthogy az

eddig választások azt mutatják: az államapparátus ellenére csak kevesen nyerhetnek mandátumot, vagyis kevesen juthatnak úgy a parlamentbe, hogy ne lennének a végrehajtó hatalomnak, vagyis az elnök nyomásának kitéve, a listás választás látszott az egyetlen lehetőségnek az elnök visszaszorítására. Pontosabban egy vegyes rendszerű törvény bevezetése, amely fele-fele arányban osztja fel a pártlistán és az egyéni körzetekben megszerezhető mandátumokat. Azonkívül el akarták törölni az érvényességi küszöböt, és a leadott szavazatok egyszerű többségéhez kötni a győzelmet.

Nyár végére aligha akadt volna politikai elemző, aki fogadni mer az új vegyes rendszerű választási rendszer megszavazására. Moroz, a házelnök, valamint Lazarenko és Marcsuk, a két utolsó exminiszterelnök összefogása kellett ahhoz, hogy a parlament szeptember 24-i drámai ülésén a szokásos többszöri nekifutás után a Legfelsőbb Tanács elfogadja az új törvényt. Az elnök egy darabig még játszott a közvélemény idegein azzal, hogy húzta, halasztotta az ellenjegyzést, de végül ez is megtörtént.

A törvény kétszázézer aláírást ír elő az országos lista állításához, valamint négyszázalékos küszöböt a parlamentbe kerüléshez. Ez azt jelenti, hogy hat-hét pártnak lehet valódi esélye. A Ruhról, a szocialistákról, valamint a szocialistákkal szoros összeköttetésben álló kommunistákról már volt szó. Ezek a régóta pártszerűen működő politikai szerveződések most úgy érezhetik, itt van az ő idejük. Középen viszont nagy a tolongás. A magukat centralistaként deklaráló pártok közül meg kell említeni Ukrajna Népi Demokratikus Pártját, amelynek a jelenlegi miniszterelnök, Pusztovojtenko a vezetője, és a hatalom pártjaként van elkönyvelve. Majdnem hatalompártnak számít az Egyesült Szociáldemokrata Párt, Leonyid Kravcsuk exelnökkel és Jevhen Marcsuk exminiszterelnökkel az élen. Ezek fő ellenségüknek a kommunisták mellett Pavlo Lazarenko Hromáda (Társadalom) elnevezésű, önmagát szintén centralistának deklaráló pártját tartják, amely a legnagyobb anyagi eszközökkel, és a legdinamikusabban fejlődő-működő pártszervezettel rendelkezik.

A már folyó kampányban egyrészt mindenki konkurál mindenkivel, mert túl akarja élni az öldöklő versenyt. Másfelől az elnökpárti és az elnökellenes erők csapnak össze. Az utóbbiak azért akarnak győzni, hogy parlamentárisá alakítsák át a jelenlegi félelnöki rendszert, illetve hogy még az 1999 őszi esedékes választások előtt leváltsák a most hivatalban lévő elnököt. Az elnökpártiak a baloldali veszély elleni küzdelem és „reformok” folytatása nevében indulnak harcba.

1998 tavaszán tehát Ukrajnának lesz egy strukturált parlamentje, de arra már nincs garancia, hogy egy kampányképes koalíció összeáll. Ha mégis, a közben beinduló elnökválasztási kampányban kérdéses, hogy ez a koalíció politikai stabilitást is hoz. Az pedig, hogy valamelyik politikai erő képes legyen elmozdítani a gazdaságot a holtpontról, igen kevésbé valószínű.

1997

Tartalom

Politika és hatalom

Politika az intézményes demokrácián innen és túl	5
A politikai tudás archeológiájának lehetősége	57
Politika és hatalom	70
Egy instrumentális társadalmi szerződésmodell	80
A hatalmi harcok logikája	97
A marxizmus Bourdieu-féle változatának kritikája a hatalmi harcok logikája szempontjából	118
Szocializáció a Szovjet Hadseregben	136
Fernand Braudel társadalom- és történelemfilozófiája	152

Üzenet a kalapács alól

Magyarország mint „nagy testvér”	170
A magyar külpolitika szentháromsága	174
Politika, becsület, nyilvánosság	178
Üzenet a kalapács alól	181
A kárpátaljai magyar politika	184
A Magyarok Világszövetsége körüli vita —és ami mögötte van	204
Érzelemmentesen a magyar-magyar viszonyról	209
A kárpátaljai magyarság és a kárpátaljai magyarok	215
Egy kilátástalanság anatómiája	220
Ukrajna: egy politikai rendszer vajúdása	228

Változó Világ Sorozat
Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
Felelős kiadó: Kovács Miklós
Felelős szerkesztő: Kacsur Gusztáv
Készült Nagyszőlősön
Ugocsa Print, 1998
Felelős vezető: Milován Sándor